

LÁTÓTÉR

**MONOK István:**  
Egy borvidék írott  
öröksége feltárásának elvi  
megfontolásai – a tokaji  
borról szóló 18. századi  
könyvek

5

**VOZDVISENSZKIJ**  
**Vagyim Olegovics:**  
Orosz cárok bora –  
a magyar borok királya.  
A Magyar Borok Császári  
Bizottsága Tokaj-Hegyalján  
(1733–1798)

12

**MOLNÁR Dávid:**  
Filiczki János „Kardashian-  
indexe”. Egy szinte  
elfeledett humanista költő  
irodalmi hírnevéről

16

**KELEMEN Judit:**  
Hodossy Béla  
zenepedagógiai  
munkássága

29



LÁTÓHATÁR

**SZULOVSKY János:**  
A képzőművész  
Hoppál Mihály

41

**TUSNÁDY László:**  
Az olasz Parnasszus  
vándora. Madarász Imre  
hatvanéves

59

**KONCZ Gábor:**  
Búcsú dr. Nagy Károlytól

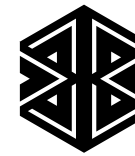
62

**KONCZ Péter:**  
Klíma barát  
gyepgazdálkodás

64

Sárospatak  
városfejlődésének kezdetei  
(1968–1977) egy korabeli  
dokumentum tükrében –  
közvetíti, a bevezetőt és a  
jegyzeteket írta:  
Bolvári-Takács Gábor

70



LÁTÓSZÖG

**OLÁH Róbert:**  
A Bibliotheca Corvina  
„sorsa, küldetése és végzete”

87

**BODNÁR Krisztián:**  
Kazinczy Ferenc  
képzőművészeti érdeklődése  
a (neo)klasszicizmus  
kontextusában

90

**KOVÁTS Dániel:**  
Előszó a sárospataki  
óvodapedagógus-képzés  
jubileumi kötetéhez

93

**BOLVÁRI-TAKÁCS**  
**Gábor:**  
Aki látja a fától az erdőt.  
Tiszteletkötet Stumpf  
Istvánnak

96

A Zempléni Múzsza  
2022. évi tartalomjegyzéke

99

• • •

*Lapszámunkat Hoppál Mihály  
festményeivel illusztráltuk.  
A címlapon a Torda című  
alkotása.*

Zempléni Múzsza

A Tokaj-Hegyalja Egyetem lektorált tudományos folyóirata

**Szerkesztőség**

Lapalapító és főszerkesztő: Bolvári-Takács Gábor

Lapigazgató és felelős kiadó: Bordás István

Szerkesztők: Egey Emese, Haffner Anikó, Lovas Anett

Grafikai szerkesztő: Telling András

Szerkesztőségi titkár: Tóthné Durányik Angéla

**Szerkesztőbizottság**

Prof. Dr. Baráth Béla Levente PhD

Dr. Bene Zsuzsanna PhD

Prof. Dr. Bolvári-Takács Gábor PhD

Dr. habil. Csorba Dávid PhD

Dr. habil. Kelemen Judit DLA

Dr. Koncz Gábor PhD

Dr. Koncz Péter PhD

Dr. Lapis József PhD

Prof. Dr. Pusztay János CSc

Dr. Takács Ádám PhD

Dr. habil. Ugrai János PhD

ISSN 1585-7182

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány, Sárospatak.

Adószám: 18442960-1-05 Bankszámlaszám: 11994105-06429168-10000001

Szerkesztőség: Tokaj-Hegyalja Egyetem, 3950 Sárospatak, Eötvös u. 7. I. em. 52.

Kiadói postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Kiadói és szerkesztőségi elektronikus levelezési cím: titkarsag@zemplenimuzsa.hu

Honlap: zemplenimuzsa.hu; facebook.com/zemplenimuzsa

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk.

Megjelenik évszakonként. Ára: 500,- Ft.

Előfizethető átutalással a kiadónál. Előfizetési díj egy évre 2000,- Ft.

Megvásárolható a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben az *Inmedio* és *Relay* hírlapüzletekben, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Eredeti logó: Csetneki József. Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen.

Támogató: Tokaj-Hegyalja Egyetemért Alapítvány

**Számunk szerzői**

*Bodnár Krisztián* történész, segédlevéltáros. *Bolvári-Takács Gábor* PhD történész, kulturális menedzser, jogász, egyetemi tanár. *Kelemen Judit* DLA zenepedagógus, habilitált egyetemi docens. *Koncz Gábor* PhD közgazdász, kultúrakutató, ny. főiskolai tanár, c. egyetemi tanár. *Koncz Péter* PhD ökológus, természetvédelmi projektmenedzser. *Kováts Dániel* dr. univ. irodalomtörténész, nyelvész, ny. főiskolai tanár, c. egyetemi tanár. *Molnár Dávid* PhD irodalomtörténész, tudományos főmunkatárs. *Monok István* DSc Széchenyi-díjas irodalom- és művelődéstörténész, bibliográfus, könyvtári főigazgató, egyetemi tanár. *Oláh Róbert* PhD művelődéstörténész, régi könyves könyvtáros. *Szulovszky János* CSc, PhD történész, tudományos főmunkatárs. *Tusnady László* CSc költő, műfordító, irodalomtörténész, emeritus professzor. *Vozdvizsenszkij Vagyim Olegovics* PhD angol nyelv és irodalom szakos tanár.

MONOK István

# Egy borvidék írott öröksége feltárásának elvi megfontolásai

a tokaji borról szóló 18. századi könyvek



A borászat és szőlészet kívülálló szerelmesei számára is közhely, hogy a bortermelés történetében a 19. és 20. század fordulója a filoxéra járvány korszaka. Az európai szőlők túlnyomó része elpusztult, eltűntek szőlőfajták, amelyeket éppen napjainkban fedeznek fel újra a szakemberek. Az sem számít újdonságnak a hétköznapi beszédben, hogy a napjainkban is zajló klímaváltozás nyomán nem csupán a szőlők, de valamilyen növény termesztése más alapokon történik, mint akár fél évszázaddal ezelőtt. A talajgazdálkodás is megváltozott, a talajokat nem egyszerűen más módon vizsgálják és írják le, hanem valóban lényegesen mások, mint mondjuk több száz évvel ezelőtt voltak. A kérdés tehát az, hogy ebben a helyzetben miért érdekes a szőlő- és bortermelés történetére vonatkozó írott örökség kutatása? Mit várhatunk egy-egy történelmi korszak szőlészetének, borászatának minden részletre kiterjedő feltárásától?

A válasz nagyon egyszerű azok szerint, akik napjainknak az alkalmazott ismeretekre koncentrálnak szemléletének bővkörében élnek: semmi értelme régi iratok felkutatásának. Esetleg megengedő formában annyit mondanak, hogy ezek a több évszázados információk lehetnek „érdekesekek”. Pedig egy nagyon összetett örökségről van szó akkor is, ha az egész borászat és szőlészet teljes történetének csupán írott forrásait tekintjük. Ez az örökség pedig számos, napjainkban is használható ismeretet rejt. Akár a szőlészetet vagy a bortermelést tekintve is.

A levéltárak alapvetően a tulajdonlásra és a gazdálkodásra, annak jövedelmezőségére vonatkozó iratokat őriznek. Kiegészítésképpen a szőlő- és a borkereskedelem dokumentumait, de ezen túlmenően a gazdálkodás szabályait bemutató kéziratokat is (falutörvények, hegyközségi törvénykezés stb.).<sup>1</sup> A tulajdonlás szorosan összefügg a mai eredetvédelemmel. Aki a ma megtermelt borának tényeken, és valós – nem pusztán elhitetni való – szőlő- és bortulajdonságokon nyugvó kereskedelmi reklámtévékenységet akar felépíteni, alapozhat egy-egy terroir múltjának felmutatására. A falusi hatóságok határozatainak, vagy éppen a hegytörvények szövegéből megismerhető egy-egy terület művelési formája, és a történelmi időben alkalmazott eljárások is. Az első ilyen dokumentumok a Hegyaljáról – Mád, Tállya<sup>2</sup> – a 16. század utolsó évtizedeitől maradtak fenn, és segítségükkel folyamatként írhatók le a művelési változások az elmúlt négy száz évben.



A nyomtatott írásos emlékek még összetettebb módon használhatók, a szőlő- és borgazdálkodás történetén messze túlmutató tanulságokkal. A magyar borvidékekre vonatkozó, nyomtatásban megjelent leírást nem ismerünk a 18. század előtti időből. A Magyar királyságba utazó kereskedők, diplomáciai küldetésben járók, vagy éppen kalandorok megjelent emlékezései persze elmondják, hogy jó bort ittak, azt is, hogy a magyarok iszákosak – utóbbi jellemvonás az egyik eleme a 17. századi „népek tükré”-nek<sup>3</sup> (Völkertafel – Table des peuples – Tavola delle Nazioni – Tabla de los Pueblos).

Az első ismert szakdolgozatot a magyar borokról egy bártfai német család tagja írta 1712-ben a toruńi protestáns *gymnasium illustre* diákjaként, az ottani tanár Peter Jänichen vezetésével.<sup>4</sup> Paul Keler aztán letelepedett Toruńban, polgárjogot szerzett, és tokaji borokkal kereskedett. Szakdolgozatát az annak védésén elnöklő Jänichen kibővítve újra kiadta 1731-ben.<sup>5</sup> Ebben a kiadványba vagy ő, vagy talán maga Keler német nyelvű összefoglalót is írt, és egy német-magyar-latin szöveget közölt a Hegyalján használatos szőlőművelő eszközökről.

Az 1731-es kiadványnak az is az érdekessége, hogy a Jänichen által írt, szerkesztett és kiadott *Meletemata* egyik része Hunyadi Mátyás legendás könyvtárának egy kortárs leírását is tartalmazza. Naldo Naldi szövegének eredeti kézírata is Toruńban maradt fenn. Jänichen ismerte az ennek a kéziratnak a kiadására vonatkozó terveket – Jénában Martin Schmeizel, Pozsonyban Bél Mátyás tervezte ezt kiadni –, és tudós kortársait megelőzve kiadta a neves bibliotéka első leírását. A két mű egy kötetben történt kiadása egyben a kora újkori magyarságkép két fontos elemének, a *Bibliotheca Corvina* történetének és a tokaji bornak az összekapcsolása is.<sup>6</sup> Meggyőződésem, hogy a toruńi iskola rektora tudatosan tette ezt. Ahogy a Corvina könyvtár történetének a tudományos módszerekkel való kutatása, megírása is ekkor kezdődött el, úgy a tokaji borvidék bemutatása is ekkor kapott tudományos apparátust.

Komáromy János Péter a bázeli egyetemen szerzett orvosdoktori címet 1715-ben, doktori értekezése a magyar borokról, hangsúlyosan a soproni borvidékről szól. Egy fejezetet azonban a tokaji bornak is szentelt.<sup>7</sup> Ő teremtette meg az alapját annak a szakirodalmi hagyománynak, amely a tokaji borok élettani, az egyes betegségekkel szembeni alkalmazásáról külön könyveket, de legalább az összefoglaló leírásokban külön fejezeteket eredményezett.

Johann Adam Raymann 1718 és 1723 között évente tudósította az európai szakmai közösséget a Tokaj-hegyaljai szőlőtermés volumenéről, a bor jellemzőiről.<sup>8</sup> A hallei egyetemen már ezeket a publikációkat is használva Johann Melchior Welsch szakdolgozott 1721-ben Friedrich Hoffmann vezetésével<sup>9</sup> a magyar borok természetéről, érényeiről és a különféle gyógyászati használatokról.

Ezt követően került a figyelem a tokaji terroir talajtani tulajdonságaira. 1732-ben önálló könyvet adott ki erről Daniel Fischer.<sup>10</sup> A késmárki orvos műve összefoglalja azokat a tudományos említéseket, amelyek a hegyaljai szőlők talajára vonatkoztak, és a 16. századtól kezdve megjelentek. Emellett ő maga is elmondja véleményét a „tokaji orvosi föld”-ről, amelyről az a legenda élt, hogy aranyat tartalmaz.<sup>11</sup> Ez az aranytartalom aztán megjelenik a szőlővesszőkben is. A legenda a 15. századtól dokumentált, a



Hunyadi Mátyás udvarában élő Galeotto Marzio is említi. Ugyan még nem sikerült a vonatkozó szöveghelyek kritikai elemzését elvégezni, annyi bizonyos, hogy a 18. században is több helyen felbukkant, sőt napjainkban is él. E vélekedés egyik forrásának – tévesen – a svájci orvos, Paracelsus egy művét tartják. Az írott hagyomány forráskritikai elemzése természetesen nem szünteti meg a legenda tovább élését – nem is szándékozik ezt tenni –, de a filológiai elemző munka elvégzése mentén számos új dokumentum került és kerülhet még a kutatók látókörébe.<sup>12</sup>

A Magyar Királyságban mindeközben megszületett az igény az ország egyes területi egységeinek, megyéinek a tudományos bemutatására. A talaj- és a vízrajzi viszonyoktól kezdve az ottani termelési és állattenyésztési szokásokig, illetve a kulturális és oktatási intézményekig. Az első ilyen nagyobb könyvsorozat Bél Mátyás (1684–1749) nevéhez kötődik: a *Notitia Regni Hungariae*.<sup>13</sup> Ennek 1737-ben megjelent kötetében mutatta be Zemplén vármegyét, benne a Tokaj-Hegyalját. Ez a mű lesz majd egy egyik fő forrása<sup>14</sup> Szirmay Antal (1747–1812) vármegye leírásának (*Notitia topographica, politica Inclyti Comitatus Zempleniensis*).<sup>15</sup> Szirmay aktív politikus volt, Zemplén megye országgyűlési követe, maga is borászkodott. Külön is kiadta a Tokaj-Hegyalja borvidék bemutatását latinul – *Notitia... montium et locorum viniferorum Comitatus Zempleniensis...*, 1798<sup>16</sup> –, majd ennek sikerére való tekintettel egy rövidebb változatban magyarul is (*A tokaji vagy is hegyaljai szőlőknek öltetéséről, jó műveléséről a szüretelésről, a boroknak tsinállásáról és meg tartásáról...*, 1810).<sup>17</sup>

De Bél Mátyás nem csupán hatással volt az őt követő tudósokra, ő maga is rendszerezte elődei munkásságát. A borvidékek leírása tekintetében egyik forrása pozsonyi polgártársa, a Wittenbergben teológiát tanult szőlész és borász, Matolay János volt. Bél már 1723-ban kiadta *Hungariae antiquae et novae prodromus* című munkáját,<sup>18</sup> amelyben Matolay levélműfajban mutatta be a soproni és általában a magyar borokat (*Commentatio epistolica de vino Semproniensi et de vineis et vino Hungariae*). Matolay János ezek után külön közleményt szentelt a tokaji bornak is: *Disquisitio physicomédica de vini Tokajensis cultura, indole, praestantia et qualitibus*, a Nürnbergben megjelenő *Acta Academiae Caesareae Leopoldino-Carolina Naturae Curiosorum*ban (1744).<sup>19</sup>

N. Kis Tímea szerint<sup>20</sup> Domby Sámuel utrechti orvosdoktori disszertációja (*Dissertatio... de vino Tokajensi*, 1758)<sup>21</sup> az átmenet a korábbi, részben tapasztalati, részben legendákból táplálkozó leírások és a tudományos borászati szakszöveg között. Valóban, ha figyelmesen áttekintjük Domby forrásait,<sup>22</sup> feldolgozza a szóbeli hagyományt éppen úgy, ahogy megismerte korának tudományos irodalmát is. Az ő munkája lett ezek után a kiindulópont a 18. század végén kezdődő Tokaj-Hegyalja leírásorozatnak. A kassai német orvos, Friedrich Jacob Fucker (1748–1805) inkább egy utazó szemével mutatta be a területet (*Versuch einer Beschreibung des Tokayer Gebirges*, 1790),<sup>23</sup> pontos utalásokat téve a termőföldre, de főleg a bor élettani hatásaira.<sup>24</sup> Az angol természettudós, Robert Townson (1762–1827) a teljes Királyi Magyarország megismerése (1793) után részletesen bemutatta az országot (*Travels in Hungary*, 1797). Mivel az ő útleírása angolul,<sup>25</sup> franciául,<sup>26</sup> és hollandul<sup>27</sup> is meg-



jelent, a 19. századi utazók már az ő szövegét olvasva indultak útnak. Tokajról és a Hegyaljáról két fejezetet is írt. Az egyikben a szőlőket, a borokat és a borászati munkákat mutatja be, a másikban részletesen elemzi a terület talajviszonyait.<sup>28</sup>

Az orvosi diploma mellett komoly természettudományos (mineralógia), majd jogi ismereteket is szerzett Dercsényi (Weisz) János (1755–1837), aki a Hegyaljához közeli Kárpátalján élt, felesége révén szoros hegyaljai kötődésekkel.<sup>29</sup> Németül adta ki – Fucker művét már felhasználva – a tokaji bortermelést bemutató könyvét (*Über Tokay's Weinbau*, 1796).<sup>30</sup> Az ő könyvét, ahogy Szirmay Antal latinul megjelent munkáját is, szinte azonnal kiadták magyarul is Kassán. A fordítója egy sárospataki tanár, Őri Fülepp Gábor (1939–1823), aki kifejezetten azzal a szándékkal fogott munkához, hogy a német nyelvben már bevett tudományos kifejezések magyar megfelelőit megalkossa.<sup>31</sup>

A korszak a magyar nyelvújítás időszaka, így a borászati könyvek a magyar nyelvi örökségi réteg részét is képezik. Ahogy a német nyelv tekintetében is, hiszen a 18–19. században használt szőlészeti és borászati szakszavak tájnyelvi megfelelői már a korban is csak kevesek számára voltak érthetők a német értelmiség körében. Ma már a német kulturális örökség nyelvi kincsestárának részét képezik.

Ha a tanulmányunk appendixében közölt időrendes jegyzékre tekintünk, jól látható, hogy a 19. század első felében már jellemzően magyar nyelvű Tokaj-Hegyalja leírások jelentek meg.

Összegzőképpen elmondhatjuk tehát, hogy a régi korok írott emlékeinek a feltárása egy modern gazdálkodást folytatni kívánó 21. századi közösség szempontjából sem felesleges. Az egyes kulturális közösségek – esetünkben a magyarok, közelebbről a Tokaj-Hegyalján élő magyarok – önismeretét bővíti az, hogy megismerik mások véleményét. Megtudják, hogy a saját hagyományukból mi az, ami tényszerűen igazolható, mi az, ami legendaként élt eddig, és fontos, hogy ne is akarják ezt a legendát elfeledni, éljen tovább. De sokkal fontosabb, hogy megismerhetik azt a földet – akár talajtani szempontból – amelyet megművelnek. Megismerik egykori állapotát, és azt is, hogy ki, mikor, hogyan vélekedett erről a talajról, annak hatásairól. Ugyanez vonatkozik az itt megtermelt szőlőkre, az előállított borokra is. Ki tudja, akár egy mai megoldandó probléma megoldásához is hozzájárulhat egy olyan ismeret, amelyet eddig a 18. század tudományos nyelve, a latin elfedett a ma élők előtt.

De ha csupán érdekességként olvassa el egy ma, a 21. században élő szőlész, borász, vagy éppen egy borszerető ember az akkori könyveket, műveltségében, látókörében biztosan gazdagodik.

Ezek a szőlészeti, borászati, talajtani, orvosi munkák, illetve útleírások ugyanakkor részei a szűkebb hely (Tokaj-Hegyalja), Magyarország, illetve Európa kulturális emlékezetének, ahogy a latin, a német, az angol, a francia és főképpen a magyar nyelvi örökségnek is megtartói.

## Jegyzetek

- 1 Lásd például az Égető Melinda közreadta Szőlőhegyek történetének forrásai sorozat I–V. kötetét (Budapest, L'Harmattan, 2002–2011.)
- 2 Tállyai hegytörvények: Kalmár János: Mád, tokajhegyaljai község élete a XVI–XVIII. században, Mád „Falukönyve” 1598–1717, Debrecen, Községi Tanács, 1968, 145–153. o.; Hegytörvények forrásközlésének gyűjteménye, 1470–1846, közread. Égető Melinda, Budapest, L'Harmattan, 2002 (Szőlőhegyek történetének forrásai, 2.), 50–58. o.
- 3 Péter Ötvös: Aktualisierung alter Klischees: Die Ungarn auf der Völkertafel, in Europäischer Völkerspiegel, Imagologisch-etnographische Studien zu den Völkertafeln des 18. Jahrhunderts, hrsg. von Franz K. Stenzel, Heidelberg, Winter, 1999. 265–282. o.
- 4 De vineis Ungariae, praeside Petrus Iaenichius... publice disseret Paulus Keler, Thorunii, Johann Ludwig Nicolai, 1712.
- 5 Meletemata Thorunensia seu dissertationes varii argumenti ad historiam maxime Polonicam, Vngaricam et Prvssicam, politicam, physicam, rem nummariam ac litterariam spectantes, uno volumine iam collectae et comprehensae curante Petro Iaenichio, Tomus III., Thorunii, Johann Ludwig Nicolai, 1731, 215–255. o.: Dissertatio de vineis Vngariae; 255–278. o.: Beschreibung des vornehmsten Weingebürges in Ungarn; 272. o.: „Die Werckzeuge, die bey dem Weinbau gebraucht werden”.
- 6 Erről a történetről összefoglalóan lásd Monok István: Naldo Naldi, Peter Jänichen, Martin Schmeizel és Bél Mátyás, Antikvitás és Reneszánsz, 9 (2022), Ünnepi különszám (Lázár István Dávid 60), 257–265. o.
- 7 Komáromy János Péter: Dissertatio physico-medica inauguralis De vino Hungarico Soproniensi, Basileae, Friedrich Lüdi, 1715.
- 8 Johann Adam Raymann: Special-Historie der An. 1718. in Ober-Hungarn gehalten Weinlese, Sammlung von Natur-, und Medicin Geschichten, wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten so sich von 1718. ... in Schlesien und anderen Orten begeben..., Als der sechste Versuch..., Herbst-Quartal, 1718, Bresslau, Michael Hubert, 1720, pag. 1718–1725.; Johann Adam Raymann: Der auro vegetabili, oder von vermeintlichen Golde in den Hungarischen Trauben, Sammlung von Natur-, und Medicin Geschichten, wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten so sich von 1718. ... in Schlesien und anderen Orten begeben..., Als der sechste Versuch..., Herbst-Quartal, 1718, Bresslau, Michael Hubert, 1720, pag. 1733–1735.; Johann Adam Raymann: Von der heurigen Weinlese in Ober-Ungarn, Sammlung von Natur-, und Medicin Geschichten, wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten so sich Anno 1721 ... in Schlesien und anderen Orten begeben..., Als der achtzehende Versuch..., Herbst-Quartal, 1723, Leipzig-Budissin/Bautzen, David Richter, 1723, 473–475. o.; Johann Adam Raymann: Von dem Zu- und Misswachs dieses Jahres 1723. in und um Epperies in Ober-Hungarn. Historie der Wein-Lese in Ober-Hungarn von 1723, Sammlung von Natur-, und Medicin Geschichten, wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten so sich Anno 1723 ... in Schlesien und anderen Orten begeben..., Als der sechs und zwanzigste Versuch..., Herbst-Quartal, 1723, Leipzig-Budissin/Bautzen, David Richter, 1725, 387–392. o.
- 9 Johann Melchior Welsch: Dissertatio inauguralis physico-medica de vini hungarici excellentie natura virtute et usu, quam... in illustri Academia Friedriciana, Praeside Dn. Friderico Hoffmanno... pro gradu Doctoris, nov. 1721... publicae eruditionum disquisitioni exponet Johann Melchior Welsch, Halae Magdeburgicae, Christian Henckel, 1721.
- 10 Daniel Fischer: De terra medicinali Tokayensi, Wratislaviae, Michael Hubert, 1732.
- 11 Viczián István: Mi volt az a „tokaji orvosi föld”? Honismeret, 45 (2017), Nr. 3, 31–38. o.
- 12 Monok István: Paracelsus és a tokaji bor, Néprajzzá váló filológiai tévedés, Agria, L (2017), 77–80. o.; Adamik Lajos: Egy modern Paracelsus-legenda vázlatos története, Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae, LXIII (2017), 127–141. o.
- 13 Matthias Bél: Notitia Hungariae novae historico-geographica..., tomus primus-quartus, Wien, Paulus Straubius, Johannes Petrus van Ghelen, 1735–1742.
- 14 A forrásairól, írói módszeréről részleteiben lásd Orbán Áron írását: Szirmay Antal: Notitia montium et locorum viniferorum Zempleniensis, 1798 – A tokaji, vagy is hegyaljai szőlőknek ültetéséről, 1810, A Kassán 1798-ban és a Pesten 1810-ben kiadott könyvek hasonmása, Pető Gábor fordításában, Or-





bán Áron jegyzeteivel és tanulmányával, Budapest–Sárospatak, L'Harmattan, THE (Europica varietas Tokajensis, Acta Universitatis Tokajensis Sárospatakini, Patrimonium culturale, Fontes, IV.)

15 Antonius Szirmay: Notitia topographica, politica inclyti comitatus Zempleniensis..., edita Martini Georgii Kovachich, Buda, Universitas, 1803.

16 Antonius Szirmay: Notitia historica, politica, oeconomica montium et locorum viniferorum comitatus Zempleniensis, Cassoviae, Johann Jopseph Ellinger, 1798.

17 Szirmay Antal: A tokaji vagy is hegyallyai szőlőknek ültetéséről, jó mivéléséről, a szüretelésről, a boroknak tsinállásáról és meg tartásáról, Pest, Trattner Mátyás, 1810.

18 Bél Mátyás: Hungariae antiquae et novae Prodromus..., Norimbergae, Petrus Conradus Monath, 1723.

19 Matolay János: Disquisitio physico-medica de vini Tokaiensis cultura, indole, praestantia et qualitatibus, Acta physico-medica Academiae caesariae Leopoldino-Carolinae naturae curiosorum exhibitia Ephemerides VII, Appendix ad volumen septimum Actorum physico-medicorum, Norimbergae, Wolfgang Moritz Endtner Erben, 1744, 1–24. o.

20 Domby Sámuel: De vino Tokaiensi – A tokaji borról, 1758, Az Utrechtben kiadott könyv hasonmása, Pető Gábor fordításában, N. Kis Tímea jegyzeteivel és tanulmányával, Budapest–Sárospatak, L'Harmattan, THE (Europica varietas Tokajensis, Acta Universitatis Tokajensis Sárospatakini, Patrimonium culturale, Fontes, III.)

21 Domby Sámuel: Dissertatio inauguralis physico-chemico-medica De vino Tokaiensi, Trajecti ad Rhenum, Joannes Broedelet, 1758.

22 Gyárfás Ágnes: Domby Sámuel (1729–1807) élete és munkássága, Orvostörténeti Közlemények, 102–104 (1983), 79–114.

23 Friedrich Jacob Fucker: Versuch einer Beschreibung des Tokayer Gebürges, Wien, Johann Thomas Edlen von Trattner, 1790.; Friedrich Jacob Fucker: Beschreibung des Tokayer Gebirges: nebst einer Belehrung wie bey der dortigen Weinlese verfahren wird, und wie man durch den Handel mit dem unverfälschten Tokayer Weine ein reicher Mann werden, Wien, Johann Thomas Edlen von Trattner[?], 1801.

24 Katalin Blaskó: „Ein tiefer Blick in die Natur”, Versuch einer Beschreibung des Tokayer Gebürges von Friedrich Jakob Fucker, in On the Road–Zwischen Kulturen unterwegs, hrsg. Ágoston Zénó Bernád, Márta Csire, Andrea Seidler, Wien, LIT, 2009 (Finno-Ugrian studies in Austria, 7.), 297–313. o.

25 Robert Townson: Travels in Hungary, with a Short Account of Vienna in the Year 1793, London, Robinson, 1797.

26 Robert Townson: Voyage en Hongrie, précédé d'une description de la violle de Vienne et des jardins impériaux de Schoenbrun, Paris, Poignée, An VII. [1799]; ugyanez, 1–3. kötet: Leipzig, Robert, 1800; ugyanez, 1–3. kötet: Paris, Dentu, An XII. [1803].

27 Robert Townson, Reijze in Hongarijen met een kort bericht der stad Weenen, deel 1–2, Den Hage, Johannes Coenradus Leeuwestijn, 1800–1801.

28 A könyv XI. fejezetét lásd: Rózsa Péter: Robert Townson beszámolója a tokaji szőlőművelésről és borkészítésről, A Miskolci Egyetem Közleményei, A sorozat, Bányászat, 82 (2011), 243–250. o.

29 Kiss László: Kazinczy sógora, Zemplén főorvosa Dercsényi János, Budapest–Dercen, Magánkiadás, 2009. [Dercsényi műveinek foto-hasonmásával.]

30 Johann Dercseny von Derczen: Über Tokay's Weinbau, dessen Ferung und Gährung, Wien, August Blumauer, 1796., majd ugyanez: Leipzig, Christian Gottlob Hilscher, 1800.

31 Dercsényi János: A tokaji bornak termesztéséről, szűréséről és forrásáról, magyarul Ö[ri] F[ülep] G[ábor] P[ataki] P[rofesszor] által A föld természeti tulajdonságait kimagyarázó toldalékkal, Kassa, Fűskúti Landere Ferenc, sine anno [1796 és 1821 között].

## Appendix: A jegyzetekben hivatkozott Tokaj-Hegyalját is bemutató könyvek időrendi felsorolása



1712–1731: Paulus Keler–Peter Jänichen: Dissertatio de vineis Ungariae, Beschreibung des vornehmsten Weingebürges in Ungarn, 1731

1715: Komáromy János Péter: Dissertatio physico-medica inauguralis De vino Hungarico Soproniensi, 1715

1717–1726: Johann Adam Raymann: Special-Historie der An. 1718. in Ober-Hungarn gehalten Weinlese etc. Évenkénti tudósítások a Tokaj-hegyaljai szőlőtermés és a bor jellemzőiről, 1717–1726

1721: Johann Melchior Welsch–Friedrich Hoffmann: Dissertatio ... de vini Hungarici eccellente natura virtute et usu, 1721

1723: Matolay János–Bél Mátyás: Commentatio epistolica de vino Semproniensi et de vineis et vino Hungariae in Hungariae antiquae et novae prodromus, 1723

1732: Daniel Fischer: De terra medicinali Tokayensi, 1732

1737: Bél Mátyás: Notitia Hungariae..., Comitatus Sarosiensis, Zemplinensis, Ungváriensis et Bereghiensis, 1737

1744: Matolay János: De vino Tokaiensi, 1744

1758: Domby Sámuel: Dissertatio... de vino Tokajensi, 1758

1790–1801: Friedrich Jacob Fucker: Versuch einer Beschreibung des Tokayer Gebirges, 1790–1801

1793–1797: Robert Townson: Travels in Hungary, 1793–1797

1796–1800: Dercsényi János: Über Tokay's Weinbau, 1796, 1800

1796 és 1821 között: Dercsényi János: A tokaji bornak termesztéséről, szűréséről és forrásáról, sine anno 1798: Szirmay Antal: Notitia historica, politica, oeconomica montium et locorum viniferorum comitatus Zempleniensis, 1798

1801–1813: Jean-Antoine-Claude Chaptal–Fábián József: A' boroknak termesztésekről, készítésekről és eltartásokról való értekezés; – és Visgálódó és oktató értekezés a' szőlő-mivélésről, 1801–1813

1810: Szirmay Antal: A tokaji vagy is hegyallyai szőlőknek ültetéséről, jó mivéléséről, a szüretelésről, a boroknak tsinállásáról és meg tartásáról, 1810

1815: Mittelpacher Lajos: Rövid oktatás a szőlő művelésről, 1815

1822: François Sulpice Beudant: Voyage minéralogique et géologique en Hongrie, 1822

1829: Görög Demeter: Azon sokféle szőlő-fajoknak lajstroma, 1829

1838: Szabó Dávid: A mádi bor természet- és orvostudományi tekintetben, 1838

VOZDVIZSENSZKIJ Vagyim Olegovics

## Orosz cárok bora – a magyar borok királya

A Magyar Borok Császári Bizottsága  
Tokaj-Hegyalján (1733–1798)



A 17–18. században az Oroszországot bejáró külföldi útleírók feljegyzései arról szólnak, hogy a kiváló minőségű tokaji borok egyre jobban elterjedtek az orosz nemesek ünnepi asztalánál. I. Péter, a nagy reformer és sokoldalú államférfi kizárólag a tokaji aszút kedvelte, miután II. Rákóczi Ferencsel kötött szövetsége révén megismerkedett a „vinum regum – rex vinorum”<sup>1</sup> jelenséggel. A cár pontos információkat szerzett a Tokaj-Hegyalján ültetett szőlő és a termelt borok különböző fajtáiról, valamint előállításuk titkai iránt igen komoly érdeklődést tanúsított. Utána Fjodor Sztjepánovics Visnyevszkij tábornok, a Magyar Borok Császári Bizottságának első parancsnoka gazdaságtudományi alapokra helyezte a tokaji bor további termelését és oroszországi szállítását. Már 1729 decemberétől hűségesen és nagyfokú szakértelemmel bonyolította a tokaji borok javának kivitelét a szentpétervári udvarba. 1733 júniusában rendkívüli jelentőségű döntést hozott Anna Ioannovna császárnő, aki utasítást adott a kabinetjének, hogy hozza létre a fent említett bizottságot, amelynek székhelye Tokaj városa legyen. Az ötlet eredetileg Visnyevszkij alezredestől származott, aki erről részletes szakmai tanulmányt is készített: „Projekt a magyar borokról” címmel. A „tokaji komisszió” néven elhíresült bizottság élére a terv gazdája került, aki 20 éven át évi 50–75 ezer liter – főleg aszú – bor termeléséről és szállításáról gondoskodott. 1745 augusztusában a tokaji orosz küldöttség az udvari komisszárból és 34 fős kíséretéből állt: fiából, Gavriil Visnyevszkij hadnagyból, egy őrmesterből, egy tizedesből, 12 drágonyosból, 2 lovas futárból, egy adjutánsból, 3 katonából, 2 kádármesterből, egy papból, egy sekrestyéből és 9 személyes szolgából. A mintegy 35 orosz és 200 tokaji görög kereskedő egy vallásos közösségben élt, és egymás nyelvét is szorgalmasan tanulták.

Visnyevszkijel együtt Grigorij Szavvics Szkovoroda érkezett meg, a későbbi korszak nagy hatású ukrán költője, írója, filozófusa és humanistája, aki a helyi pravoszláv deszkakápolna kántoraként szolgált. Szkovoroda –Visnyevszkij atyai segítségével – a közel ötszáz éves Sárospataki Református Kollégium patinás falai között is megfordult, hogy előadásokat hallgasson filozófiáról és természettudományokról, valamint az akkori Nagykönyvtárban Jan Amos Comenius, morva educator pedagógiai műveit is tanulmányozza. A Kollégium nagyszerű tanárainak híre Kijevig, Moszkváig és

Szentpétervárig eljutott. Ennek tudatában indulhatott hazánkba, mert kíváncsi volt a pataki oktatási módszerekre, a gazdag bibliotékára és különösen a protestáns filozófia tanítására. Feltehetően találkozott néhány akkoriban oktató tanárral, olyan legendás személyekkel, mint például a főgondnok, Báji Patay Sámuel, a professzorok közül ifj. Csécsi János, negyven tantárgy jeles előadója, Descartes és Coccejus határozott követője; II. Szatmári Paksi Mihály, a pozitív racionalizmus meggyőződéses híve; Sárkány Dávid, a filológia, történelem és görög nyelv nagy mestere; F. Bányai István, a történelem, retorika, logika és irodalomtörténet tapasztalt szakembere. 1766-ban Szkovoroda megfogalmazta *Az ábécének nevezett beszélgetés vagy a világ olvasókönyve* című művét, ami egyértelműen emlékeztetett Comenius *Orbis Sensualium Pictus* című képes szótárára, amely előtte száz évvel az úttörő vizuális módszert vezette be 1650–1654 között. Mindig mélységes nosztalgiával Tokaj-Hegyaljára emlékezett vissza számos poétikai és prózai művében, mint például 1772-ben, *Beszélgetés két személyre arról, milyen könnyű áldottnak lenni* című dialógusában: „Az én szeretett Ungáriámban ökrökkel örölnék. És vajon mi tiltja Lukácsnak, hogy ökör legyen? Ne gondold, hogy mintha földi ökröket érinti ez a furcsa igazság: „Az örlő ökörnek a száját ne zárd el.” A Bibliából vett idézet végigkíséri a Felső-Magyarországgal kapcsolatos társadalmi és politikai nézeteit. Ezzel az akkori magyar nép jogfosztott helyzetére képletesen próbált utalni, valamint az ukránok nehéz sorsára, mivel mindkét nemzet idegen elnyomás alatt élt. 1790-ben Tokaj központjában egy barokk stílusú ortodox templom épült az orosz cár hozzájárulásával, amelynek bejáratán Szkovoroda emléktáblája látható most.

Visnyevszkij még 1731 januárjában, borszállítás közben egy másik kisoroszországi kozák hangját csodálta meg – Alekszej Razumovszkij, Erzsébet császárnő jövődó férjét –, és vitte magával Szentpétervárra egy gönci hordóra ültetve. Ennek az eseménynek a későbbi politikai kimenetele, hogy Kisoroszország, a mai Ukrajnában a Dnyeper folyómenti része, visszaszerezte autonóm jogait 1750-ben – sajnos már csak a halála után. A császárnő gyakran „szváttnak”<sup>2</sup> szólította őt a leveleiben, Szent Anna érdemrenddel tüntette ki, és trónra lépése után tábornokká léptette elő. A tokaj-hegyaljai tartózkodása alatt őszinte elismerés övezte a bortermelők körében. A szabad szőlőművelő munkások szívesen szegődtek el az udvari komisszárhoz, mert tisztességesen fizette a béreket. Előre rendezte az üzletek anyagi oldalát, és szavát minden esetben betartotta, soha nem tartozott senkinek. Az esetlegesen felmerülő vitás jogi és gazdasági kérdésekben a komisszár szava döntőnek bizonyult a zemléniek számára, hiszen személyében egy elfogulatlan és végtelenül becsületes embert ismerhettek meg. A lakosság és a tábornok viszonyát mi sem jellemzi jobban, mint hogy a római katolikus, görögkatolikus és református egyházak egykori anyakönyvei szerint, a „moszkvai tábornok” szívesen vállalta a szőlősgazdák gyermekeinek keresztszülei szerepét. Az esküvőkön előszeretettel mulatozott együtt a helybeliekkel, ahol mindenki élvezhette Szkovoroda kiváló énekesi és zeneművészeti talentumát. A tokaji bor szerelmesének vallotta magát, ezért a szőlővel kapcsolatos teendőit mindig mindenek fölé helyezte.

1 Borok királya – királyok bora (latin).

2 Nászuram (orosz).



Visnyevszkij – munkájából adódóan – széleskörű diplomáciai kapcsolatokkal rendelkezett. Rendszeresen tárgyalt többek között Johann Trautsohn herceggel is, akinek egy alkalommal tanácsolta egy – az „orosz kolóniához” hasonló – németajkú település létrehozását, amelyet 1750 óta Trautsohndorfként, Trautsohnfalvaként, illetve Hercegekútként ismerünk. A tábornok a herceg Patak környéki szőlőit és magát a szép reneszánsz stílusú várát magasztalta Erzsébet császárnő előtt. Váratlan halála után, ami 1749. január 27-én következett be Tokajban, a bizottság még ötven évig működött megszakítás nélkül. Később, november 20-án fia, Gavriil Fjodorovics ezredesi rangban vette át a bizottság irányítását, aki már előzőleg éveken át az apja mellett tanulta a szőlőtermesztést, valamint a bor vásárlásának és szállításának módjait. Perejaszlavból érkeztek együtt: egy pap, 2 dragonyos, 2 lovas futár, 2 írnok és 13 személyes szolgáló – összesen 19 ember. 1750. július 6-án még egy kabinetfutár és 3 dragonyos csatlakozott hozzájuk. El kell ismerni, hogy a Zemplén vármegyei hatóságok egyre irigyebben szemlélték az orosz borkereskedés sikerességét, és a bizottság által bérelt ingatlanok és szőlőterületek miatt hosszas koncepciós pereket indítottak az Aranybullára hivatkozva. Az állandósult jogi támadások miatt ifj. Visnyevszkij Tokaj elhagyására kényszerült 1752 júliusában, akinek az utódja a külpolitikai tapasztalatokkal rendelkező Nyikolaj Zsolobov őrnagy lett, így bizonyos időre sikerült lecsillapítani a helyi hatóságok ellenszenvét. Ehhez nagymértékben hozzájárult az a tény, miszerint I. Erzsébet és Mária Terézia katonai szövetségesek lettek az eközben kirobbanó Poroszország elleni hétéves háborúban. A politikai barátság jeléül 600 palack tokaji aszút küldött a magyar királynő az orosz cárnőnek.

I. Erzsébet halála után, III. Péter miatt a két birodalom barátságos viszonya megromlott, ami Zsolobov kiutasításához vezetett. II. Katalin hatalomátvételével a nemzetközi hangulat a bécsi és a szentpétervári udvar között kissé rendeződött. 1763 nyarán Anton Rárog őrnagy kapta meg a komisszár posztját, viszont nem sokkal később elődjeihez hasonló helyzetbe került a folytatódó viták miatt. A csatározások ellenére mégis sikerült fellendítenie Tokaj-Hegyalja borkereskedelmét a haláláig itt töltött tizenkét év alatt. 1775. december 20-án temették el a tokaji görögkatolikus templom mellé, három pap közreműködésével, a D'Alton-ezred Tokajban állomásozó zászlóaljának háromszoros díszsortúze mellett.

Szavva Gorev kapitány lett Rárog halála után az utolsó komisszár a bizottság felszámolásáig. Az elődjeinél sokkal szorosabb kapcsolatba került a lakossággal, hiszen itt nősült meg: felesége egy mádi református családból származott. Házasságukból két fiú és egy lánygyermek született. Sajnos, ekkorra már a komisszió száma csupán három katonára csökkent, és 1798. január 23-án I. Pál cári intézkedése értelmében megszüntették a Magyar Borok Császári Bizottságának működését. A komisszió jogi problémák miatti kényszerű likvidálása elsősorban az egyszerű helyi kisgazdákat érintette katasztrofálisan, hiszen a tőkeerős felvevőpiacok hiányában a régióknak „a saját borába fulladt”. Furcsa módon a szituáció kísértetiesen emlékeztet a mai állapotokra, pedig a termékeny vulkanikus talaj, az egyedülálló mikroklíma, a hegyaljai ember évszázados szőlőművelési tapasztalata és jó lelki alkata manapság is nagyszerű megélhetést garan-

tálhatna több ezer itteni borász családnak. A tokaji aszú páratlan minőségének révén, a világtörténelemben egyedülálló módon, Magyarország és Oroszország mint két európai nemzet, a földrajzi távolságuk ellenére valóban közel került egymáshoz, amit Nyugaton nem mindig néztek jó szemmel. Sőt, a kialakult szoros gazdasági kötődés mellett a magyar borkultúra még magasabb szintre emelkedhetett a bizottság 65 éves létezése alatt. Szentpétervár, az új északi főváros és Péterpalota, a Balti-tenger parti császári rezidencia is azzal a gondolattal épültek, hogy az aranysárga színű nedű ízét és illatát megfelelő módon élvezzék majd a hideg téli estéken. Egyetlen udvari ünnepség vagy ceremónia sem zajlott anélkül, hogy ne koccintottak volna a mézédességekkel, amelyre nosztalgiával emlékezik Szkovoroda *Fabula de Tantaló* című költeményében: „... Тут вина разны, тут нектар солодкий ...”<sup>3</sup> A tokaji aszút a kisorosz gondolkodó korábban is ismerte, amikor az udvari kozák kórusban szolgált 1742–1744 között. Fogyasztásához bölcs tartózkodással viszonyult, bizonyos filozófiai mixtúrának tartotta, aminek révén visszaemlékezhetett a tokaji napos meleg tavaszokra és barátokra, akiktől a hóban borított sztyeppe választotta el. *A Szel és a Filozófus* című állatmeséjében az író mélyen elkeseredik egy felborított pohár bor miatt: „... да еще притом остальную рюмку с вином, опрокинувши ...”<sup>4</sup> Összes művében fizikai és lelki borra utal szimbolikusan, illetve pontosan leírja, hogyan kell szőlővesszőket metszeni. A tokaj-hegyaljai motívumok igen fontos helyet kaptak Szkovoroda számos írásában, amelyben olyan magyar szavakat használt, mint a *kád, kakas, must, ruha* stb.

Irodalmi munkásságának széleskörű népszerűsítésével a szeretett Tokaj-Hegyalján turisták ezreit tudnánk vonzani a szomszédos Ukrajnából, különösen idén, mert a költő-filozófus születésének 300. évfordulóját fogják ünnepelni hazájában. Neki is köszönhető, hogy a 18. században a tokaji bor aranykoráról beszélhetünk.

Kölcsey Ferenc, a magyar nemzeti himnusz kiváló szerzője strófájával befejezve, hálásan kijelenthetjük a Magyar Borok Császári Bizottságának parancsnokairól és nem utolsósorban Grigorij Szkovorodáról: „Tokaj szőlővesszein nektárt csepegtettél”.

## Irodalom

Pap Miklós: A Tokaji. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Tardy Lajos: A tokaji Borvásárló Bizottság története (1733–1798). Rákóczi Múzeum füzetek, Sárospatak, 1963.

Várad-Sternberg János: Hrihorij Szkovoroda Magyarországon. In: uő: Századok öröksége. Tanulmányok az orosz-magyar és ukrán-magyar kapcsolatokról. Gondolat Kiadó – Kárpáti Kiadó, Budapest – Uzsgorod, 1981. 211–223. o.

Лошиц Ю., Сковорода, Москва: Молодая Гвардия, 1972.

Рачинский А.: Русские комиссары в Токае в XVIII столетии. Русский вестник, 1875.

Сковорода Г., Повне зібрання творів: У 2-х т. Київ: Наукова думка, 1973.

<sup>3</sup> Itt különböző borok vannak, itt nedű édes van (orosz).

<sup>4</sup> És még ráadásul felborítva az utolsó pohár bort (orosz).



MOLNÁR Dávid

## Filiczki János „Kardashian-indexe”

Egy szinte elfeledett humanista költő  
irodalmi hírnevéről



A szinte teljesen elfeledett Filefalvi Filiczki János jellegzetes figurája a kora újkori magyar irodalomnak. Azonban ha Filiczki 1617–1622 közötti magyarországi (vagyis sárospataki) korszakáról szeretnénk beszélni, akkor tisztában kell lennünk azzal is, hogy a nagyjából 370 ismert verse között csupán kettő olyan akad, amelyek kronológiailag ide köthetők. Ez nem a gúny hangja, hanem csupán arra az általánosnak mondható jelenségre hívja fel a figyelmet, amely jó pár 15–17. századi magyar értelmiségire is igaz (gondoljunk csak Janus Pannoniusra, Szenci Molnár Albertre, vagy úgy nagy általánosságban a wittenbergi magyar diákokra). Vagyis: akár gyér, akár gazdag irodalmi, szellemi hagyatéka legyen valakinek, az jellemzően a peregrináció éveikhez köthető, és Magyarországra (vagy Erdélybe) hazatérve, jobb esetben is egy hivatal kapuja csukódik a műzsákra, vagy magára Pallasz Athénére is.

Jelen tanulmány Filiczki János életével és verseivel csak annyiban szeretne foglalkozni, amennyiben a róla szóló irodalmi, irodalomtörténeti forrásokban találkozhatunk vele. Ez az összefoglaló rámutat arra, hogy költőnknek a kortárs szellemi közegbe való beágyazottságából és fennmaradt irodalmi munkásságából egyáltalán nem látszik előre prognosztizálhatónak az a mellőzöttség és ismeretlenség, amely halála után nem sokkal már körülveszi. A címben szereplő „Kardashian-index”<sup>1</sup> kifejezés ennek a diszkrepanciának lenne a metaforikus megfogalmazása. Filiczki esetében természetesen tudományos publikációk helyett humanista szövegekről, Twitter helyett pedig arról a kortárs értelmiségi hálózatról lenne szó, amelynek tagjai – főként önreprezentációs céllal – posztok helyett irodalmi szövegekkel kedveskednek egymásnak. A hasonlat persze annyiban sántít, hogy egy irodalmi szöveg popularitását eleve elit, humanista közegben gondoljuk újra. Azonban ezt mégsem érezzük teljesen önkényesnek, hiszen a 16–17. század szövegeinek popularitása eleve egy szűk, írni-olvasni tudó réteget jelent, amely a társadalom túlnyomó részéhez képest már csak ezért is elitnek számított. Az ígéretes kezdetektől kirajzolódó utat szeretném most a kortárs véleményektől kezdve egészen a jelenkorig összefoglalni.

Filiczki születésének pontos dátumát nem ismerjük, de nagyjából az 1580-as évek első felében született elszegényedett szlovák nemesi család sarjaként a Szepes vármegyei Farkasfalván (mai szlovák alakja: Vlaková, korábban Farkašovce; német neve:

Farksdorf). Nevével három fő alakban találkozhatunk műveiben és leveleiben, amelyek következetesen elkülöníthetők élete során. Először – a dokumentumok alapján 1607-ig – *Johannes Filiczki[us] Farkasfalvanus*nak nevezi magát, majd 1607 és 1610 között elhagyja a születésére utaló farkasfalvai nevet és a *Johannes Filiczki[us]*-t használta, majd végül 1610-től a család származási helyére utaló *Johannes Filiczki de Filefalvánál* állapodott meg. Filefalva település korábbi szláv/lengyel – és mai szlovák – neve: Filice, amire szerzőnk családi neve is utal. 1610-es disputációján már a Johannes Filiczki de Filefalva nevet használja, vagyis valamiért fontosnak tartja kihangsúlyozni magyarul is nemzetségének származási helyét. Családjáról ugyan nem tudunk semmit, de neve és az a tény, hogy elszegényedett nemesi családból származik, arra utal, hogy ősei – és így ő maga is – a gypűvédő „szepesi tízlándzsások” (tízlándzsás nemesek, vagy csak lándzsásnemesek) közé tartozott, akik a határon teljesített katonai szolgálataikért cserében nyerték el nemességüket. Ez a Szepes vármegyén belüli, némi függetlenséggel bíró nemesi önkormányzat nem alkotott összefüggő területet, hanem – a székely, szász, kun és jász mintára – eredetileg egy nagyjából 30 településből álló székbe rendeződött. A „tízlándzsás széket” (*Sedes decem Lanceatorum*) „Kisvármegyének” (*Comitatus Minor*) és „Felső Széknek” (*Sedes Superior*) is nevezték, és hivatalosan 1802-ig fenn is maradt. Nevüket onnan kapták, hogy tíz lándzsás katonát kellett kiállítaniuk háború idején. A Kisvármegye egyik települése volt Farkasfalva és Filefalva is.<sup>2</sup>

Pár évvel Filiczki halála után, 1626-ban Pataki Füsüs János (?–1629) a következőképpen ír költőnkéről: „Mi módon tanácskozhatnak az ighaz vallás, és egygyességh felől azok, az kik nem azon egy igaz valláson vadnak, és az kiknél ninczen az Istennek félelme? Miczoda igasságh lehetne az olyan közönséghe polgári társaságh közöt, az holot az népnek elei, az szent életet semminek, az igaz hűtet játéknak tartaná? Amaz mi időnkben lévő második Ovidius Poétának panászolkodása szerént: Candi da nunc iocus est, ludibriumque fides. Az macula nélkül való hűt mostan csak játék és czuffságh.”<sup>3</sup>

Ez a rövid idézet több szempontból is figyelemreméltó. Az egyik, hogy Pataki Füsüs „második Ovidiusként” utal Filiczki-re, ami nemcsak igen megtisztelő, de Filiczki ma ismert költői életművét tekintve meglehetősen érthetetlen is.

A második az, hogy az idézett Filiczki-versrészlettel ebben a formában csak Pataki Füsüs-nél találkozunk. Ez pedig azért lehet fontos, mert ezek szerint Pataki Füsüs még ismert egy olyan szövegváltozatot, amely – tudomásunk szerint – nem jelent meg nyomtatásban.<sup>4</sup> (Hogy Pataki Füsüs ezt esetleg fejből és így rosszul idézte volna, vagy valamilyen előttünk ismeretlen kéziratban olvasta, azt nem tudjuk eldönteni. De mivel mindketten a sárospataki kollégiumhoz köthetők, elképzelhető egy azóta elveszett vagy lappangó sárospataki kézirat is.)

A harmadik szempont pedig az, hogy itt olvasható a legelső, ráadásul kortárs – igaz csak egyetlen sornyi – magyar nyelvű fordítása is a költő egyik művének, vagy inkább műrészletének. (Ahogy Filiczki életműve feledésbe merült, úgy műveinek fordításaival sem találkozunk azóta sem, leszámítva Tóth István<sup>5</sup> és legújabbban Csehy Zoltán<sup>6</sup> pár versfordítását.)



Az Ovidius-párhuzammal kapcsolatban nemcsak az az érdekes kérdés, hogy honnan származik ez az analógia, de az is, hogy a „mi időnkben lévő második” kifejezés pontosan mire vonatkozik? A római költő Ovidius utáni második költői helyre, vagy a kortársak között is volt két – Ovidius után minimum második – Ovidius, akik közül csupán az egyik lenne Filiczki?

Az Ovidius-hasonlattal Filiczki korábbi marburgi tanárának, a koszorús költő Hermann Kirchnernek (1562–1620) hatsoros *epigramma liminarium*ában találkozzunk először, amelyet Filiczki 1614-es kötetéhez írt.<sup>7</sup> A költemény így hangzik:

*Hermanni Kirchneri iuris utriusque doctoris, poetae coronati caesarei,  
historici et oratoris Academiae Marburgensis προσφώνησις.*

*Haec aliquis veterum legat ortus in urbe Quiritum  
Carmina, Pannonii quae dedit aura soli.*

*Dixerit e Geticis tumulis rediisse magistrum,  
Qui tulit exilium, saeve Cupido, tuum.*

*Dixerit et cineres venamque tulisse favillas,  
Exulis in Savum Savigenumque genus.*

(Ezeket a dalokat – melyeket a pannon föld kipárolgása hozott létre – bárki olvashatná, aki a régi Róma polgáraként született. És mondhatná, hogy a mester – aki túrta a száműzetésedet, vad Cupido – visszatért a géta sírból. És azt is mondhatná, hogy e száműzött leszármazottja hozta vissza a hamvakat, a vénát és a parazsat a Szávához és a Szávamentén születettekhez.)

Kirchner verse egyértelműen a „Naso Tomitanae” Ovidiust írja körül, aki költeményeit „de Getico litore mittit”. Kirchner szavai – mivel olvashatta a verseket – talán nem véletlenül utalnak Janus Pannoniusra (1434–1472), ezzel is egy újabb csavart adva a pannóniai Ovidius-párhuzamnak. Janus a *De se aegrotante in castris* című elégiájának a végén (117–118. sor) epitáfiumát is megírja, amely úgy kezdődik, hogy „itt nyugszik Janus, aki a babérkoszorús istennőket a hazai Dunához először vezette el a Helikonról” (*Hic situs est Ianus, patrium qui primus ad Histrum, duxit laurigeras, ex Helicone, Deas.*<sup>8</sup> Kirchner ugyan nem olvashatta Marsilio Ficino Janusnak írott levelét,<sup>9</sup> mert kéziratban maradt, de mindettől függetlenül Filiczkinél is a *visszatérés*re helyezi a hangsúlyt. Ahogy Ficino a levelében a műzsákat – Ovidiusra csak nagyon homályosan utalva – a *redigo* igével vezeteti vissza Janusszal,<sup>10</sup> úgy Kirchner viszont már magát Ovidiust vezeti vissza a *redeo* igével. Visszavezeti, igaz, de nem abban az értelemben, ahogy Ficino – Janus képében – Ovidiust. Mert a német költő „csak” a sírból vezeti vissza, vagyis emeli ki Ovidiust. És a vers folytatása egyértelművé teszi, hogy Filiczki nem *visszahozta* a római költő hamvait, költői tehetségét (*vena*) és szenvedélyét (*favilla*), hanem elhozta (*tulisse*) ezeket.

Azonban nem lehet nem észrevenni azt a játékot, ahogy Kirchner finoman próbál úgy utalni a janusi reminiscenciára, hogy azért közben ne kelljen megmérettetni költőnket a nagy előddel. Egy ilyen versenyben ugyanis nyilvánvalóan alul-

maradna. Ezért aztán nem is a Dunához, hanem a Szávához irányítja Filiczkit mint a feltámadt, második Ovidiust. A hamvak talán a költő testi valójára utalnak, vagyis nemcsak Ovidius szelleméről van itt szó, hanem egy új költőről, vagy – ha úgy tetszik – az újjászületett költőről. Így pedig a *favilla* (parázs) kifejezés arra a hamu alatt izzó parázsra utal, amelyből – mint *Pannonii aura soli* – végül csak feltámadt az ovidiusi tűz és tehetség. Nem mondhatni, hogy a 17. század elejére már oly nagy volna a tülekedés Pannónia folyóinak partjain, hogy a barbár költők szomjas műzsáinak úgy kellene helyet szorítani a tömegben. Azonban az elsőbbségért járó retorikai bókók már mégiscsak kezdenek megkopni. A Janusnak odahajított illetén fizetség még a csilingelő aranyforint hangján cseng, azonban Filiczkié már inkább csak egy rézgaras tompa hangján kaffant. A Duna többszörösen is foglalt Orpheusz, Ovidius és Janus után, így hát már csak a mellékfolyója, a Száva marad.

De miért pont a Szávára esett Kirchner választása? A Tisza például – amelyet Ortelius *Tibiscus fluvius piscosissimus*nak nevez – igen tekintélyes folyó, és hivatalosan még sokáig nem is foglalja le magának senki. Költőnknek persze se a Tiszához, se pedig Szlavóniához nem volt semmi köze. Három szempont is szóba jöhet a Száva mellett.

Az első, hogy rímeljen a Janus-párhuzamra.

A második, hogy a marburgi professzor talán kimondottan a római provincia értelmében vett Pannoniában gondolkodott. Plinius (*Nat. hist.* 3.147–148) pedig csupán három folyót említ a területen: a Dunát, a Drávát és a Szávát. Mivel Janus miatt a Duna és a Dráva is foglalt volt,<sup>11</sup> csak a Száva maradt. Ebből a szempontból viszont kimondottan felértékelődik Kirchner analógiája, hiszen míg Ovidiushoz képest Janus csak második-első a Duna mellett, Filiczki már második Ovidiusként első-első a Száva mellett. És habár Filiczki a verseiben a Bodrogot és a Poprádot is megemlíti, azt kár volna a szemére vetni egy – bármily művelt is legyen! – német humanistának, ha hirtelen nem találná meg egy korabeli térképen ezeket a folyókat, azt meg pláne nem, hogy egy dicséretnek szánt költeményben inkább valami bővebb vízhozamú, ismertebb folyót rendel a laudált költőhöz. A 16–17. századi német egyetemvárosok perspektívájából nézve a feltámasztott Ovidius már a Száva mellett is eltévedve, félig vakon botorkálna. De itt legalább kapaszkodhat Pliniusba! Viszont a Poprád mellett újjászületett Ovidius még a fekete-tengeri száműzetéséből is száműzve érezné magát. Így aztán a műértő olvasó előtt egy Ovidius-bőrbe bújtatott Filiczki elsőse a Poprád mellett már inkább egy Janus-paródiának látszik, mintsem a költői mester-ségben való jártasság felmagasztalásának.

És a harmadik talán arra a szláv öntudatra utal, amellyel Filiczki *Ad Sphettium* című versében találkozhatunk.<sup>12</sup> Talán egy szójátékról van szó, amely így a *Slavus* szóra emlékeztet. És így a Száva folyón keresztül végül is a szlávokhoz hozta el Ovidiust a saját képében és tehetségében.

Kirchner – ha csak felszínesen is, de – ismerhette az Ovidius-Janus-párhuzamot, hiszen Ovidiust biztos olvasott, márpedig a Duna mellé száműzött Ovidius saját szomorú sorsát Orpheuszéval összevetve ecseteli (*Trist.* 4.1.17; *Pont.* 2.9.53, 3.3.41;





*Ibis* 600). Emellett Janus elégiáit is ismerhette, amelyből pedig megtudhatta, hogy végül is Janus volt az, aki a babérkoszorús istennőket először vezette a Dunához. Tehát érdemes ebbe az analógiába most már Filiczki szálait is beleszőni. Kirchnernek azért volt nehéz ebben az impozáns sorban Filiczkit feldicsérni, mert Ovidiushoz képest már Janus is csak minimum második-első a Duna mellett, azonban Orpheuszhoz képest, aki az Argó egyik hajósaként már sokkal korábban elhozta ide a múzsák fényét, már csak harmadik-első.<sup>13</sup> Ráadásul Filiczki még Jánosként is csak második a sorban Janus mögött! Költőként csupán a negyedik lenne, míg Ovidiusként is csak második a Duna mellett, ahogy a Dráva mentén is csak második lehetne Janus mögött. Így jut végül az egyetlen nagy folyó, a Száva partjára, amelyet költő még nem foglalt le magának, és ahol – legalábbis a toposz szintjén – tényleg az első lehet.

És mindezek után Pataki Füsüs János szavai is, miszerint Filiczki „amaz mi időnkben való második Ovidius poeta”, kétféleképpen érthetők, mindkét értelmében igen elismerő dicséretként. Ha a „mi időnket” saját idejére érti, akkor Ovidius után Filiczki lenne a második Ovidius. Ha viszont a „mi időnket” úgy általában a Római birodalom bukása utáni sok-sok évszázadra érti, akkor csak Janus után lehetne második Ovidius, és így egy második Janus Pannonius. (Ehhez kapcsolható Szentmártoni Szabó Géza Filiczkiről szóló kis írása is, amely alapján Filiczki tényleg Jánosként is csak Janus után második, hiszen szerzeteskasztráló verse épp Janus vesszorait visszhangozza.<sup>14</sup>)

Még egy pillanatra érdemes visszatérni Kirchner versének negyedik sorára, amely szerint Ovidius a vad Cupido száműzöttje lett volna. Ráadásul a vers logikája szerint a feltámadt és így száműzetéséből is megtért Ovidiusnak (mint Filiczkinék?) Cupido dalnokaként kellene újból lantot ragadnia. Amennyire ismerjük Filiczki életét, ez a sor meglehetősen furán cseng, és valószínű, hogy inkább csak a Petrarcanál is megtalálható ovidiusi toposzról van szó, amely szerint bujasága és „nőbolond lelkülete” miatt került volna megérdemelten világ végi száműzetésébe.<sup>15</sup>

Filiczki szívének fontos lehetett a neves humanista, Georg Rem (1561–1625) dicsérete is, aki Martialishoz hasonlította. Érdekes az a finom, mintegy mellékesen odavetett, „rábeszélő” önreprezentációs technika, amelyből kiderül, hogy Filiczki milyen értelemben Martialis. Ugyanis a *Carminum liber* második, epigrammás kötetének prologusában a következő szavakat olvashatjuk tőle: „Caverem itaque, ne epigrammata mea in spongiis incumberent: me cum Ovveno certare posse.”<sup>16</sup> Vagyis Filiczki prologjából olyasmi hámozható ki, hogy Rem dicséreteivel és tanácsokkal buzdította, mert szerinte a wales-i John Owennel (Audoenus), vagyis a „brit Martialissal” is versenyre kelhetne. Hogy ezt Rem levélben, vagy szóban mondta, vagy egyáltalán mondta-e valamikor is Filiczkinék, mindegy, számunkra az a fontos, hogy Filiczki érdemesnek tartotta idézni, vagy megemlíteni ezt magáról. Így tehát szerényen nem magával Martialisszal, hanem csak a brit Martialisszal kelne versenyre a szepességi Martialis.

A következő szerző Johann Peter Lotichius (1598–1669),<sup>17</sup> aki költőnk első, nagyjából ötoldalas életrajzát is megírja 1628-as *Bibliotheca poetica*-jában.<sup>18</sup> Tetrastichonjában így dicséri Filiczkit:

*Joannes Filitzkius, Ungarus, poeta.*

*Commendas patriam non vana laude, tuosque  
Impariter scriptis, o Filefalve, modis.  
Legimus ingenuae, vates, monumenta iuventae,  
Quanta senex olim carmina, quaeso, dabis?*

(Nem hiábavaló érdemeiddel teszed kedveltté szülőföldedet és tieidet disztichonokban, Filefalvi. Olvastuk – vátesz! – művelt ifúságod irodalmi emlékműveit. Kérdezlek, öreg korodra mennyi dalt fogsz majd alkotni?)

Lotichius ugyan nem említi, hogy Filiczki új Ovidius lenne, viszont Bod Péter „Filitzki Jánost” – szavainak megfelelő súlyt adva – úgy dicséri fel, hogy idézi a „Német országi Ovidius”, vagyis Lotichius fenti epigrammáját.<sup>19</sup> Bod más forrást is ismert, mert már tud róla, hogy „Bethlen Gábor idejében Pataki Professor, a’ mellyben menyi ideig élt? előttem nem világos.” Ez a forrás pedig nem lehetett más, mint a Károlyi Zsuzsanna halálára 1624-ben kiadott *Exequiarum coerectionalium*, amelyben ezt olvashatjuk Filiczki verse alatt: „Ioanne Filiczki P. C. & Illustris Scholae Saaros Patak Rectore primario.”

A 18. század elején Debreceni Ember Pál (1661–1710) (Lampe-féle *Historiae ecclesiae reformatae*) monumentális egyháztörténeti munkájában egyetlen mondatban említi csupán szerzőnket a pataki skóla professzorainak felsorolásakor: „Johannes Filitzki. In Oratione Matthiae Tsanaki Logicae ejus annexa horum fit mentio ad A. C. 1622. & seqq.”<sup>20</sup>

Czvittinger Dávid (1670-es évek–1743) viszont már rálelt Lotichiusra és szerepelteti is szerzőnket *Specimen*-jében, igaz, csupán újraközli Lotichius szövegét szóról szóra.<sup>21</sup> Aztán Horányi Elek (1736–1809) egyetlen betű hozzátoldása nélkül idézi szó szerint Czvittingert (*Ex Zwitting.*), vagyis megint Lotichius.<sup>22</sup>

A következő nyomunk ifj. Csécsi János<sup>23</sup> (1689–1769) sárospataki professzor kéziratban maradt *Registrum historicum de schola S. Patakina* című, 1720 körüli tanárkatalógusa. A korábbiakhoz képest új információt is tartalmaz, amely szerint Filiczkit a „ragályos mirigy” ölte meg 1622-ben.

Hosszú István, miskolci evangélikus pap, miután végigolvasta a Pareus-féle *Delitiae poetarum hungaricorum*-ot, 1787. augusztus 14-én a következő sommás megjegyzést fűzi költőnk verseihez: „Filiczki János felettébb négelyzé a görögöt, melyről tudta, hogy tudta, de tisztán irt verseket.”<sup>24</sup>

Az imént említett két forrást Szombathi János sárospataki professzor kéziratban maradt latin művéből ismerjük. A Filiczki-kortárs Lotichius után ő volt az, aki jó százötven évvel később, érdemben és a német szerzőhöz képest részletesen is írt valamit Filiczkiről.<sup>25</sup> A *Biographia Professorum* címet viselő kéziratát 1789-ben fejezte be, amelyet aztán bővített is az évek során. Majd pár évtizeddel halála után Soltész János irányításával és szerkesztésével a sárospataki iskola tanárai fordították le és adták ki 1864-ben Szombathi művét magyarul.<sup>26</sup> A szöveget olvasva visszafejt-





hető, hogy mit használt Szombathi. Lotichius *Bibliotheca poeticá*ját eredetiben nem olvasta, a Filiczkiről szóló részt csak Czvittingertől ismerte, és meg is rója a serény Czvittingert, amiért az semmit sem szólt Filiczki pataki professzorságáról és rektorságáról: „Mert jóllehet életírásában Czvittinger elég hosszú, mindazáltal róla, sőt Patakon viselt hivataláról is hallgat.” A fent említett Csanaki Máté halotti beszédét még ismerte, de úgy látszik, tényszerű információ Filiczkiről nem volt e műben, mert akkor azt megírta volna. Csupán ennyit olvashatunk: „Dicsérettel emlékezik róla Csanaki Máté is gyakran említett halotti beszédében.” Pataki Füsüs király-tükrének Ovidius hasonlatát is olvasta, és ez alapján jutott arra a következtetésre, hogy a Pareus-féle gyűjteményen kívül is kellett még verseknek lenni Filiczkitől, vagyis Szombathi nem ismerte a *Carminum liber* kötetet. Viszont fontos forrása volt a fent említett Csécsi-féle regisztrum, amelyre művében többször is utal; sőt egyik helyen még azt is megjegyzi, amikor hivatkozza, hogy „épp kéznél van”. Egyéb forrás, amely valamennyire segíthetett neki tájékozódni Filiczki 1617–1622 közötti sárospataki éveiről, a zempléni egyházmegye anyakönyve és Sárospatak városának jegyzőkönyve.

Aztán később Szinnyei József életrajzi lexikona Szombathi írására hagyatkozik, de újdonság, hogy összegyűjti a Filiczkivel foglalkozó addigi „szakirodalmat”.<sup>27</sup> Ennek a szakirodalomnak egy része gyakorlatilag használhatatlan, és habár dicsérendő a teljességre törekvő Szinnyei szorgalma, mégis inkább egy internetes keresés szét-spriccelő céltalanságára emlékezteti az olvasót. Némely forrás úgy is bekerült a listába, hogy csak a lábjegyzetben közöl egy verset Filiczkitől, vagy csak láttamozza mint a Teleki-könyvtár egyik könyvtételét, vagy csupán megemlíti a nevét mint egy heidelbergi magyar tanulót a sok közül.<sup>28</sup> Viszont két valamivel érdekesebb forrásra is rátereli a figyelmünket. Az egyik Jakob Melzer, aki a kor tudományos divatjától ihletetten megírja a Szepesség híres embereinek életrajzát.<sup>29</sup> Filiczki-fejezetének forrása valószínűleg valamelyik Lotichius-szöveg és Bod Péter *Magyar Athenasa*, mely utóbbit néhol kicsit felcifrázva, németre fordít. Nála olvasható először az az „1580 körüli” születési dátum, amely aztán újra és újra felbukkan a 20. században is. Erre Melzernek sincs közvetlen bizonyítéka, valószínűleg az egyetemjárás dátuma alapján vonja le ezt a következtetést. Mindemellett Filiczkivel kapcsolatban ő használja először a *Gelegenheitsgedicht* viszonylag naprakész német műfaji, esztétikai meghatározását. Szinnyei másik hivatkozása a Danielik–Ferenczy-féle magyar írók életrajzgyűjteménye.<sup>30</sup> Újdonság ugyan nincs a szövegben, de annyi kiderül, hogy olvasnia/olvasniuk kellett – feltehetően Sárospatakon – vagy a Csécsi-féle regisztrumot, vagy Szombathi ekkor még kéziratban lévő latin nyelvű munkáját.

Az ezek után beálló több évtizednyi csendet végül egy cseh történész és levéltáros Otakar Odložilík törte meg 1932-ben, aki alapos tanulmányában – Lotichiusra és a *Carminum liber* kötetének verseire támaszkodva – Filiczki cseh kapcsolatait vizsgálva életrajzi adatait finomította, és egy addig ismeretlen levelét is közölte.<sup>31</sup> Ugyanakkor nem ismeri se Szombathi, se Szinnyei írását, és ezeknek egy torz, zanzásított kivonatára hivatkozik a Révai lexikon „Filiczky” szócikkével.<sup>32</sup>

Majd 1946-ban megszületik az első kis monográfia – mint doktori disszertáció – Filiczkiről. Egyetlen szépséghibája, hogy két-három embernél aligha olvasták többen (ezt az írógép tintájától néhol összeragadt oldalak is jelezték lapozás közben), mert azóta is az MTA Irodalomtudományi Intézetének archívumában – vákuumkamrájában – hever a kézirat. A könyv szerzője Bencédy József, aki később a nyelvtudományok felé fordult. Nem túlzás azt állítani, hogy a Filiczki-irodalom egyik legfontosabb – ha nem a legfontosabb! – szövegével van dolgunk. Ez annak ellenére is igaz, hogy Bencédy nincs különösebben elragadtatva Filiczki életművétől, amelyből szerinte „józsanság, unalmas és egyhangú pietas árad”. Pár száz év alatt a „második Ovidius” megítélése mily nagyot zuhant irodalmár körökben! Nagyjából a következő idézetekkel lehet összefoglalni Bencédy véleményét, aki nemcsak „ismertetni, hanem értékelni” is szándékozott a szepességi poétát: „Filiczki költészetét legjobb esetben is csak mint átlagos iskolai teljesítményen felülemelkedőt szabad tekintenünk.” De „ha valamit, azt föltétlenül Filiczki érdekéért kell elkönyvelnünk, hogy tisztában volt teljesítménye közepszerűségével s belátva annak szerény és szűk körét, szemmel láthatólag nem vágyódott magasabbra.”<sup>33</sup> Bencédy alapos munkát végzett, ismerte Lotichiuştól kezdve az összes Filiczkivel foglalkozó szöveget (leszámítva Odložilík tanulmányát) és lelkiismeretesen végigolvasta a *Xenia* és a *Carminum liber* köteteket. Jó érzékkel és éles szemmel foglalta össze, és adott egy nagyon jó kiindulópontként használható vázlatos képet a további kutatásokhoz. Idézett szöveghelyekkel mutatott rá a leginkább horatiusi, de vergiliusi és martialis mintákra is. Végül azt sem túlzás állítani, hogy ha kiadták volna ezt a méltatlanul elfeledett kéziratot, akkor a magyar és nemzetközi figyelem is könnyebben terelődött volna Filiczki életművére, így viszont teljesen visszhangtalan maradt az elmúlt több mint hetvenöt évben.

Az Antonín Truhlár és Karel Hrdina nevével fémjelzett, majd Josef Hejnic és Jan Martínek folytatásában megjelent cseh-morva humanista lexikonsorozat 1966-os második kötetében találkozunk megint Filiczki névvel.<sup>34</sup> A korábbiakhoz képest a szócikk újdonsága, hogy szisztematikus könyvészeti adatokkal rendezi Filiczki addig ismert műveit.

Habár pár évvel később Ján Mišianik szlovák irodalomtörténetében csupán pár oldalt szentel Filiczkinnek, mégis egy fontos szövegről van szó.<sup>35</sup> Odložilík tanulmányára épít, de már ismeri Szombathi életrajzát is. Újabb adatokat ő sem ismer, de a Melzernél felbukkanó 1580 körüli születési év helyett 1585 körülit ad meg. Mišianik az első, aki a történész, levéltáros árgus szemeivel olvasó Odložilíkhöz képest már inkább az irodalmi szempontokra helyezi a hangsúlyt. Igaz, közben azért a marxista korszellem jegyében igyekszik Filiczki költészetének jövőbe mutató, polgári jellegét is hangsúlyozni, aki – Mišianik óvatos célozgatásai szerint – a *Carminum liber* második kötetének epigrammagyűjteményében a társadalmi osztályok negatív figuráit szatirikus, gúnyolódó hangnemben tűzi tollának hegyére.

Filiczki irodalmi életművének ugyanezt a tömör stílusban megírt mégis találóan pontos irodalmi összefoglalását találjuk meg pár évvel később Jozef Mínariknak a cseh és szlovák humanista irodalomról szóló könyvében, amelyet akár Mišianik





írásának részletesebb folytatásaként is olvashatunk.<sup>36</sup> Rámutat költőnk klasszikus és kortárs mintáira, amelyből az derül ki, hogy a Kirchner sugallta Ovidius helyett sokkal inkább Horatius és – a kötetet olvasva sokkal magától értetődőbb – Martialis felé kell tapogatóznunk Filiczkiel kapcsolatban. Ezzel kapcsolatban Mínarik hívja fel a figyelmet a fentebb már idézett prológuészlet John Owenjére. Ugyanakkor Mišianikhoz hasonlóan nála is megtalálhatók az erőltetettnek ható, kötelező „vörös farkak”, amelyek feltűnő ideológiai izzadságszagot árasztanak, és még sokkal kevesebb értelmük van, mint Filiczki anyanyelvi, nemzeti identitásának a kérdését feszegetni. Szóval Mínarik sem kerülheti el, hogy a társadalmi osztályok közötti küzdelmet fedezze fel Filiczki némely epigrammájában, amelyben „a nemesség és parasztság közötti ellentét” a domináns motívum. Ezzel függ össze az is, hogy Filiczki – Mínarik szerint – a vidéki (értsd: paraszti) környezet magasabb erkölcsi közegéből érkezett, amit *In Dosonem Numibasium* című versében fejez ki a legtisztábban.<sup>37</sup>

Mint látható, a „néma” Bencédyn kívül inkább a szlovák irodalomtörténészek foglalkoztak Filiczkiel. Ennek az érdeklődésnek lesz aztán a gyümölcse és folytatása Helena Májeková tanulmánya, amelyre egy jó fél évszázadnyit kellett várni és – Odložilík után – kimondottan Filiczkiel foglalkozik. Ahogy Mišianik és Mínarik, Májeková is irodalmi szempontok alapján értékeli szerzőnket, és a humanista költői önreprezentáció felől közelít a kötetekhez. A *Carminum libert* nemcsak vázlatosan elemzi, hanem a Filiczki-szövegek fontos részleteire talál/mutat rá, és a szepesi költő Mínarik által említett klasszikus mintáihoz is konkrét példákat hoz fel, pár verset röviden elemez is. Ennek a tanulmánynak a folytatása Májeková két másik írása is, amelyek közül a második az *Ad Sphettium* című vers elemzésével foglalkozik.

A Filiczki-kutatásban fontos újdonságokat aztán Marta Vaculínová két 2013-as tanulmánya hozott, aki Filiczki csonka emlékkönyvének<sup>38</sup> bejegyzéseit vizsgálva jutott idáig ismeretlen életrajzi adatokhoz.<sup>39</sup>

A magyar kutatás a 2010-es években három fontos tanulmánnyal járult hozzá a Filiczki-életmű feltáráshoz. Szentmártoni Szabó Géza a Janus Pannonius-filológia kapcsán írt könyvében nemcsak Filiczki eddig ismeretlen, az „unalmas és egyhangú pietáson” túli csintalan komikumára mutat rá, hanem a klasszikus allúziók feltárással azt is bizonyítja, hogy második Ovidiusunk autokasztrációs szerzetes-versének közvetlen mintája Janusnak a szekszárdi apátról szóló költeménye volt.<sup>40</sup> Aztán 2011-ben Kecskeméti Gábor közölte Filiczki egy „(csaknem)” ismeretlen köszöntőversét, amelyet Jan Gruter 1618-as Cicero-kiadásához írt.<sup>41</sup> Ez lenne az egyik olyan vers, amelyik talán Sárospatakon íródott, legalábbis ezekben az években Filiczki már a Bodrog-parti Athénban tevékenykedik. Majd 2012-ben Imre Mihály publikálta és elemezte Filiczki Szenci Molnár Albertnek küldött, annak zsoltárfordítását dicsérő költeményét, amely a nyomtatott verzióhoz képest jelentős eltéréseket is mutat.<sup>42</sup>

Legutoljára pedig érdemes megemlíteni a legfrissebb szakirodalmat, amely szintén szlovák oldalról bukkant fel: Sebastian Krasnovský „*Johannes Filiczki as a Renaissance Man: Identities and Self-fashioning*” című szakdolgozatát,<sup>43</sup> amely mintha Helena Májeková több évtizeddel ezelőtti, Filiczki irodalmi önreprezentációjával rö-

viden foglalkozó tanulmányának részletes kidolgozása lenne. Krasnovský tézise azért is fontos, mert ez a szöveg idáig az első, amelyik valamilyen világnyelven foglalkozik Filiczkiel.

A fentieket a következőképpen foglalhatjuk össze: nagy általánosságban és sarkosan az állapítható meg, hogy a 20–21. századi cseh és magyar szakirodalom inkább adat- és szövegcentrikusabb, míg a szlovák szakirodalom hajlamosabb a nemzeti identitás/alteritás programján keresztül méregetni Filiczkit magát és életművét is.<sup>44</sup> A Filiczki-kutatások ősforrása máig Lotichius *Bibliotheca poetica*jának pár oldala maradt. Ez lesz az, amit majd évszázadokon át próbálnak – nem túl sok sikerrel – finomítani a Filiczki-kötetek verseinek meglehetősen hiányos kirakóival. Szombathi János lesz, aki a 18. század végén – még mindig Lotichius alapján – összefoglalja Filiczki életét és életművét, de már az általa ismert – igaz, nem túl sok – sárospataki forrással is kiegészítve. Alapos tanulmányában – újabb adatok híján – Odložilíknak sem sikerül a lotichiusi életrajz fogságából kitörnie, és a Filiczki-életrajz finomítására egészen *album amicorum*ának 2000-es évekbeli felbukkanásáig kellett várni. Műveivel, klasszikus mintáival és úgy általában a neolatin irodalomban elfoglalt helyével részletesen, ám sajnos íróasztala fiókjának mélyére száműzve Bencédy József foglalkozott először és majdnem utoljára. Bencédy disszertációjának folytatója ugyanis – jóllehet ő maga sem tud róla – nem más, mint a fiatal Sebastian Krasnovský, aki nagyon jó érzékkel foglalja össze és járja körül Filiczki életművét és a gyér szakirodalom által felvetett problémákat is.

És hogy e vázlatos összefoglalás után mit mondhatnánk „második Ovidiusunk” Kardashian-indexéről? Azt, hogy nem tűnik sem kimagaslóan magasnak, sem pedig különösebben alacsonynak, vagyis az európai szellemtörténetben is egy közepesen stabil helyet tudhatna magának, ha szinte teljesen el nem feledte volna a későbbi századok irodalomtörténete. Azonban ez a „szinte” szerencsére épp annak a jele, hogy mégiscsak elegenden „posztolták” az elmúlt 400 évben. Épp elegendő ahhoz, hogy megszülethessen ez a tanulmány is, amely végső soron felteheti ezt a metaforikus – nagyon is kortárs – kérdést, hiszen sárospataki Ovidiusunk még mindig itt van velünk.

## Jegyzetek

1 Egy tudós Twitter-követőinek számát és tudományos hivatkozásainak arányát mutatja. Ha túl magas valakinek a K-indexe, akkor annak célszerű lenne visszatérnie a tudományos cikkek publikálásához. A túl alacsony K-index pedig a legszűkebb szakmán belüli köldöknézetes matematikai leírása lenne. Neil Hall: The Kardashian Index: A measure of discrepant social media profile for scientists. *Genome Biology* 15 (2014), Nr. 424. Online: <https://genomebiology.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13059-014-0424-0> (letöltés: 2022.04.17.).

2 Hradsky József: A szepesi „Tíz-ládsások széke” vagy a „Kisvármegye” története. Reiss J. T., Lőcse, 1895; Magyar katolikus lexikon. Főszerk.: Diós István, szerk.: Viczián János. Szent István Társulat, Budapest, 1993–2014. XIII: 178–179. o., XIV: 119–120. o.

3 Pataki Füsüs János: Kiralyoknak tüköre [...] (Bártfa: Klösz Jakab, 1626), 31. o.



4 A nyomtatásban megjelent sor a következő: „Sanctaque cur iocus est, ludibriumque fides?” Johannes Filiczki de Filefalva: Carminum liber primus; Carminum liber secundus, sive miscella epigrammata. Typis Johannis Schroeteri, Basileae, 1614. 70. o. (a továbbiakban: Filiczki 1614).

5 Tóth István: Alkinoosz kertje (Humanista költőink Janus Pannoniustól Bocatius Jánosig. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1970. 130–132. o.; Tóth István: Múzsák fellegvára: A kolozsvári latin nyelvű humanista költészet antológiája. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 167–169. o.

6 Csehy Zoltán: Szöveggyűjtemény a közép-európai humanista költészet tanításához. Szenci Molnár Albert Társulás – Comenius Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Pozsony, 2019. 148–151. o. (a továbbiakban: Csehy 2019)

7 Filiczki 1614, ): (5<sup>o</sup>–): (6<sup>o</sup>).

8 Jani Pannonii opera quae manserunt omnia II. Elegiae, edidit Iulius Mayer, similia addidit Ladislaus Török. Balassi Kiadó, Budapest, 2014. 139–145. o. (No. 27).

9 Ugyanakkor olyan természetességgel adták magukat ezek az analógiák, hogy egy Heinrich von Guldenfingen nevű ifjú költő Orpheusszal veti össze Janust, aki mögött térben és időben ugyan csak második lehet, de minőségben az első. Jani Pannonii opera quae manserunt omnia I. Epigrammata, edidit Iulius Mayer, similia addidit Ladislaus Török. Balassi Kiadó, Budapest, 2006. 259. o. (No. 453) (a továbbiakban: Jani Pannonii 2006); Ritoókné Szalay Ágnes: Humanisták verses levélváltása. In Neolatin irodalom Európában és Magyarországon. Szerk.: Jankovits László – Kecskeméti Gábor. JPTE, Pécs, 1996. 7–16. o. (15–16. o.).

10 Jankovits László: Accessus ad Janum: A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében. Balassi Kiadó, Budapest, 2002. 146. o. (a továbbiakban: Jankovits 2002); Molnár Dávid: Eius est paucis cognita fama viris. Janus Pannonius és Valerian Mader verse Ficinóról. Irodalomtörténeti Közlemények, 125 (2021), 26–36. o., (28–30. o.).

11 Ezzel kapcsolatban lásd Janus két versét. A De se ipso című epigramma első sora így hangzik: ille ego et haec cecini Dravum generatus ad altum (én vagyok, fenséges Dráva szülötte, ki énekelte ezeket). Jani Pannonii 2006: 175.o. (No. 280). A másik pedig a Guarino-panegyricus 651–655. sora:

primus ego Eridani patrium de gurgite ad Histrum Mnemonidas Phoebus ducam comitante sorores; primus Nysaeos referam tibi, Drave, corymbos ac viridi in ripa centum sublime columnis constituam templum...	mert én hívom először a Pó mellől a Dunához Phoebus Apollót és vele a Múzsák koszorúját, én hozom át a Dráva vizéhez a nysai repkényt, s én építetek a partján száz oszloppal uralgó templomot... (ford. Csorba Győző)
---	--

Jani Pannonii opera quae manserunt omnia III. Carmina epica, edidit Iulius Mayer, similia addiderunt Ladislaus Török et Zaynab Dalloul. Balassi Kiadó, Budapest, 2018. 190. o.

12 Csehy Zoltán fordításában (Csehy 2019, 150–151. o.):

„Sphettiusom, mért piszkálsz, marod úgy a szlovákot [Slavi],  
nem gúnyolhat más téged is épp ugyanúgy?  
Illír volt Cseh vagy Lech tán, sőt, ott is az első?  
Városaik s népük hírneve akkor is élt?  
Sem mire nem becsülöd, hogy híres volt a szlovákság [Slavi],  
Mars mezején hogy jobb hadsereg egy sem akadt?  
Most meg dicstelenül, szégyenben tengetik éltük.

Néped is erre evez! Elhíheted magad is.  
Ziska hadát rémüldözvén rettegte a környék,  
most mire jó? Hordót csapra veretni csakis.  
Hogyha fejed kidugod csigaházadból, ha netán pár  
ódon kódexet fellapozol, kiderül:  
jók a szlovákok a harcban, erényeik is kimagaslók,  
láthatod, atyjaitól messzire egy sem esett.

Most, jaj, az egyszerűség, becsület, hűség, derekasság  
csak kikacagni való, balga paraszti erény,  
bezzeg a góg, a gyalázás, pompa, csalás, hamis eskü  
minden erények közt legmagasabb, nemesebb.  
Minden változik itt: lepisálsz az édesapád szent  
hamvait? Az tényleg dicstelen férferény!  
Bánom is én ocsmány géged, várjon jutalom csak,  
rajta, arass, de ne bántsd ám a riválisaid!”

13 Ennek összefoglalását lásd: Jankovits 2002. 128, 146–150. o. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy volt egy Orpheusz babérjaira áhító további versenyző is Pannóniában, méghozzá Bakfark Bálint, akinek a korban nemzetközi elismertsége és hírneve nemcsak vetekedett, de talán túl is szárnyalta Janusét. Persze máshogy Orpheusz, mint Janus. Mondjuk úgy, Orpheusz szavai és szája Janusé, míg keze és lantja Bakfarké. Valentinus Greffus Bakfarcus Pannonius: Harmoniarum musicarum in usum testudinis factorum, tomus primus. Impensis Authoris Lazarus Andreae, Cracoviae, 1565), A4<sup>r</sup>–A4<sup>v</sup>.

14 Szentmártoni Szabó Géza: Parthenope veszedelme. Újdonságok a Janus Pannonius-filológia köréből. Cédus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest, 2010. 162–165. o.

15 „Ille mihi quidem magni vir ingenii videtur, sed lascivi et lubrici et prorsus mulierosi animi fuisse, quem conventus foeminei delectarent usque adeo, ut in illis foelicitatis suae apicem summamque reponeret. ...qui nisi his moribus et hoc animo fuisset, et clarius nomen haberet apud graves viros et Ponticum illud exilium atque Istri solitudines vel non adisset vel aequanimius tolerasset.” Jankovits László fordításában: Szerintem nagy tehetségű, de buja, sikamlós és egészen nőbolond lelkületű ember volt; a nők társasága olyannyira gyönyörködtette, hogy azokra alapozta legnagyobb, legkiemelkedőbb sikereit... ha nem ilyen erkölcsű és lelkületű lett volna, fényesebb nevet nyerhetett volna, méltóságteljes emberhez méltót, és a pontusi számkivetésbe, s az Ister melletti magányba sem jutott volna, vagy türelmesebben viselte volna el azt. Jankovits 2002. 147. o.

16 Filiczki 1614, 86. o.

17 Wilhelm Stricker: Lotichius, Johannes Peter. In: Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 19. v. Littrow – Lysura. Duncker & Humblot, Leipzig, 1884. 268–269. o. Online: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd119497662.html#adbcontent> [letöltés: 2022.04.17.]

18 Johann Peter Lotichius: Bibliothecae poeticae ars quarta et ultima [...] Sumptibus Lucae Jennisii, Francofurti, 1628. 142–147. o.

19 Bod Péter: Magyar Athenas [...] Nagyszeben, s. n., 1766. 85. o.

20 Friedrich Adolph Lampe [Debreceni Ember Pál]: Historiae ecclesiae reformatae, in Hungaria et Transylvania [...] (Trajecti ad Rhenum: Apud Jacobum van Poolsum, 1728), 596. o. Csanaki Máté könyve: Controversiae partim logicae et philosophicae [...] Adjecta ad calcem oratio funebris eodem autore conscripta (Lugduni Batavorum: Ioannes Cornelii Wourdanus, 1625) (RMK III 1387). Csanakiról lásd: Restás Attila: „Csanaki Máté Martini-ellenes vitairata Keckermann védelmében (1625)” Scientiarum miscellanea Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században (Convivia Neolatina Hungarica 2). Szerk.: Kasza Péter – Kiss Farkas Gábor – Molnár Dávid. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2017. 191–197. o.

21 Davidus Czwittingerus: Specimen Hungariae literatae [...] Francofurti et Lipsiae: typis et sumptibus J.G. Kohlesii, 1711. 143–146. o.

22 Alexius Horányi: Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum, Pars I. Antonius Loewius, Viennae, 1775. 668–676. o.

23 Dienes Dénes – Ugrai János: A Sárospataki Református Kollégium története. Hernád Kiadó, Sárospatak 2013. 55–59. o.

24 Ugyanez egy másik fordításban: „Filiczki János felettébb mesterkélta a görögben, tudta, hogy tudja a mit tud; de tisztán irt verseket.” Szombathi János: A sárospataki főiskola tanárainak életrajza” Szerk., ford.: Soltész János (többekkel). Sárospataki Füzetek 8 (1864), 120–136, 223–238, 303–317, 404–420, 521–530, 616–626, 687–705, 804–818, 873–899. (882.) o.

25 „XXI. Filefalvi (de Filefalva) Filiczki János, 1617–1623.” Szombathi János, i. m. 878–885. o.





26 „...olvasatlanul hagyni meg nagy veszteségnek tartván, az összes tanári kar kedves kötelességet vél teljesíteni ez érdemben az által, hogy híven lefordítja, s e folyóirat útján világ elé bocsátani szívesen ajánlkozik ezennel, midőn a művet vagyis a »tanárok életrajzát« az előszóval együtt a jelen szállítmányban megkezdi.” Uo. 120. o.

27 Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. III. kötet, Fa–Gwóth. Hornyánszky Viktor, Budapest 1894. 477–478. o.

28 Stephanus Weszprémi: Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia – Centuria tertia. Decas I. et II. Tom. IV. Typis Io. Thom. nob. de Tratnern, Viennae, 1787. 467. o.; Johann Samuel Klein: Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn, I. Diepold und Lindauer, Leipzig und Ofen, 1789. 90. o.; Christian Genersich: Merkwürdigkeiten der königlichen Freystadt Késmark in Oberungarn, am Fusse der Carpathen. Tl. II. Joseph Karl Mayer, Leutschau, 1804. 165. o. Katona István grandiózus történeti munkájában három mondatba tömöríti a „poetica scientia natalium splendor” Filiczkiről mindazt, amit érdemes tudni róla. Forrása valószínűleg Lotichius, vagy valamelyik Lotichius-klónszöveg és Bod Péter. Stephanus Katona: Historia critica regum Hungariae, stirpis Austriacae. Tom. IX. Ord. XXVIII. Ab anno Christi MDCVI. Ad annum usque MDCVIII. Typis Regiae Universitatis, Budae, 1794. 842. o.

29 Jakob Melzer: Biographien berühmter Zipser. Ellinger, Kaschau, 1833. 60–61. o.

30 Danielik József – Ferenczy Jakab: Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény. Emich Gusztáv, Pest, 1856. 80–81. o.

31 Otakar Odložilík: Ján Filiczki z Filic a jeho čeští přátelé, in Sborník prací věnovaných Janu Bedřichu Novákovi. Československá archivní společnost, Praha, 1932. 431–442. o.

32 Révai nagy lexikona: Az ismeretek enciklopédiája, VII. kötet, Etelka–Földö. Főszerk.: Révai Mór János. Révai Testvérek Irodalmi Intézet, Budapest 1913. 496. o.

33 Bencédy József: Filiczky János élete és költészete. Doktori értekezés kézírata. MTA Irodalomtudományi Intézet, Archivum, 7-2. fond. [1946]. 76, 79. o.

34 Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě: Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae, 2, Č-J, eds. Josef Hejnic – Jan Martínek. Academia, Praha, 1966. 144–145. o.

35 Ján Mišianik: Pohľady do staršej slovenskej literatúry. Veda, Bratislava, 1974. 153–157. o.

36 Jozef Minárik: Renesancná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská. Slovenské pedagogické nakl., Bratislava, 1985. 132–137. o.

37 Filiczki 1614, 133–134.

38 Prága, Nemzeti Múzeum (Knihovna Národního muzea), MSS. IX. G. 15.

39 Marta Vaculínová: Jan Filický z Filic a jeho památník v rukopisné sbírce Knihovny Národního muzea v Praze = Kniha 2013. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Dejiny knižnej kultúry Spiša. Slovenská národná knižnica, Martin, 2013. 304–320. o.; Uő.: Památník Jana Filického v Knihovně Národního muzea a některé nově nalezené básně = Sambuccus 9 (2013), 96–103. o.

40 Szentmártoni Szabó, i. m. 162–165. o.

41 Kecskeméti Gábor: Filiczky János (csaknem) ismeretlen köszöntőverse. In: Bibliotheca et Universitas: Tanulmányok a hatvanéves Heltai János tiszteletére. Szerk.: Kecskeméti Gábor – Tasi Réka. Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Miskolc, 2011. 149–156. o.

42 Imre Mihály: A kulturális és az önreprezentáció feszültségei – Filiczki János verses ajánlásai Szenci Molnár Albert zoltároskönyvéhez. In: Az isteni és emberi szó párbeszéde. Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2012. 235–253. o.

43 Sebastian Krasnovský: Johannes Filiczki as a Renaissance Man: Identities and Self-fashioning, MA thesis. Central European University, Vienna 2021. Online: [http://www.etd.ceu.edu/2021/krasnovsky\\_sebastian.htm](http://www.etd.ceu.edu/2021/krasnovsky_sebastian.htm) (letöltés: 2022.04.17.)

44 Ez Krasnovskýra egyáltalán nem igaz, de lásd például: Marta Kerulová: Literárne ponímanie kultúrnej alterity v slovenskom humanizme. In: Brněnské texty k slovakistice. Ed.: Ivo Pospíšil. Ústav Slavistiky Filozofické Fak., Masarykovy Univ., Brno, 2008. 73–82. o.

KELEMEN Judit

## Hodossy Béla zenepedagógiai munkássága



Hodossy Béla (1864–1943) sárospataki énektanár, tanítóképző-intézeti igazgató, a református egyházzenei élet egyik kiemelkedő alakja. Kerczán (Vas megye) született. Otthoni neveltetése révén (édesapja református elemi iskolai tanító) gondos taníttatásban részesült. Iskolába Regéden, Pápán és Csurgón járt, majd Budapesten szerzett 1889-ben tanári képesítést nyelv- és történettudományból, valamint zenéből.<sup>1</sup> Frissen végzett pályakezdőként került Sárospatakra, hogy az Állami Tanítóképző Intézet tanáraként kezdje meg pedagógusi pályáját 1889-ben. Az 1906/7. tanévről szóló értesítőben az alábbi „végzett tanulmányok” kerültek felsorolásra neve mellett: „elemi iskolai tanítói oklevél; polg. isk. tanítói oklevél a nyelv- és történettudományi szakcsoportból; polg. isk. tanítói oklevél ének- és zenéből; zenetanári oklevél; tanítóképezdei tanári tanfolyam; a nyelv- és történettudományi szakcsoportból tanári elbocsátó bizonyítvány”.<sup>2</sup> 1905–1923 között a tanítóképző igazgatója.<sup>3</sup> Igazgatósága idején épült a mai Sárospatak egyik ikonikus épülete, a mindenkor „Pataki Képző”, a jelenlegi Tokaj-Hegyalja Egyetem oktatási főépülete. Ennek állít emléket a felirat az oktatási főépület homlokzatán, sgraffito fal-díszben: „Épült az Úr 1912-ik esztendejében I. Ferenc József uralkodása alatt, Gr. Zichy János kultuszminiszter, Dr. Neményi Imre min. tanácsos, Kertész K. Róbert min. osztálytanácsos, Beregszász István kir. tanfelügyelő, Hodossy Béla igazgató idejében.”

Az 1890-ben újjáalakult református férfikar munkáját alapító karnagyként vezet-te 1902-ig,<sup>4</sup> továbbá számos (nem zenei) szakmai és közéleti szervezetben munkálkodott. Jelen tanulmány azonban kizárólag Hodossy Béla zenetanári munkásságára összpontosít. Tanári pályája során írt összhangzattan könyvet, szerkesztett református kántorkönyvet és iskolai dalgyűjteményt, foglalkozott a magyar zene törvényszerűségeivel és ritmusaival. Több egyházzenei, önálló kötete is megjelent, továbbá számos zenei tárgyú írása olvasható a *Sárospataki Református Lapok*ban és a *Sárospatak* című „társadalmi és tanügyi” lapban,<sup>5</sup> melynek alapítója és főmunkatársa is volt 1910–1938 között.<sup>6</sup> A *Sárospataki Hírlap* (Társadalmi és közgazdasági vegyes tartalmú hetilap, 1916–1928) főmunkatársa 1916–1928 között.<sup>7</sup> A *Zeneközlöny* (havi folyóirat a magyar református egyházi ének és zene művelésére; 1923–1944) szerkesztője és rendszeres szerzője volt 1927–1943 között.<sup>8</sup>





Miniszteri rendeleteket követve, új tantervek életbe lépésekor elemi iskolai tanítók számára továbbképző tanfolyamokat tartott az új tantervek megismertetése céljából.<sup>9</sup> Gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1911. tanévben életbe lépő tantervet figyelembe ajánlotta „valamennyi Főtisztelendő egyházi Főhatóságnak” a tanítóképzés egységessége érdekében.<sup>10</sup> E javaslat nyomán az Országos Református Tanáregyesület tankönyvpályázatokat írt ki, s a beérkezett énektankönyvek bírálóinak névsorában Hodossy is szerepel.<sup>11</sup>

Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság sárospataki eseményeinek krónikája Hodossy Béla nevét is említi. 1918. november 1-től tagja, 1919. február 15-től alelnöke volt a Sárospataki Nemzeti Tanácsnak. A szociáldemokrata szervezkedés mérsékeltebb irányvonalát követte, de politikai tetteinek megítélése 1923-ban végül az igazgatói szék elhagyásához, 1925-ben pedig nyugdíjazásához vezetett. Donáth Péter *Pedagógusok az 1918–19. évi forgószélben* c. munkájában<sup>12</sup> részletesen olvashatunk Hodossy szerepéről ebben az ellentmondásos időszakban, amelynek következményeként „a kassai III. Hadtest Forradalmi Törvényszékének ítéletével – az igazgató úr dokumentumokkal alá nem támasztható visszaemlékezése szerint előbb kötél általi halálra, majd – június 26-án, 15 évi fegyházra ítélték.”<sup>13</sup> A család kezdeményezte szabadlábra helyezését, s mivel „a közre nézve szabadlábra helyezése semmi veszélyt nem rejt magában”, hiszen tevékenységét a nagyközségben is kontrollálni tudják”, végül összesen kéthavi elzárás után szabadult a váci fegyházból.<sup>14</sup>

Hodossy Béla nyugdíjazását követően sem hagyott fel a tankönyvek írásával, s aktív maradt az egyházi zene terén is: további új kötetekkel segítette a tanítóképzés zenei nevelésének ügyét, szerkesztője volt az 1932-ben a Magyar Református Énekevezérek Egyesülete által kiadott Magyar Református Kántorkönyvnek,<sup>15</sup> s haláláig részt vett a készülő (1948-ban megjelent) új énekeskönyv munkálataiban.<sup>16</sup>

A továbbiakban Hodossy Béla nyomtatásban megjelent, tanítóképzős növendékek ének-zenei nevelésére szánt kötetait mutatjuk be, noha nem tudjuk felvállalni a teljesség igényét. Az *Ötven templomi ének orgonára*<sup>17</sup> és a *Hegedűiskola*<sup>18</sup> sajnos nem áll rendelkezésünkre, létezésükről csak különféle forrásokból, könyvleírásokból, valamint lexikon szócikkből<sup>19</sup> tudunk.)

\*

**Énekek, dalok** c. gyűjteménye 1900-ban készült, jelen tanulmány írásakor a 2. javított kiadás állt rendelkezésre 1901-ből.<sup>20</sup> S bár eredetileg a „lelkész és tanító közös buzgólkodása”<sup>21</sup> eredményeként egyre bővülő létszámú ev. ref. énekkarok számára válogatta Hodossy a dallamokat, az 1908/9. tanév értesítője<sup>22</sup> szerepelteti a kötetet a tananyagok felsorolásánál, így Hodossy feltehetően hasznosnak tartotta a tanítóképzős növendékek számára is a négyszólamú vegyeskarra készült gyűjtemény megismertetését. Az előszó tanúsága szerint a különféle felkészültségű és képességű énekesekből álló kórusok munkájának segítése vezérelte a gyűjtemény összeállításakor, s ennek érdekében tudatosan törekedett az egyszerű énekelhetőségre dallamban, harmóniafűzésben és szólamvezetésben.



Hazafias dalok, ünnepi énekek (egyházi dallamok), „históriai” énekek a 16. századból, kuruc dalok, temetési énekek és népdalok csoportja képezi a 86 zeneműből álló kötet szerkezetének alapját. A dallamok közt 19 mellett szerepel Hodossy Béla neve szerzőként. A hazafias dalok csoportja Erkel Himnuszával és Egressy Szózatával kezdődik. Míg Erkel Ferenc Himnusza a mai napig énekelt közének változatban került feldolgozásra, Egressy Szózatának ritmusa több helyen is „kisimításra” került. Ezt három Hodossy-szerzemény követi: Talpra magyar (Nemzeti dal); Hymnus (Népek őre, népek atyja!); Magyar király-hymnus (Isten, tartsd meg országunk királyát!). A kötet részletes bemutatása helyett a továbbiakban néhány érdekességre hívjuk fel a figyelmet. A szövegek szerzői közt találjuk Arany János, Ábrányi Emil, Balassi Bálint, Jókai Mór, Petőfi Sándor és Tompa Mihály nevét. A népdalok közt jellemzően a korizlésnek megfelelő, népdalnak tartott népies műdalok szerepelnek (pl. Cserebogár, sárga cserebogár), de van, hogy a „népdal” szerzőjét is feltünteteti a gyűjtemény (például dallama Simonffyól {Te vagy, Te vagy, barna kislány}). A zeneszerzők általában ma kevésbé ismert nevek, de azért találunk példát Beethoven, Gluck, Händel vagy Mozart szerzeményeire is.

\*

A **Tárogató**<sup>23</sup> már címében is hazafias lelkületre utal. A Rákóczi-szabadságharc ikonikus hangszere (történeti tárogató) épp a századforduló éveiben nyerte el mai alakját és hangzását (modern tárogató). A nagyszabású millenniumi rendezvények hangulata s a sárospataki történelmi hagyományok légköre természetes inspirációt jelenthetett a dalgyűjtemény címének ötletéhez. A gyűjtemény ajánlása „Nagyságos Beregszászy István kir. tanfelügyelő úrnak, a magyarosítás lelkes bajnokának” szól. Erdemesnek tartjuk az 1903 júliusában megfogalmazott előszó teljes terjedelmében való közzétételét:

„Ez a könyv abban különbözik hasonló célú gyűjteményektől, hogy első sorban és kizárólag magyar akar lenni. Ne legyenek te néked idegen Isteneid!”

Idegen rhythmus- és idegen dallamoknak már a tanítás alsó fokán való alkalmazása: árulás a nemzeti Genius ellen.

Ugyan ki látta valaha, hogy a külföld iskoláiban magyar dallamokat tanítottak volna? Nekünk sincs szükségünk idegenre, annyival kevésbbé, mert nemzeti és népdalaink szöveg és dallam tekintetében kitűnő választékát adják a tanításra legalkalmasabb anyagnak.

A ki aranyat akar nyerni, ne alchimizáljon, hanem menjen le az aranybánya mélyébe; vízből nem lehet aranyat főzni. A ki pedig az ifjúságot nemzeti szellemben akarja nevelni, keresse a nemzeti érzés fejlesztésének legősibb s legeredményesebb forrásait. Idegen termékeknek idegen a párázata.

E könyv az ifjúsági egyesületek számára is készült: e nemben – ha nem tévedek – első, különös tekintettel voltam aztán a népiskolák felső s a polgári iskolák s középiskolák alsó osztályainak céljára; ezen a réven többszörösen is közlelről érinti a tanítóképzők s tanítók célját is.”

Az előszót olvasva eszünkbe juthatnak a több évtizeddel később megfogalmazott Kodályi gondolatok: „{...} Az általános emberi lélekfejlesztés mellett a zenében a





magyarrá nevelésnek olyan eszközét bírjuk, amit semmi más tantárgy nem pótol. {...} A tudat alatti magyarság első talpköve a nyelv. {...} A tudat alatti magyarság másik talpköve a zene. {...} Anyanyelve csak egy lehet az embernek, zeneileg is. Akit kettőben nevelnek, egyiket sem tudja.”<sup>24</sup>

Az 1903-ban megjelent dalgyűjtemény az alábbi szerkezeti tagolást mutatja: Isten, haza, király, nemzet; Törökvilág; Kuruczdalok; Szomorú napok; Csendes dalok; Pásztorélet; Betyár- (szegény legény-) nóták; Indulók (Tornadalok); Katonadalok; Vig dalok (Tréfás dalok); Gyászdalok. A dalgyűjtemény magától értetődően a Himnusszal és a Szózzal kezdődik, mindkettő kétszólamú letétben, tercpárhuzamban (olykor szext hangközre nyílván) mozgó szólamokkal. A néhány esztendővel korábban készült gyűjteményhez hasonlóan itt is egyszerűsítésre került Egressy Szózzának ritmusa. A kötet csak magyar szerzeményeket tartalmaz. A jellegzetes verbunkos ritmusú, kétszólamra átírt dalok zömében népdalok vagy – a korszellemnek megfelelően – akként feltüntetett népies műdalok, de saját szerzemények is helyet kapnak a kötetben (A magyar nemzet, „; Honfidal; Hymnus; Magyar királyhymnus; Talpra magyar!; Túr mezején; Sárga rigó páros;). A 154 kétszólamú dallam mellett mindössze a kuruc dalok csoportjában találunk három művet háromszólamú lejegyzésmódban. Fazekas Ágnes felhívja figyelmünket,<sup>25</sup> hogy „Hodossy már túllépett a ’tercmeneten’, de polifóniával itt sem találkozhatunk. Két művében is szerepel viszont a szólamok közötti ’párbeszéd’, ahol az alt, illetve szoprán szólamok között osztja el a népdalt. A 20. sz. Árpád apánk c. mű eleje, illetve a 31. sz. Lóra kurucz lóra c. darab végig ezt a technikát követi. Az ’ör és a kuruczok’ közötti párbeszéd Kodály: Lengyel László c. kórusművének elejét idézi. A népdal fríges zárlatát Hodossy megtartotta, mely külön figyelmet érdemel.” Ez utóbbi megjegyzés arra a korabeli gyakorlatra utal, amely során az idegen zenéhez szokott fülű zenészek a modális hangsorú magyar népdalok zárófordulatait gyakran „kiigazították” a dúr-moll tonalitásnak megfelelően, megszüntetve ezzel a magyar népdalok jellegzetes dallamfordulatait.

\*

Sarudy Ottóval<sup>26</sup> közös munkája, a **Magyar énekiskola**<sup>27</sup> című háromkötetes dalgyűjtemény 1903-ban látott napvilágot. Az 1903 június havában kelt előszó – jóval a kodályi útmutatások előtt – a (relatív) szolmizáció hasznossága mellett teszi le voksát, s e vonatkozásban úttörő jellegű: „A tanítás módszerére nézve meg kell jegyeznünk, hogy mi ugyan a *szolmizálás* (do re mi fu) hívei vagyunk, de könyvünket úgy szerkesztettük meg, hogy az abszolút rendszer (c d e f) hívei is akadály nélkül használhassák. Úgy tudjuk, hogy a két rendszert a mi könyvünk hozza először egymással szoros kapcsolatba s erős a reményünk, hogy ez a kapcsolat a szolmizálás nagyobb mérvű elterjedésének az útját is egyengetni fogja.”<sup>28</sup> Szintén az előszóból tudható meg, hogy az I. osztály fő feladata „a hangjegyek elnevezésben való gépies készség megszerzése” és a hallásfejlesztés. II. osztályban a hangképzés jut fokozott szerephez, míg III. osztályban „a hangképzés és az előadás a fő cél, úgy, hogy minden egyéb voltaképpen ennek az eszköze.”

E célok eléréséhez az I. kötetben fokozatosan bővülő hangterjedelmű gyakorlatok, fokozatosan bővülő ritmikai és hangsortani ismeretek, módosított hangok, egyházi dallamok, népdalok vagy annak tartott népies műdalok, jellemzően terc- (szext-) párhuzammal szerkesztett kétszólamú feladatok, háromszólamú népdalfeldolgozások, hangképző gyakorlatok éneklésén át vezet az út. A II. kötet a 4-6 előjegyzést, a csonka ütemet, a módosított hangokat, a „magyaros” bővített szekundot szemlélteti és hangképző gyakorlatokat tartalmaz, ezek mellett nyolc kétszólamú- és hat háromszólamú feldolgozást. Egy kétszólamú Hodossy-szerzemény szerepel benne (Petőfi versére: Tied vagyok, tied hazám e szív), a hazafias lelkület erősítéseként a Magyar emigránsok dala és a Búsul a lengyel szövegkezdetű lengyel nemzeti dal (mindkettő kétszólamú), továbbá az angol himnusz (Üdv s áldás lengye át szövegkezdettel) háromszólamú változatban. A kötet elméletet nem magyaráz, a lábjegyzetek módszertani tanácsokat fogalmaznak meg. A III. kötetben – az előszó gondolatainak megfelelően – a trilla éneklését segítő hangképző gyakorlatok, valamint kottaolvasási és ritmikai készséget fejlesztő solfeggiók (olykor meglehetősen bonyolult ritmikai megoldásokkal) mellett magyar zeneszerzők (például Volkmann Róbert, Mosonyi Mihály, Doppler Ferenc) verbunkos stílusú dallamai (Erkel Bánk bánjából három ária is), Beethoven és Schubert szemelvények, Arany- és Csokonai-versek megzenésítése képezik a gyűjtemény gerincét. Hodossy Béla egy szöveg nélküli dallama és három háromszólamú kórusműve (Párja veszett gerlicének...; A mi lányunk...; Magyar király-himnusz) is helyet kapott a kötetben.



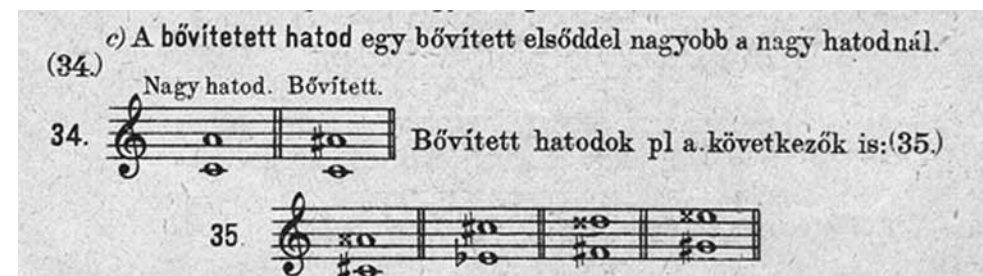
1. ábra, Magyar énekiskola, III. 25. o.



Szintén Sarudy Ottóval közösen írt **Összhangzattan** című tankönyve<sup>29</sup> 1929-ben jelent meg. Az Előszó közlése szerint a könyv az 1925. évi, 42 500 VI. sz. rendelettel kiadott tanterv<sup>30</sup> irányelveit követi, s „takarékosági szempontból” elhagyja a zeneelmélet alapelemeinek bemutatását: „Benne lévén ez a rész Sztankó Béla *Ének-iskolája* I. kötetében is, tárgyalása szükségtelenül drágította volna a könyvet.” A könyvben magyar népdalok és egyházi dallamok mellett világhírű zeneszerzők műveiből is szerepelnek példák. A mai olvasó nem tudja titkolni mosolyát Bach Sebestyén, Beethoven Lajos vagy Schubert Ferenc neve olvasásakor. Dicséretes az a törekvés, mely a zenelméleti szabályok tárgyalása mellett is megtalálja a lehetőséget minimális zenetörténeti ismeretek átadására, melyek során a szerzők igyekeznek a magyar zene- vagy kultúrtörténetből olyan párhuzamokat keresni, amelyek segítik a növendékeket tágabb kontextusba helyezni az adott információt. Egy Bach-példához fűzve ez a lábjegyzet olvasható: „Részlet Bach Sebestyén *Praeludium I. c.* művéből. *Bach J. S.* (1685–1750) Németországban, *Eisenachban* született. Kortársa egyik kiváló íróknak, a *Törökországi Levelekről* híres *Mikes Kelemennek*. {...}”<sup>31</sup> Beethoven bemutatásánál ez a szöveg szerepel: „*Beethoven* Lajos (1770–1827) a németek s egyben az egész világ egyik legnagyobb zeneköltője, *Bonnban*, Németországban született. Kisfaludy Sándor, Csokonai Vitéz Mihály s Berzsenyi Dániel költőnek volt a kortársa. Ekkortájt élt a mi egyik nevezetes zeneírónk, *Verseghy Ferenc*, valamint híres cigányprímásunk, *Bihari János* is. Életének legnagyobb részét *Bécsben* töltötte. Volt azonban Magyarországon is, *Martonvásáron*, a Brunswick-grófok fejedelmegyei birtokán.”<sup>32</sup> stb. A tankönyvről általánosságban elmondható, hogy olyan mélységű zeneelméleti ismereteket tartalmaz, amelyek ma a középfokú szakzenészképzés tananyagában szerepelnek. S hogy ez milyen színvonalon volt teljesíthető, döntsük el a tanterv zenei óraszámainak áttekintésével! Ének és zene tantárgyként magában foglalta az *Ének*, a *Zeneelmélet és összhangzattan* valamint a *Hangszer* tanulmányokat. Az *Ének* és a *Zeneelmélet, összhangzattan* tárgy bár külön tartalommal és tananyagleírással szerepel a tantervben, az óraszám a két terület együttesére került meghatározásra: az első két évben heti 3, ezt követően heti 2 óra időtartamban. A *Hangszerjáték* tárgy a hegedű, a zongora és az iskolai harmónium kínálatából választott egy hangszer tanulását jelentette 5–6 fős csoportonként heti egy órában, végig a képzés öt esztendeje alatt. A hangszeres órákra vonatkozóan azonban kiegészítő jegyzetet is olvashatunk: „A tanulóknak hetenként legalább 2 – 3 zenegyakorló óra biztosítandó s ezeknek nemcsak ellenőrzése, hanem a növendékek gyakorlásának szakszerű irányítása is szükséges.”<sup>33</sup> Ezzel a megoldással bújtatva megemelkedett a hangszeres tanulmányokra szánt óraszám. A tananyag feldolgozása e három terület között oszlott meg, így hangszeres órákon a tényleges hangszerjáték mellett a zeneművek harmóniai elemzése is megtörtént, s az énekórák keretében került sor az összhangzattani anyagból a szemléltetésre, felismerésre és értelmezésre.<sup>34</sup>

A tankönyv átfogó bemutatása helyett egy-egy érdekesség kiragadásával próbálunk képet adni a szerzők munkastílusáról, a tananyag mélységéről. A könyv a taní-

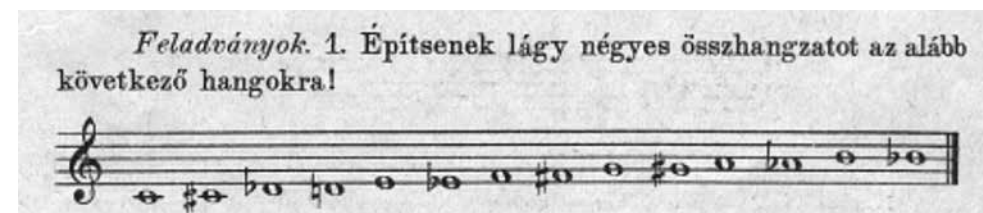
tóképzés II – V. évfolyamai számára készült, s a tananyag szerkezete is az osztályokra bontás elvét követi. A II. osztályos növendékek számára írt első fejezet A hangköz fogalma és fajtái címmel kezdi meg a zeneelméleti alapok ismertetését. A tiszta, kis és nagy hangközök mellett minden esetben bemutatásra kerül a szűkített és bővített változat is, s a részletes magyarázatok során a kettős kereszt és a kettős bé alkalmazására is kitér. Mai szemmel kissé nehézkesnek tűnik „a bővített hatod egy bővített elsődel nagyobb a nagy hatodnál”<sup>35</sup> definíció, s a szemléltetés kottapéldái is zavarba hozhatják a zeneelméleti tanulmányaik elején állókat:



2. ábra, Összhangzattan, 9. o.

A szerzők mindenre kiterjedő alaposságát jól mutatja a fejezet egyik záró bekezdése: „Az elsorolt hangközök elméletileg mind lehetségesek ugyan, a szűkített másodok, szűkített hatodok, bővített harmadok és bővített hetedek azonban a gyakorlatban nem használatosak. Csak elméletben lehetségesek a hármas #-ek és a hármas @ -k is, mert a gyakorlatban ezek sem fordulnak elő.”<sup>36</sup>

A tanterv szerint a II. osztály végére a növendékek ismerték a teljes hangrendszert,<sup>37</sup> s zeneelméleti tanulmányaik során már ebben az osztályban alkalmazták a tanultakat elméletben, gyakorlatban (kottázva), zongorázva és hallás után is.<sup>38</sup> A későbbiekben olyan feladatok is szerepelnek a könyvben, amelyek megoldásához a 7# és 7@ előjegyzéskörben való biztos tájékozódás alapvetőnek tekinthető.



3. ábra, Összhangzattan, 93. o.

Érdekességgént felhívjuk a figyelmet a moduláció magyarázatai közül az egyik szemléltetésre, amely a hangnemi kitérések sűrű egymásutánját annak a Kovács Dezsőnek az egyik prelúdiuma alapján illusztrálja, aki Hodossy Bélát követte az igazgatói székekben. A szerzőt bemutató lábjegyzet szerint „tehetséges és sokat tudó zeneírónk”,



akinek addig megjelent munkáit röviden fel is sorolja.<sup>39</sup> A moduláció témájánál maradvány olyan „sűrű” kottaképekkel is találkozunk a könyvben, amelyek a diákok részéről szintén a hangnemekben való magas szintű jártasságot feltételezik (gesz-moll, esz-moll, disz-moll).

4. ábra Összhangzattan, 133. o.

A növendékeknek az összhangzattan alapos ismeretére azért volt szükségük, hogy ne csupán megadott számozott basszusra legyenek képesek harmóniakat szerkeszteni, hanem – fordított gondolkodásmóddal – adott (egyházi) dallamot megharmonizálni az összhangzattan szabályainak megtartásával. Példát látunk erre a könyvben több alkalommal is – eleinte részleges számozott basszus segítette a növendékeket,<sup>40</sup> később már ilyesfajta segítség nélkül, önállóan kellett boldogulniuk.<sup>41</sup>

Mint tanulmányunkban már rámutattunk, a tanterv világosan megfogalmazza a három zenei tárgy egymást erősítő szerepét. A teljes körű tájékozódás érdekében tekintsük át röviden az összhangzattan könyvvel párhuzamosan használt másik segédkönyvet is, mely ismét a szerzőpáros munkája!

\*

A **Gyakorlatok és dalok**<sup>42</sup> kötetei 1929-ben láttak napvilágot. A III. osztály számára készült könyv előszava a sorozat összeállításának körülményeiről és szempontjairól nyújt tájékoztatást, s arra enged következtetni, hogy az első két évfolyamban más segédlettel folyt a tanítás, e sorozatnak nincs előzményként hiányzó kötete. A III. osztály tankönyvének felépítése egységes logikát mutat: az elméleti ismereteket *solfeggio* (relatív szolmizációt alkalmazó gyakorlófeladat!), „vokalizáló gyakorlat” (hangkép-zés), az adott zenei jelenséget szemléltető zenei példa és „feladvány” követi. A szolfézs-gyakorlatok előtt ismétlésként javasolt feladatok minden tanórán: hangsor- és

hangközismétlés, az alapvető hármás- és négyeshangzatok memoriter éneklése relatív és abszolút nevekkal, hangtalálás kottáról és hallás után relatív és abszolút nevekkal. A relatív szolmizáció alkalmazása mellett megjelenik a módosított szolmizáció is (a II. lépcső fölemelése, a VI. lépcső leszállítása stb.), azonban még változtatás nélküli szolmizációs nevekkal (a mai ré és ri egyaránt re, a mai fá és fi egyaránt fu, a mai ti és ta egyaránt szí stb.).

5. ábra, Gyakorlatok és dalok, 24. o.

A tananyagban szerepel a 4-6 előjegyzéskör átismétlése, s ehhez kapcsolódóan mind-egyik lecke feladványában olvasható egy gyakorlat: a Himnusz transzponálása az épp tanult hangnembe, valamint abszolút hangnévvel való memoriter éneklése. Az elméleti ismeretekhez fűződő zeneirodalmi tudnivalókat most is a magyar kultúrtörténet kimagasló alakjaival állítja a könyv párhuzamba. A IV. és V. osztály számára készült tankönyv a korábban tanultak átismétlését követően egyre inkább az elmülethez kapcsolódó gyakorlati példákra helyezi a hangsúlyt. A sok népies műdal, történelmi ének és műzenei szemelvény mellett megjelennek más népek nemzeti zenéi is (lengyel nemzeti dal; orosz nemzeti himnusz;<sup>43</sup> lengyel nemzeti himnusz<sup>44</sup>). Az V. osztályos kötet érdekessége, hogy a mai formában közénakként ismert Szózat kottája után a szerzők prozódiai törvényszerűségeket magyaráznak – felhívva a figyelmet azokra, amelyeknek nem felelt meg Egressy szerzeménye, s melyek miatt így „nem tudott a nép között elterjedni”.<sup>45</sup> Mindketten készítettek egy-egy ritmusában módosított változatot, s e két megoldás valamelyikét javasolták éneklésre.

\*

1940-ben vált közkinccsé **A magyar nemzeti ritmus**<sup>46</sup> című kötete, melynek „előszó gyanánt” megfogalmazott gondolatai közt ezt olvassuk: „A görög-latin és a nyugateurópai verselés-mód első sorban való tanítása mellett iskoláinkban is háttérbe szorul a magyar nemzeti versidomnak s a magyar zene ritmusának kellő ismerete. Félő, hogy ennek folyományaként a magyar nemzeti ritmus iránt való érzék is, főleg a tanultabb közönség lelkében lehanyatlik. Mind e körülmény erősen sürgeti, hogy a magyar ritmusra, erre a becses nemzeti kincsünkre a figyelmet ismét fölhívjuk.”<sup>47</sup> A kötetben a ritmus, az ütem, a hangsúly, az ütemegyenlőség, az ütemfeleződés és -harmadolás, az ütemek és verssorok viszonya, a zenei motívum, valamint a szöveg és dallam ritmusának viszonya kerül bemutatásra, minden esetben a nyelvi/verstani és





zenei jelenségek párhuzamos magyarázatával. Egy-egy megállapítás megfogalmazása során számos népdal (vagy általa népdalnak gondolt, valójában népies dal), népballada, egyházi vagy történelmi ének, zsoltár részlete szerepel példaként, továbbá jeles költők és népköltésgyűjtők (Arany János, Petőfi Sándor, Erdélyi János), népdalgyűjtők (Kodály Zoltán, Bartók Béla, Vikár Béla), irodalomtörténészek (Horváth János, Négyesy László, Sík Sándor), valamint zenei írók (Ábrányi Kornél, Bartalus István) gondolataival támasztja alá mondanivalóját.

\*

Hodossy Béla életművének rövid bemutatása tisztelgés az egykori zenetanár és igazgató emléke előtt, aki száz esztendővel ezelőtt fejezte be igazgatói feladatait. Példaértékűnek tartjuk, hogy az őt ért meghurcoltatások és büntetés-nyugdíjazása ellenére emelt fővel, a zenei nevelés, az egyház és a város ügyének szolgálatában töltötte ezt követően is életét.

## Jegyzetek

- 1 Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Hodossy Béla. = <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/h-87E13/hodossy-bela-89E54/> (megtekintés: 2022. december 4.)
- 2 A Sárospataki Áll. Tanítóképző-intézet XXI. értesítője. Az 1906–7-ik tanévről. Szerkesztette: Hodossy Béla, Sárospatak, Radil Károly, 1907. 11. o.
- 3 Dezső Lajos halálát követően (1904) ideiglenesen Hódinka Ágoston kapta az igazgatás feladatait. Hodossy Béla „1905. február 1-jén 105316/1904. sz. min. rendelettel kineveztetett az intézet igazgatójává.” In: A Sárospataki Állami Tanítóképző (XIX-ik) értesítője az 1904–5. tanévről. Szerkesztette: Hodossy Béla. Sárospatak, Radil Károly, 1905. 4. o.
- 4 Vö. „A sárospataki ev. ref. egyházi énekegylet története alakulásától, 1902. dec. 31.-ig” In: A sárospataki ev. ref. énekegylet jegyzőkönyve, 1890. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Levéltár, R. B. IX. 3/12. 10. o.
- 5 A „Zemplénvármegyei kir. Tanfelügyelőség s a Zemplénmegyei Általános Tanító-egyesület hivatalos közlönye”. Vö.: Bolvári-Takács Gábor, A sárospataki öregdiák mozgalom 19–21. századi kronológiája. Intézménytörténet és közművelődési dimenziók. Budapest – Sárospatak, 2011. 10. o. <https://docplayer.hu/801173-Bolvári-takacs-gabor-a-sarospataki-oregdiak-mozgalom-19-21-szazadi-kronologiaja-intezmenytortenet-es-kozmuvelodesi-dimenziok.html>
- 6 Vö: Kődöböcz József: Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986. 144. o.
- 7 Vö: Bolvári-Takács Gábor, i. m. 12. o.
- 8 Vö: Csomasz-Tóth Kálmán: Hodossy Béla. In: Szabolcsi Bence – Tóth Aladár: Zenei lexikon. Zene-műkiadó, Budapest, 1965. II. kötet. 207–208. o.
- 9 Vö: A Sárospataki Állami Tanítóképző-intézet (XX-ik) értesítője az 1905–6. (37-ik) tanévről. Szerkesztette: Hodossy Béla, Sárospatak, Radil Károly, 1906. 43–44, 47–48, 55–57, 59–60. o.; A Sárospataki Állami Tanítóképző-intézet XXVII. értesítője az 1912–13-ik évről (XLIV., illetőleg LVI. tanév.) Szerkesztette: Hodossy Béla, Sárospatak, Dani és Fischer, 1913. 59. o.
- 10 Tanterv és tantervi utasítások az állami elemi iskolai tanító- és tanítónőképző-intézetek számára. Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter, M. Kir. Tudományegyetemi nyomda, Budapest, 1911. IV. o.
- 11 Vö: A Sárospataki Állami Tanítóképző-intézet XXVII. értesítője az 1912–13-ik évről, i. m. 8. o.

12 Donáth Péter: Pedagógusok az 1918–19. évi forgószelemben. Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején. A sárospataki képzős tanárok kíméletlen küzdelmének krónikája (285–325. o.) Trezor Kiadó, Budapest, 2020.

13 Uo. 319. o. 1076. sz. lábjegyzet

14 Uo. 321. o.

15 Magyar Református Kántorkönyv. Szerkesztette: Hodossy Béla. Kiadja a Magyar Református Énekvezérek Egyesülete. I–VIII. +124. o. Hodossy szerkesztői koncepciója nagyszabású szakmai vitát eredményezett, főként Árokháty Béla (1890–1942) orgonaművész, zeneszerző, egyházi karnagy bírálta élesen. A zenei ankét fejleményeit a Protestáns Szemle, a Zeneközlöny és a Kritikai Szemle lapjain (1932–33) a szélesebb közönség is követhette.

16 Hodossy Béla – Ágoston László – Márton Barna (1943): Az új énekeskönyv felé. A Református Egyetemes Konvent elnöksége által Budapest 1943 februárjában rendezett énekügyi konferencia munkálatai. Debrecen sz. kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvkiadó Vállalata, Debrecen. 1843.

17 Hodossy Béla: Ötven templomi ének ev. ref. kántorok, tanítónövendékek és középiskolai tanulók számára. Orgonára, harmóniumra és vegyes énekkarra alkalmazta – Budapest, Kókai Lajos, 1900.

18 Hegedű-iskola. Gyakorlatok, dalok, szemelvények hegedűre. Tanítóképzők számára írta Hodossy Béla. Pesti könyvnyomda r.-t., Budapest, 1900. (Szerző sajátja.)

19 Vö. Csomasz-Tóth Kálmán, i. m. 208. o.

20 Hodossy Béla: Énekek, dalok. Gyűjtemény ev. ref. egyházi énekkarok számára. 2. jav. kiadás. Sárospatak, Trócsányi Bertalan. 1901.

21 Hodossy: Énekek, dalok, i. m. Előszó.

22 A Sárospataki Állami Tanítóképző-intézet XXIII. értesítője az 1908–9-ik, XL. tanévről. Szerkesztette: Hodossy Béla. Sárospatak, 1909. 13. o.

23 Hodossy Béla: Tárogató. Magyar dalgyűjtemény ifjúsági egyesületek, népiskolák felső, polgári és középiskolák alsó osztályai számára, valamint tanítók és tanítónövendékek használatára. Kiadja a Zemplén megyei Tanító-egyesület. 1903.

24 Vö: Kodály Zoltán: Zene az óvodában. 1941. In: Kodály Zoltán: Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok I. (Szerkesztette: Bónis Ferenc) Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1982. 95–96. o.

25 Fazekas Ágnes: Magyar zeneszerzők világi kórusművei a 20. század nagy zenei változásai előtt. Doktori értekezés. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Budapest, 2007. 129. o. = [https://apps.lfze.hu/netfolder/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/fazekas\\_agnes/disszertacio.pdf](https://apps.lfze.hu/netfolder/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/fazekas_agnes/disszertacio.pdf) (megtekintés: 2022. december 4.)

26 Sarudy Ottó (1872–1931) állami tanítóképző-intézeti tanár. Sárospatakon állami tanítóképző-intézetet végzett, majd Budapest polgári iskolai tanítói és tanítóképző-intézeti tanári oklevelet szerzett. Karrierje csúcán nyolc évig az állami tanítóképző intézetek országos felügyelője volt.

27 Hodossy Béla – Sarudy Ottó: Magyar énekiskola a tanító- és tanítónőképző intézetek számára I. Az I. osztály tananyaga. Budapest, Lampel R. 1903. II. rész: A II. osztály tananyaga. 1903. uo. III. rész: A III. osztály tananyaga. 1903. uo.

28 Hodossy Béla – Sarudy Ottó: Magyar énekiskola a tanító- és tanítónőképző intézetek számára I. 1903. III.

29 Sarudy Ottó – Hodossy Béla: Összhangzattan tanító- és tanítónőképző intézetek számára. 1929.

30 Tanterv és utasítás a m. kir. állami tanító- és tanítónőképző-intézetek számára. 42.500 /1925. szám. VI. ü. o.

31 Sarudy Ottó – Hodossy Béla: Összhangzattan..., i. m. 15. o., 1. sz. lábjegyzet

32 Uo. 17. o. 1. sz. lábjegyzet

33 Tanterv és utasítás a m. kir. állami tanító- és tanítónőképző-intézetek számára. 42.500 /1925. szám. VI. ü. o., 137. o. 4. sz. jegyzet

34 Sarudy Ottó – Hodossy Béla: Összhangzattan..., i. m. 130. o. 3. sz. jegyzet

35 Uo. 9. o.





36 Uo. 13. o.

37 Tanterv és utasítás a m. kir. állami tanító- és tanítónőképző-intézetek számára. 42.500 /1925. szám. VI. ü. o., 128. o.



38 Sarudy Ottó – Hodossy Béla: Összhangzattan..., i. m. 44. o. 1. 2. 3. és 4. sz. feladvány

39 Uo. 108. o. 1. sz. lábjegyzet



40 pl. uo. 60. o. 2. sz. feladvány

41 Uo. 114. o.

42 Sarudy Ottó – Hodossy Béla: Gyakorlatok és dalok. Segédkönyv az ének tanításához a tanító-, tanítónő- és óvónőképző-intézetek III. osztálya számára. Budapest, 1929. A szerzők magánkiadása; Sarudy Ottó – Hodossy Béla: Gyakorlatok és dalok. Segédkönyv az ének tanításához a tanító-, tanítónő- és óvónőképző-intézetek IV. osztálya számára. Budapest, 1929. A szerzők magánkiadása; Sarudy Ottó – Hodossy Béla: Gyakorlatok és dalok. Segédkönyv az ének tanításához a tanító-, tanítónőképző-intézetek V. osztálya számára. Budapest, 1929. A szerzők magánkiadása.

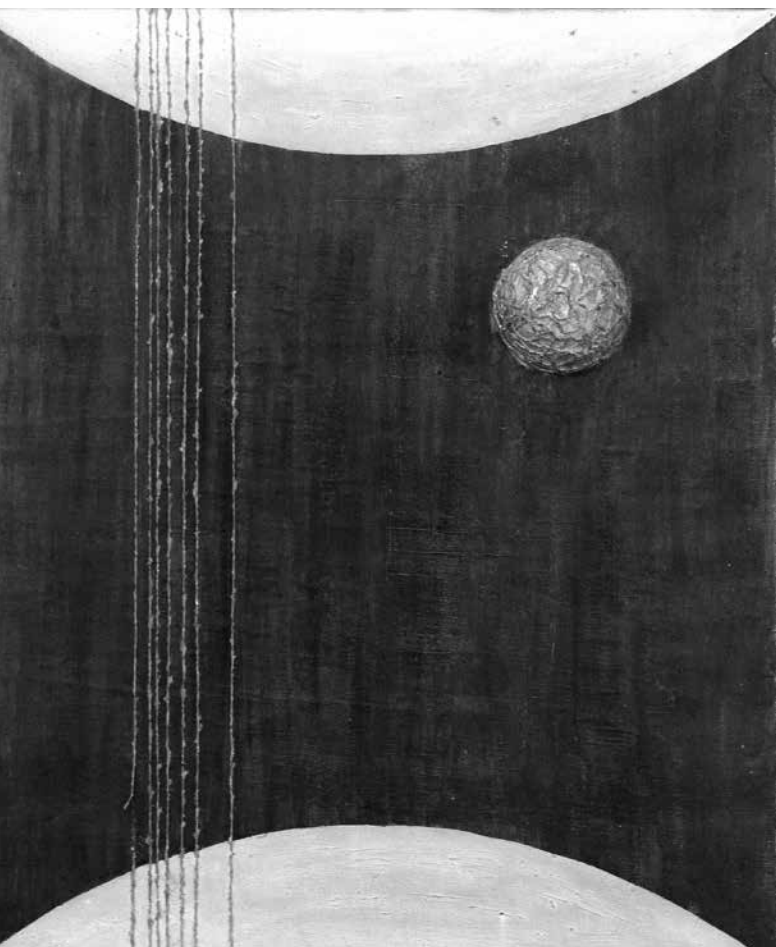
43 Valójában az orosz cári himnusz (1833–1917), melynek zenéjét Miklós cár felkérésére Alekszandr Fjodorovics Lvov, szövegét Vaszilij Andrejevics Zsukovszkij írta.

44 Valójában nem a lengyel nemzeti himnusz, hanem egy lengyel hazafias dal. Alojzy Feliński verse, Jan Nepomucen Kaszewski zenéje (1816): Himnusz. A Lengyel Királyság kihirdetésének évfordulójára.

45 Sarudy Ottó – Hodossy Béla: Gyakorlatok és dalok. Segédkönyv az ének tanításához a tanító-, tanítónőképző-intézetek V. osztálya számára, i. m. 13. o.

46 Hodossy Béla: A magyar nemzeti ritmus (a magyar vers és a magyar zene ritmusa). Sárospatak, 1940. Nyomtatta: Kisfaludy László a Ref. Főiskola betűivel.

47 Uo. 3–4. o.



A bölcs extázisa

SZULOVSKY János

## A képzőművész Hoppál Mihály



– Majd bemutatlak egy néprajzos barátomnak – ezzel nyugtázta 1985 augusztusában volt gimnáziumi rajz- és műalkotáselemzés tanárom, Velényi Rudolf<sup>1</sup> a beszámolóm, hogy felvettek a debreceni egyetem történelem – néprajz szakára. Tartotta a szavát. Adandó alkalommal értesített, amikor szokásához híven, hosszabb-rövidebb időre kiszakadva a fővárosi forgatagból, a cívus városba jött Hoppál Mihály, hogy egyik rokona Csapó utca eleji lakásán nyugodt körülmények között dolgozzon valamelyik nagyobb tanulmányán vagy aktuális könyvén.

– Honnan ismeritek egymást? – kérdeztem Ruditól.

– Hatvanháromban Miskával és Kádár Jóska<sup>2</sup>val<sup>2</sup> közösen alakítottuk meg a *Kékek* festői csoportosulást. Közös kiállításunk volt a KLTE díszudvarán, amelyet egy nap után betiltottak, és leszedették a paravánokról a képeinket, mivel kiverte az ideológiai biztosítékot Miska egyik műalkotása: egy színes festékekkel kiperarált nadrág – mesélte.<sup>3</sup>

Így szereztem tudomást arról, hogy az általam addig csak a szaktudományos munkáiról ismert Hoppál Mihály valamikor festőművészi ambíciókat dédelgetett.

Nem sokkal azután, hogy közös barátunk bemutatott Mihálynak, eredetiben is megismerhettem néhány Hoppál-festményt a Szabó Ilonka utcai lakásuk falán.

Több mint harminc esztendővel később, amikor a hetvenötödik születésnapjára készülök kötet egyik szerkesztőjeként azon morfondíroztam, mivel lephetnék meg az ünnepeltet, arra gondoltam, tanulmányt íratathatnánk Mihály képeiről egy avatott szemű művészettörténésszel. Felkérésemnek Beke László készséggel eleget tett. Az írását azzal zárta, hogy érdemes lenne Hoppál Mihály összes művét „egy karcsú, de reprezentatív albumba rendezni és azon elgondolkodni, milyen méltó közgyűjteményben láthassa őket a közönség”.<sup>4</sup> Mivel Beke dolgozatához csak fekete-fehér illusztrációkat tudtunk közölni, ezért színes katalógust állítottam össze Hoppál Mihály festményeiből,<sup>5</sup> amelyet a tiszteletére készült magyar és angol nyelvű kötetek<sup>6</sup> átnyújtása után egyfajta extra-meglepetésként adhattam át a számára.

A katalógus azonban csak azt a húsz festményét tartalmazta, amelyek a budai lakásában láthatóak, s nem közölt egyetlen grafikát sem. Éppen ezért annak érdekében, hogy teljesebb képet alkothassunk festő- és grafikusművészi kvalitásairól, immár az alkotó tudtával és segítségével készült el 2018-ban egy teljesebb kiadvány.<sup>7</sup> Hoppál



Mihálytól negyvenegynéhány, általa már megválogatott grafika eredeti példányát kaptam meg, valamint további tizenegy, az említett katalógusban nem szereplő festményéről Bognár Szabina által készített színes reprodukciót. Jóllehet, eleve nem vállalkozhattam Hoppál képzőművészeti munkássága teljességének a bemutatására, ám a kötetbe került 37 grafika és 31 táblakép mégis jól reprezentálta törekvéseit, művészi irányait és erőnyeit.

Már a 17-18 évesen készített rajzai is erős elvonatkoztatási képességről, jelszerűség iránti vonzalomról tanúskodnak (*The Quartet, Madarak, Harlequin* – mind 1960). Ezt olykor a folthatásokkal (*A pár*, 1960; *Fej*, 1960), ám többnyire inkább attraktív vékony vonalak alkalmazásával éri el. Eleinte a vonalvilága bonyolultabb, szinte önmagáért valónak bizonyult (*A pár*, 1962; *A család*, 1962), de már korán jelentkezik a letisztulás igénye (*Ölélés*, 1962; *Alakok*, 1962), a törekvés a minimalista használatra (*Ülő*, 1964; *A pár*, 1964; *Fekvő*, 1964; Formák, 1965; Torzó, 1965), amelyek közül talán a legexpresszívabb az *Ülő nő*, 1964.

Figyelemre méltó, hogy nonfiguratívak voltak az 1960-ban készített legelső festményei, amelyek a redukált színvilág kontrasztos formáinak feszültségét és a spaknival felvitt festékrétegek faktúrájának artistikumát aknázták ki (*Kompozíció I–II.*). A csendéletei azt mutatják, nem hagyta ki a látható világ ábrázolásának tanulási folyamatát sem (*Csendélet I–III.*, 1962). A saját útját azonban nem a természet, vagy éppen a közvetlen környezetünk leképezése jelenti, hanem a gondolatok vagy éppen a zenehallgatás által kiváltott érzések (*Fuga*, 1963–64; *Preludium*, 1964) vizuális megjelenítése. Ehhez – a grafikáihoz hasonlóan – némelykor intenzív folthatásokat, máskor pedig vékony vonalakat, festett fonalakat hív segítségül. S van, hogy eredeti környezetükből kiemelt és ártértelemezett tárgyak applikációjával konstruál saját világot (*Ritmus*, 1969). Miként Beke lényegre törően jellemzi, művészetére „a konstruktivizmus kevésbé hatott, bizonyos szürrealisztikus megfontolások azonban igen (kollázs-asszamlázás: *A bölcs extázisa*, 1965–66; *Circus vitae*, 1964; *Fa és lánc*, 1969).<sup>8</sup> Ide sorolandó az 1968-as datálású, „minden forradalmak emlékére 1917–1967” készített *Egy nadrágban járó felbő amint álmából felzavarják* című alkotása, amelynél inkább a kép nyomatókos keltezése, mintsem a félévszázados oroszországi forradalomra való hivatkozás utal az alkotó eredendő inspirációjára. Itt kell megemlíteni a *Happening az úrhajósok halálára* című, hasonlóan szürrealisztikus képzettársításról árulkodó képét. A címei egyébként máskor inkább egzisztencialista hatásokról árulkodnak (*Depressio*, 1963–65; *A bölcs extázisa*, 1965–66). Beke hangsúlyozza, Hoppál „nem enged ugyan az informel vagy az akciófestészet kihívásának (talán a vörös kép, *A tett*, 1965 kivételével, de azt is egy vonal játéka hatja át). Feltűnően eredeti módon kezeli a tekerőgördő fehér vagy színes fonalakat (*Nascita*, 1964; *Fuga*, 1965–66). Egyáltalán, a képek egyik jellemzője a festett felületek és a vonalak ütköztetése. Meglepő, hogy a szinte emblematikusan alkalmazott amőbaszerű kis lényeket a címadásban vagy autonómiával ruházza fel (*Cím nélkül*, 1963 körül), vagy éppen személyes-lírai kontextusba helyezi (*Levél anyámhoz*, 1967). Hoppál »etno-art«-jának talán legmarkánsabb darabja a *Szuszek avagy lélekörző szekrény* (1966), melynek motívumai akár

a kőkorszakig is visszavezethetők (lásd K. Csilléry Klára kutatásait), vagy a Hoppál számára is kedves sámánisztikus motívumokig: égisz éré fákig, pálcikafigurákig. *Bucz Hunor* portréja (1966) további ezoterikus motívumokkal gazdagodik: a lecsukott szemű arc homlokán egy harmadik szem jelenik meg, fején egy sziklarajzszerű szarvas vonul át”.<sup>9</sup>

Hoppál alapvetően nem a látvány megragadása kedvéért nyúlt rajzeszközhöz vagy éppen festékhez és ecsethez, hanem bizonyos gondolatok vizuális megfogalmazása miatt. Nem véletlen, hogy előszeretettel kereste olyan alkotók társaságát, akik – hozzá hasonlóan – „gondolkodó” művészek voltak, akik töprengtek a művészet lényegén, a szubjektum önkifejezésén túli gyökerein, az érdemi, „örökérvényű” üzenetek korszerű kifejezés módjain. Ebben inspiráló társakra, mi több, barátokra talált Halmy Miklósban, Velényi Rudolfban és Csáji Attilában – vagyis olyan művészekben, akiknek a művészete kifejezetten vagy áttételekkel a ma már közkeletű „etno-art” kifejezéssel illethető.

Talán mondanom sem kell, hogy e fogalom megalkotása szintén Hoppál Mihályra vezethető vissza,<sup>10</sup> aki akarva-akaratlanul lényeges szerepet játszott ennek az iránynak a hazai kibontakozásában.

Míg az 1965–67 között Franciaországban tartózkodó Halmy Miklósról a párizsi *Musée de l'Homme* magyar népművészeti anyagának megismerése gyakorolt olyan elementáris erejű hatást, amely elindította a motívumok keresése és „működtetése” irányába,<sup>11</sup> addig Velényinek elég volt csak a szomszédba mennie. A határainkon túli magyarlakta területek felkeresésére Hoppál inspirálta. Fiatal, a konstruktivizmusra fogékony művészként az 1960-as években tett gyakori székelyföldi, máramarosi útjai telítették olyan vizuális élményvilággal Velényit, amely az 1970-es évek elejére a konkrét látványnak az alapformákra redukált, a szerkezeti törésvonalakra figyelő képi világát a népművészetünkből ismert szimbólumokkal teljesítette ki. Így lett az etno-art első hazai művelőinek egyike, összetéveszthetetlen szín- és formavilágával, egyéni applikációs technikájával.<sup>12</sup> Mindebben fontos része volt Hoppál és Velényi rendszeres baráti beszélgetéseinek. Ezek kölcsönösen ösztönzőek lehettek. Ugyanis Hoppál Mihály 2015 decemberében megnyílt kiállítás katalógusában ezt írta: „Négy évtizeddel ezelőtt nyitottam meg Velényi Rudolf kiállítását. Nevezetes esemény volt mindkettőnk számára, mert akkor találtuk ki az ETNO-ART kifejezést”.<sup>13</sup> Vagyis közös gondolkodásuk gyümölcsének tekinti e terminust.

Az említett tárlathoz kapcsolódó meghívónak vagy prospektusnak nem találtam nyomát. Az biztos, egy kicsit korábban, a Tudományos Ismertető Társulat debreceni Csokonai Klubjában 1972-ben megrendezett Velényi-kiállítás katalógusában még nem szerepelt e kifejezés, noha ezt Hoppál a katalógusszövegében gyakorlatilag körülírta.<sup>14</sup>

Úgy vélem, az etno-art fogalma aligha keletkezhetett lényegesen korábban 1976 második felénél, 1977 elejénél.

Hoppál egy Velényinek kézzel írt, keltezetlen levelében, amelyet a borítékon lévő postabélyegző tanúsága szerint 1977. január 20-án adott postára, nyomtatékkal





hangsúlyozza, hogy Halmy készülő katalógusában az ETNO-ART közé „kell ez a gondolatjel is!” (sic!), tehát ez a fogalom még meglehetősen friss, nem kanonizálódott az írásmódja.<sup>15</sup>

Legjobb tudomásom szerint az etno-art kifejezést és meghatározását először Hoppál Mihály vetette papírra 1977. január 18-án, Halmy Miklós debreceni kiállításának katalógusa számára írt szövegében: „*Mi az etno-art? Ahogy egy-egy népművészeti motívum fejlődik (»működik«) egyre egyetemesebbé válik. A szimbólum jelentése egyre érthetőbbé válik immáron a nemzetek közötti érintkezés számára is – gondoljunk Bartók zenéjére –, úgy tűnik, mintha a nemzeti kultúrához tartozás nem is lenne fontos, pedig éppen ellenkezőleg áll a dolog, a kiindulásként felhasznált jelek éppen azáltal, hogy mélyen a nép kultúrájában gyökereznek, képesek általánosan igaz emberi és művészi értékeket hordozni és kifejezni. Az etno-art így a továbbvívés, a továbbépítés, a kapcsolódás, a folyamatosság művészete. Igazi, pogány,<sup>16</sup> huszadik századi népművészet az etno-art, a szülői föld, a nyelvet és világlépet adó kultúra talajából fakad és azon él.*”<sup>17</sup>

Amikor Velényi 1977 és 1989 között a Debreceni Orvostudományi Egyetem (DOTE) Galériájának a művészeti vezetője volt, következetesen igyekezett helyet adni másutt egyáltalán nem, vagy aránytalanul kevés teret kapó törekvéseknek. Így megkülönböztetett figyelemben részesültek az etnikus gyökerekhez kötődő, hagyományból merítő alkotók: Halmy Miklós, Csáji Attila és Bartl József táblaképei, Jankovics Marcell rajzfilmjei, Csete Ildikónak és Kun Évának az iparművészet felé nyitó textiljei-kerámiái, Csete György és társai: a Pécsi Ifjúsági Iroda építészcsoporthoz munkái, valamint Felcsúti László – Földes Zsuzsa „Az év lakóháza '83” díjas épülete reprezentálta a tradicionális kultúra művészetet megtermékenyítő hatását. Hoppál Mihály nemcsak megnyitóbeszédtek tartásával, katalógusszövegek írásával, hanem jövőbeni kiállítások személyére tett javaslatokkal, kapcsolatépítéssel is támogatta a Galéria-vezető barátját.

Noha már több évtizede felhagyott a festészettel és grafikák készítésével, Hoppálnak nem gyengült meg a kapcsolata a képzőművészettel. Ezt nem csak a vernisszázsokon elmondott megnyitó beszédei jelzik. Művészbártaival továbbra is van közös témája. Mi sem mutatja ezt jobban, mint a Jankovics Marcellel, Nagy Andrással és Szemadám Györggyel közösen írt *Jelképtár*, amely 1990-es megjelenése óta – részben kibővítve és javítva – immár nyolc kiadást ért meg.<sup>18</sup>

A fentebbiek fényében, Hoppál vizualitáshoz erősen kötődő alkata ismeretében érthetőbb kutatói pályájának jó néhány témaválasztása. Ez magyarázza korai elköteleződését a néprajzi fotózás és filmezés ügye mellett. A jelekkel kifejezhető üzenetek iránti problémaérzékenysége logikusan vezette el a kommunikáció, illetve a szemiotika kutatásához, s tette e területek egyik úttörő néprajzos szakemberévé.

Hoppál 1961 és 1966 között volt a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának néprajz, muzeológia, magyar nyelv és irodalom szakos hallgatója. Munkásságának 2015-ben közreadott jegyzéke lapjairól az is kitűnik, hogy absztrakt grafikából az egyetemen 1962-ben kiállítás nyílt, amelyet néprajz professzora, Gunda Béla nyitott meg.<sup>19</sup> Ez nem szerepel az MTA BTK Művészettörténeti Intézete Lexikongyűjteménye cédula anyagában, csupán a következő két adat: 1964

márciusában az *Egyetemi Élet* lap közölte *Csendélet* című grafikájának reprodukcióját,<sup>20</sup> s 1965 tavaszán a KLTE képzőművészeti pályázatán II. díjat nyert.<sup>21</sup> Nem kevés időbe telt, míg eldöntötte, hogy a művészete vagy a tudomány legyen az első hely az életében. Hoppál Mihály tudományos ténykedésének tekintélyes jegyzéke<sup>22</sup> meggyőzően mutatja, hogy a tudomány mennyivel lett gazdagabb. A képzőművészeti munkásságáról szóló publikációk legfeljebb csak sejtethetik, a művészet mivel lett szegényebb.<sup>23</sup>

## Jegyzetek

- 1 1940-ben született Szatmárnémetiben. Pályájáról lásd: Szulovszky János: Egy kiállítóhely a politikai tőrésáron. A DOTE Galéria története 1976–1989. Plusz Könyvek, Budapest, 2015. 9–17. o. Lásd még: Hoppál Mihály: Jegyzetek egy kiállításról. Velényi Rudolf tárlata a Kossuth Egyetemen. = Hajdú Bihari Napló, XXIII. évf. 101. szám, 1966. április 30., 4. o.
- 2 1936-ban született Debrecenben, 1956–61 között a Magyar Képzőművészeti Főiskolán Bernáth Aurél és Főnyi Géza voltak a mesterei. 1969-ben Párizsba költözött, s ott Joseph Kadar, illetve Le Kdar néven lett ismert alkotó, művészetszervező és elméleti szakíró. A Groupe A-Z létrehozója, amely olyan művészeket tömörít, akik elektronikus úton alkotják műveiket. 1990-től újra Magyarországon is él.
- 3 Ne feledjük, alig néhány esztendővel vagyunk 1956 után, amikor az állampárt által preferált művészeti irány a képzőművészet terén még javában a szocialista realizmus, s a művészetpolitika eleven valósága volt a tiltott-tűrt-támogatott Aczél György-i három T-je. – Ezt az alkotását egyébként Hoppál később beapplikálta az *Egy nadrágban járó felhő amint álmából felzavarják* (1968) című művébe.
- 4 Beke László: Műteremlátogatás mint nosztalgia. Szellemi körkép, benne Hoppál Mihály festészete. In: Czövek Judit – Szulovszky János (szerk.): 2017 Közvetítő. Tanulmányok Hoppál Mihály 75. születésnapjára. Magyar Vallástudományi Társaság, Budapest, 2017. 320. o.
- 5 Szulovszky János: Hoppál Mihály és a képzőművészet. In: Hét év, húsz festmény (1963–1969). A katalógust tervezte, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Szulovszky János. Plusz Könyvek, Budapest, 2017. 3–5. o.
- 6 Czövek Judit – Szulovszky János (szerk.): Közvetítő, i. m.; Máteffy, Attila – Szabados, György (ed.): Shamanhood and Mythology. Archaic Techniques of Ecstasy and Current Techniques of Research. In Honour of Mihály Hoppál, celebrating his 73<sup>th</sup> Birthday. Hungarian Society for Religious Studies, Budapest, 2017.
- 7 Gondolat és forma. Hoppál Mihály festményei és grafikái (1960–1970). Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Szulovszky János. Plusz Könyvek, Budapest, 2018. A közölt művek keltezésében és címadásában Hoppál Mihály közléseire támaszkodtam.
- 8 Beke László: Műteremlátogatás mint nosztalgia, i. m. 316. o.
- 9 Uo. 316–320. o.
- 10 Erről bővebben: Szulovszky János: Etno-art: egy fogalom genezise és lehetséges jövőbeni használata. In: Cseh Fruzsina – Szulovszky János (szerk.): A művéség dicsérete. Tanulmányok Flórián Mária tiszteletére. Plusz Könyvek, Budapest, 2016. 113–117. o.
- 11 Lásd Halmy Miklós: A motívum működése. Püski Kiadó, Budapest, 2002.
- 12 Művészetéről lásd: Szulovszky János: Egy kiállítóhely a politikai tőrésáron, i. m. 10–18. o.; uő: Az etno-art ölelésében. Velényi Rudolf művészetéről. = Szókimondó, XXI. évf. 2016. 5. szám, 2–4. o.
- 13 Velényi Rudolf Áttekintés 3. [A debreceni Kölcsey Központban 2015. 12.18. – 2016.01.10. között bemutatott kiállítás katalógusa.] 2015. 14. o. = <http://iadox.meliusz.hu:80/?docId=Aq2c;o>. (Utolsó leoltás: 2016. április 18.)



**14** Lásd: Szulovszky János: Etno-art: egy fogalom genezise..., i. m. 113. o. Lásd még: Hoppál Mihály: Velényi Rudolf képeiről. In: Velényi Rudolf festőművész kiállítása. TIT Csokonai Klub, Debrecen, 1972. május 21 – június 4. (Katalógus) = <http://iadox.meliusz.hu:80/?dodd=4U7i;> (Utolsó letöltés: 2016. április 18.)

**15** A levél Velényi Rudolf birtokában.

**16** Jóllehet nagyon is okkal használja Hoppál a pogány jelzőt, azonban keresztény/keresztyén hitbe ágyazva éppúgy van példa az etnikus gyökerek vállalására. Lásd például Szulovszky János: A felfedezés öröme. Bertha Zoltán és André Szabó festészetéről. = Egyetemi Élet, XXIV. évf. 6. szám, 1985. december 5., 5. o.; Dobrik István – Turi Gábor (szerk.): Életfa. Bertha Zoltán festői világa. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1998; Vitéz Ferenc: A hitben fakadt párbeszéd képei. Bertha Zoltán centenáriumi kiállítása Sárospatakon. In: uő: Angyalok a labirintusban. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2016. 204–210. o.

**17** Halmy Miklós idézett katalógusa: <http://jadox.meliusz.hu:80/?docId=Ai8t:2Q>. (Utolsó letöltés: 2016. április 14.)

**18** Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: Jelképtár. Helikon Kiadó, Budapest, 2010. (8. kiadás)

**19** Hoppál Mihály: Hoppál Mihály munkássága. Európai Folklor Intézet, Budapest, 2015. 51. o. – Gunda Béla hagyatékában sajnos nem találtam nyomát a kiállítást megnyitó beszédnek.

**20** Egyetemi Élet, II. évf. 3. szám, 1964. március 13., 3. o.

**21** Kossuth egyetemi ifjúsági napok = Hajdú-Bihari Napló, XII. évf. 78. szám, 1965. április 2., 3. o. Ugyanekkor Hoppál Mihály a műfordítói pályázaton is indult, ahol megosztott II. díjat kapott.

**22** Vö. Hoppál Mihály: Hoppál Mihály munkássága, i. m.

**23** Jelen tanulmány eredetileg a fent idézett Gondolat és forma. Hoppál Mihály festményei és grafikái (1960–1970) című kötetben jelent meg. A szerkesztőség köszöni a közlés lehetőségét.



Levél anyámhoz

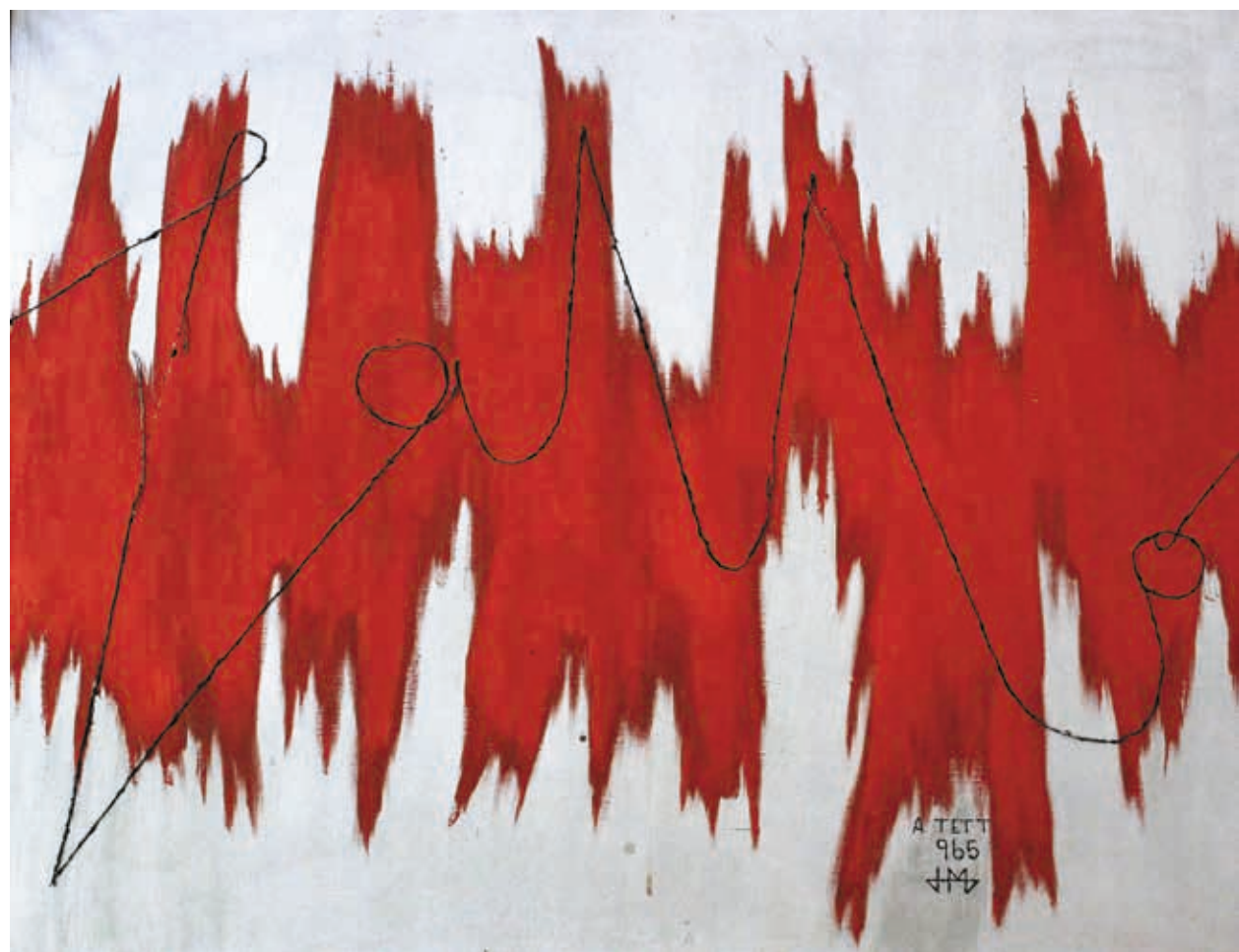




Szuszek avagy lélekörző szekrény



A tett







Depressio



Fa és lán





A puszta télen



Fuga





Bucz Hunor

Happening az űrhajósok halálára





Alfa



Cím nélkül





Circus vitae

TUSNÁDY László

## Az olasz Parnasszus vándora

Madarász Imre hatvanéves



1962. május 1-jén született. Sokáig úgy tudtuk, hogy a költő, író és hadvezér Zrínyi Miklós is május első napján látta meg a napvilágot. Immáron kiderült, hogy három nappal később történt ez a jeles esemény. Ám a csillagállás ettől függetlenül azonos, és az a jelenség is, hogy létünk mélységes mély gyökerében munkál az a titokzatos létáramlás, amely ragyogását időrozsda nem eszi, a jelen meghasonlászai nem „írhatják fölül”, és erőt, biztonságot nyújt jövőnk számára.

Hazánk déli folyója, a Dráva az olasz Alpokban fakadó forrásokból is táplálkozik. Népünk több igen fontos személyisége kötődött Itáliához. Az ezeregy száz éves magyar-olasz kapcsolat kimeríthetetlen forrás a szellemi élet kutatóinak. Ezen a téren egyedüli, kiváló eredményeket ért el Madarász Imre. Születésnapja igazi ünnep a számunkra.

Mi az ünnep? Átmenet a hétköznapi létből az időtlenbe. Az élet szimfóniáját zendítik fel bennem Madarász Imre könyvei, írásai. Lehet-e ezt az élményt pár szóval visszaadni? Ha ezt akarnám, olyan óhaj élne bennem, mintha azt kívánnám, hogy kicsiny vödörrel tudjam kimeregetni a tenger vizét.

A szimfónia zeng. Talán épp azért szép, mert a zenei jelek száma véges, de összehatásukat különösképpen csak a szavak végtelene tárhatná fel. A hangok titokzatos áramlásában szünetjel szeretnék lenni, olyan pillanatnyi zenei megálló, emlék-idéző, ahonnan az idő „autó mobilján” indulok el. Ennek a visszapillantó tükrében látom a hajdani történeteket. Nesztelenül suhan az autó. Képek köszöntenek.

Hatvanévesnyi messzeség csönd-szüremléséből szinte csak a szív érzi, sejti a zenei lélekrezdüléseket, a felfakadó szót: „Mily szép is az élet. Örüljünk! A kezdet a legsebbe nekünk.”

A kezdet áldása nem adatik meg mindig. 476-ban világbirodalom omlott össze: Róma megdőlt, és mintegy félezer évig kellett várni, hogy Európában megszülessenek azok az államok, amelyek a mai napig élnek, úgy-ahogy megélik ennek a létkezetnek az örömet. A mi élni akarásunkat, biztos jövőre eszmélésünket sokan görbe szemmel figyelték. A Kárpát-medence túl szellős hely volt. Az itteni létre ébredőket túl korán kezdték el irigyelni.

Honfoglalásunk hajnalán először az olaszok látták meg bennünk azt az életerőt, amely azóta is mozgatja legnemesebb tetteinket. Erről szól az első olasz történelmi



regény. Ez épp kétszáz évvel ezelőtt jelent meg. Davide Bertolotti írta. Annak a hatalmas ívnek a kiindulópontja a műben ábrázolt ezeregy száz évvel ezelőtti kor, amely napjainkig tárja elénk az olasz-magyar kapcsolatokat.

A visszapillantó tükörben megjelenik egy gimnazista ifjú. Rajongó lelkesedéssel utazik Itáliában. Vittorio Alfieri egyik drámáját akarja megtekinteni. Látom az egykori diákot: amikor évei számát megkétszerezi, már az olvasók kezében „Az olasz irodalom története”. Ennek a sikere hozza magával, hogy a fenti cím helyett csupán így emlegetik ezt a könyvet: „a Madarász”. Huszárvágással jutott a fiatal tanszékvezető tudós, író az olasz Parnasszus magaslataira, hiszen erről a szép és fölöttébb gazdag irodalomról kilencvenhét évvel korábban jelent meg hasonló összegzés magyar nyelven.

A tudós és művész Madarász Imre merész összeggel jutott el híres munkájához. Voltak, akik nem értettek vele egyet. Bizonyos hiányt emlegettek. A szerző magában jogosan mosolyoghatott, hiszen ő maga tudta leginkább, hogy csodálatos témáját, koncentrikus körök mentén haladva, mily nagymértékben tudja még gazdagítani. Ám azzal is tisztában volt, hogy már megtalálta azt az arkhimédészi pontot, ahonnan őt immáron se az irigyei, se a gyakran meggondolatlan támadói nem tudják kimozdítani.

Küldetés, bátor meggyőződés, ernyedetlen szorgalom jellemzi a tudós, művész, tanár, a könyvek kiadását segítő Madarász Imrét. 2003-ban a Kossuth Lajos Tudományegyetemen Alfieri-konferenciát rendezett. Eddig az időpontig nyolcvan tanítványa végzett, és ekkor épp nyolcvan tanítványa volt. Ekkor már tíz éve irányította az általa szervezett tanszéket.

Lázás tudósi munka, élményekkel gazdag kalandozás az olasz Parnasszuson, valamilyen tavaszi erőt sugárzott maga körül. Fiatalok nemzedékét ihlette meg. Nem tudhatom, hány olyan tanítványa volt és van, aki így szólhat: „Ahol Madarász tanár úr kalandozik, száguldozik az olasz Parnasszuson, én ott legfeljebb csak kocogni tudok”. Jó ez a tükörbe nézés, mert általa kíváncsi lesz az ember a legmélyebb titkokra, és képes lesz legyőzni a nehézkedési erőt, megérzi a szellemi repülés csodáját.

Madarász Imre huszonévesen Giuseppe Ungarettit fordította. Munkásságát nagyon élénk kritikai visszhang követte. A jó szándékú vélemények, észrevételek mellett a gáncsoskodással is szembe kellett néznie. Egy török közmondás szerint „A gyümölcsöt hozó ágra követ dobnak”. Ezt azzal egészítem ki, hogy „ettől a gyümölcs igazi értéke nem csökken”. Ünnepen nem jó mélypontokról beszélni, de szinte bénító erejű lehet egyesek szellemi meghasonlása, áskálódása, ha a Simon Gyula Ariosto-fordítását követő vitára gondolok. Nagyon igaz az arab közmondás: „A'szma'u dza'dza'atan, la a'rai tihnan = hallom a malom mormogását, nem látom a lisztet.” Ezt a bölcs felismerést látom én a „Visszhang” három kötetében. Maradász Imre óriási nyugalommal közölte a róla szóló legvadabb kritikát is. Tudta, hogy nem neki kell szégyenkeznie, esetleg félnie...

Kultusz, vita, feledés! Megérdemelten, akár érdemtelenül is kultusza lehet egy személynek. Joggal vitatkoznak róla. Ez az emberi jog, szabadság velejárója. A fél-múlt gyakran nagyon távol esik az új nemzedék erőitől duzzadó tagjaitól. Az értéket

keres. Egy időre nem látja meg a konkolytól a búzát, de „az élet él, és élni akar”. Nem az eltávozott nagyoknak van szükségük a támogatásra, segítségre, hanem az élet-útvesztő vándorainak. Szellemileg ezt adja meg az egy darabig feledésre ítélt igazi érték. Időszakos feledés után így beszélhetünk örök visszatérésről.

Vannak, akik túlságosan elmerülnek egy-egy kor féktelen kavargásában, zűrzavarában – turbulenciájában. Nem az életreményt táplálják, hanem azt a meghasonlást, amely a semmibe zuhanást hirdeti, a háborút, mint a lét végső értékét dicsőíti. A magyar és az olasz művelődés arról győzi meg az embert, hogy nem elég a meghasonlást megénekelni, rögzíteni, hanem a körülmények hatalmát legyőzve, el kell jutni az igazi teljességhez. Egy-egy kor börtönrácsait széttörve, így száll a lélek a magasabb minőségbe.

Madarász Imre szellemi rezgő nyilakat leplezett le. Ezek még Dante és Alfieri időtlen ragyogását is igyekeztek elhomályosítani. Az egydimenziós embernek nem kell az ősi gyökér. Önös bálványa elé akarja kötni áldozatait. Ám az ember szabadságra született. Nem lehet örökre agyagkatona.

Vittorio Alfieri legnagyobb magyar kutatója gyönyörű küldetés szavait írta bele a jégkristályos időbe. Jelenünk és jövőnk pilléreit így építette. Kultuszról, vitáról és feledésről írt, de jól tudta, hogy van örök visszatérés. Jóllehet, az immáron egyre nehezebb, mert a lélek szörnyű kavargása újra és újra felébreszti a legnagyobb rémet: a Háborút. Ennek a démoni erejét egyre nehezebb legyőzni. Az élet ellen egyre nagyobb arzenál épül, de a magasabb minőség a szeretetben van.

Dante az örök béke megteremtését áhította. Alfieri fájdalommal állapította meg, hogy nem az ész, hanem az erő irányítja az emberiséget. A rossz tanítás könyve a halál civilizációjának a bibliája. Van egy másik Könyv is. Az ihlette a következő gyönyörű vallomást: „*Csüggedtem volna, lankadt képzelettel, / de folyton-gyors kerékként forgatott / vágyat és célt bennem a Szeretet, mely / mozgat napot és minden csillagot.*” (Dante: Isteni Színjáték, Paradicsom, XXXIII., 142–145. Babits Mihály fordítása).

Túl korán és bátor lendülettel került a végső pont „Az olasz irodalom története”-nek a végére. Azóta Madarász Imre létideje megkétszereződött, és elérkeztünk ehhez az ünnephez.

Ősi eposzokban szerepel a következő fordulat. „Hosszú ideig mentek, rövid ideig mentek.” Az idő viszonylagossága tárul elém a visszapillantó tükörből. Szívemet az őszinte öröm hatja át, mert meghasonlott, viharos korunkban is van ilyen egyedüli tudományos, művészi megvalósulás. Sok-sok áldásában részesülhettem. Huszonhét éve ismerem személyesen Madarász Imrét. Ünnepe volt a számomra minden közös szereplésünk. Boldoggá tesz az, hogy ilyen alkalmakkor a szüleivel is találkozhattam. Lélekben ők velem vannak most is.

Dantei szám az említett idő. Ennek a háromszorosa (három a negyediken) nyolcvanegy. A Sommo Poeta kortársaival együtt ezt tökéletesnek tartotta. Tiszta szívvel kívánom Madarász Imrének, hogy évei száma érjen legalább ebbe a boldog kikötőbe: mind az az erő, csodálatos áramlás, amely alkotómunkáját áthatja, maradjon meg benne még továbbra is.



KONCZ Gábor  
Búcsú  
dr. Nagy Károlytól



Nagy Károly 2022. október 11-én megért Teremtőjéhez. Az abaúji Szikszón született 1937. április 18-án, szülei egyetlen gyermekeként. Édesapja katolikus cipész-mester, több segéddel és némi kis földdel, később ezek miatt kulákká nyilvánították. Édesanyja református, a helyi Hangya Szövetkezet csoportvezetője. Iskoláit a szikszói általános iskolában, Miskolcon a Földes Ferenc Gimnáziumban, illetve Budapesten az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán végezte.

Tevékeny élete során volt Kozma Sándor-díjas ügyész, Podmaniczky-díjas városvédő és szépítő, Pro Urbe Miskolc díjas kitüntetett, a Borsod-megyei Alkotói díj birtokosa, Szikszó város díszpolgára, tiszteletbeli Kozma családtag és tiszteletbeli sárospataki öregdiák, sajtólevelező, a budapesti V., VII. és VIII. kerületi tanácsok, illetve az 1. számú Volán Vállalat (TEFU) jogásza, a Magyar Könyv, a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat és a Számítástechnikai és Ügyvitelszervező Vállalat jogtanácsosa, a Fővárosi Főügyészség tanácsosa, a Pest Megyei Főügyészség ügyésze.

Számos civil szervezet, egyesület, baráti kör tagja, a következők alapítója és működtetője: Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Budapesti Baráti Köre, Ausztrália Magyar Baráti Köre, Nemzeti Múzeum Baráti Köre, Budapesti Shakespeare-szobor Bizottság, Shakespeare Szoboregylet, Kozma Sándor – Eötvös Károly Asztaltársaság, Nagyvilág – Nagykörút Asztaltársaság, Zuboly (Bányai Elemér) Asztaltársaság.

Nagy bánata volt, hogy katolikus vallása vagy a család döntése miatt nem lehetett a hírneves sárospataki kollégium diákja. Ez a vágya végül olyan formában valósult meg, hogy a pataki öregdiákok egyik rendezvényén eljátszhatta a Patakon pár évig vendégtanárként tanító Comenius szerepét, amely játékkal az öregdiákok maguk közé fogadták.

Hogy élénk eszű kisfiú volt, azt édesapja a vevők előtt kérdezz-felelek játékkal, büszkélkedve bizonyította fiával: még 5-6 éves is alig, amikor azzal lepi meg a vevőket, hogy tudja, hogy Ausztrália fővárosa nem Melbourne és nem Sydney, hanem Canberra. Ausztrália iránti szeretete, vágyódása már ekkor és persze a gyerekek számára oly kedves kenguruk és koalák képeivel éled fel benne. Olyannyira, hogy friss nyugdíjasként 1998 elején felesége és a család barátainak, az akkor éppen Ausztráliában élő, dolgozó Tímár-Perregrin család meghívásának örömmel eleget téve, egy

hónapot tölthessenek el Melbourne-ben és Sydney-ben, elutazzanak Canberrába és Ballarat aranyvárosba.

Ekkor fedezik fel a budapesti születésű Mészáros Andor szobrász 1960 óta Ballaratban álló Shakespeare-szobrát. Nagy Károly Ausztrália iránti lelkesedése oly nagy, hogy még kintről ír Budapestre Ausztrália nagykövetségére, hogy létrehozza az ország baráti körét. Mire hazaérkeznek, itthon már várja az ausztrál nagykövet levele, hogy örömmel veszik a baráti kör alakítását és jelezze, miben lehetnek a segítségére. Shakespeare születésének 439. évfordulóján, 2003-ban, a Duna-korzón felavattuk Mészáros Andor szobrászművész Shakespeare-t ábrázoló szobrát. A szoborállítás hatmillió forintos költségét a Nagy Károly által szorgalmazott Budapesti Shakespeare-szobor Bizottság teremtette elő közadakozásból.

A pataki diákok rendezvényein való részvétel érleli meg benne azt a vágyat, hogy szervezett formában tegyen a Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből elszármazottakért. A létrejött baráti kör tagjaival közösen számtalan kirándulást indítanak szülőföldjükre, ahol mindig nagy szeretettel és előre egyeztetett programokkal várják őket, szüreteken vesznek részt. Károly meghívja a térség különböző kis- és nagyobb városait, falvait, településeit bemutató előadásokra a fővárosba. Egyik ilyen emlékezetes alkalom a „Gönc, Telkibánya, Vizsoly bemutatkozik Budapesten” rendezvény a BM Duna Palotában, ahol a református lelkész alig tudta elhívni vacsorázni a Vizsolyi Biblia kiállított példánya mellől. A lelképásztor csak akkor nyugodott meg, amikor Nagy Károly rendőrrel tért vissza, hogy ő majd őrizi a Bibliát a vacsora ideje alatt.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyeiek Budapesti Baráti Köre a '70-es évek végétől indult és működött 35 évig – közben volt kisebb szünet a működésben, de a tagok egy része átvándorolt Ausztrália Magyar Baráti Körébe, illetve a többi, későbbiek során alakított baráti körökbe. A megyéből elszármazottak egyfajta újjáéledése volt a Shakespeare-szobor ünnepségeinek Vigadó téri közönséggé szerveződése vagy a Nemzeti Múzeum Baráti Köre – amelyeken a résztvevő Nagy Károly szervezte. Sajnos e körök a barátok életkorából adódó, az életből való végleges eltávazásokkal egyre kisebbekké váltak, és a főszervező ereje is meg-megcsappant, Nagy Károly felesége, dr. Kurucz Emma, Emike halálával.

Összinté részvétellel gondolok most mindazokra, akik velem együtt mély fájdalommal gyászolják Nagy Károlyt. Leányának, Juditnak köszönöm a beszédhez nyújtott segítségét, és külön tisztelettel kérem arra, hogy gyűjtse, rendezgesse Édesapja emlékeit, fotóit, feljegyzéseit. Remélem, hogy életművének megidézéseként közös munkával mielőbb emlékező rendezvényt szervezhetünk.

Nyugodjon békében! Mi pedig őrizzük és ápoljuk emlékét.

(A 2022. november 21-én, Budapesten, a Farkasréti temetőben elhangzott búcsúztató beszéd szerkesztett szövege.)



## KONCZ Péter

# Klímabarát gyepgazdálkodás



A zempléni lankás legelőkön a lovak, kecskék, tehenek jóízűen legelésznek a perjéket, csenkeszeket, de ugyanúgy megkóstolják a szegfűféléket és a színpompás harangvirágokat. Legalábbis addig, amíg még jó kövérek a legelők, mert a szárazság már itt is egyre gyakoribb. 2022-ben pedig láttuk, hogy milyen a megváltoztatott klíma mellett egy teljesen kiégett gyepterület. Tapasztalat, hogy a szénánk közel fele volt a korábbi évek átlagának. Esőt ugyan egyelőre nem tudunk csinálni, de kíméletes legeltetéssel, táji vízgazdálkodással elő lehet segíteni, hogy a gyepterület hosszú távon jó fűhozamú, produktív legyen, másképpen fogalmazva sokáig nettó szénmegkötő maradjon. Ezzel is segítve a klímaváltozás semlegesítését.

### Ma már másmilyen klímában élünk, mint gyerekkorunkban

Az éghajlatunk változik, ez tudományos tény.<sup>1</sup> Ha az ember hőmérséklete egy fokkal emelkedik, az baj, hasonlóan, ha a Föld átlaghőmérséklet-emelkedése túllépi a 1,5 fokot, akkor gond van. A Föld hőmérséklete az iparosodás óta már egy fokkal emelkedett. Sőt, hazánkban 1,5 fokkal. Az ipar vagy az energia szektor az üvegházhatású gázok kibocsátása révén ugyan jelentős mértékben hozzájárul az éghajlatváltozáshoz, de ez az agráriumra is igaz. A szektor részesedése a globális üvegházhatású gázok kibocsátásában 10-25%-os!<sup>2</sup> Az ipar és az energia szektor ma már számos innovációs technológiának köszönhetően kibocsátáscsökkentést tud felmutatni. Igaz, globálisan ez nem érzékelhető, de fajlagosan, például egységnyi előállított energiamennyiségre vonatkoztatva bizonyos technológiák esetében a mérséklés kimutatható. A csökkentésre és az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodásra az agrárszektor stabilitásának és az élelmiszer-ellátás biztonságának érdekében rendkívül nagy szükség van.

Az agrárium ugyan részben okozója az éghajlatváltozásnak, fontos ugyanakkor, hogy jelentős részben a megoldás kulcsa lehet az éghajlatváltozás elleni küzdelemben.<sup>3</sup> Az agrárium számos technológia révén képes az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésére, illetve az egyik üvegházhatású gáz, a szén-dioxid felvételére és a szénmegkötésére.

### A gyepek semlegesítik a klímaváltozás negatív hatását, ha sikerül

A gyepek éves átlagos globális szén-dioxid megkötése olyan jelentős (0,3–1 gigatonna), hogy ez a világ üvegházgáz kibocsátásának 4%-át képes semlegesíteni.<sup>4</sup> A szén-dioxid mellett azonban más üvegházgáz-gázokat is figyelembe kell venni. A különböző üvegházhatású gázok együttes eredője az üvegházgáz mérleg. Egy legelőn vagy farmon a kérődző állatok természetes emésztéséből fakadóan metán is keletkezik. Ez szintén üvegházhatású gáz, sőt 34-szer „erősebb” melegítő hatással bír, mint a szén-dioxid. A trágya és a talaj nitrogéntartalmú szerves anyagainak bomlása során dinitrogén-oxid keletkezik, ami 298-szor erősebb üvegházhatású gáz, mint a szén-dioxid. Minden esetben azt kell „mérlegelni”, hogy egy-egy terület vagy tevékenység (gazdálkodás) összességében mekkora mennyiségű üvegházhatású gázt bocsát ki, illetve köt meg. Tehát az összes kibocsátás és elnyelés nettó eredőjét, a mérleget kell tekinteni. Az állatokhoz köthető kibocsátásokat is magukba foglaló vizsgálatok kimutatták, hogy az állattenyésztő farmok nagy részét a nettó üvegházgáz kibocsátás jellemzi. Kibocsátásuk közel két tonna üvegházgáz egyenértékű évente hektáronként.<sup>5</sup> Sajnos világszerte, így hazánkban is nagyon kevés erre irányuló mérés van, de ezek alapján megállapítható, hogy ettől az átlagtól azért jelentős eltérések tapasztalhatóak.

Magyarországot tekintve az első farm szintű üvegházgáz mérleget az MTA-SZIE Növényökológiai Kutatócsoport készítette el a Kiskunsági Nemzeti Parkhoz tartozó bugaci szürkemarha farmra vonatkozóan.<sup>6</sup> A farm kb. 1000 hektáron terül el és átlagosan 600 szürkemarhát legeltetnek, ridegtartás mellett. Az állatok ellátása fele-fele arányban valósul meg a legelőkről és a kaszálókról. A vizsgált legelő és kaszáló szén-dioxid megkötését mikrometeorológiai mérésekkel (örvény kovarianca módszerrel) állapítottuk meg. Számoltunk az állatok és a trágya eredetű üvegházhatású gázok (metán, dinitrogén-oxid) kibocsátásával, valamint mértük a talajok üvegházgáz forgalmát (54 terepi nap során). Figyelembe vettük a különböző farm szintű szénkészlet tartalmi változásokat is, mint például a farmra behozott vagy éppen onnan elszállított széna, takarmány (lucerna, szenázs), trágya és élőállat tömegét, amelyek befolyásolják az üvegházgáz mérleget. Vizsgálataink során kimutattuk, hogyha az állatok nagy területen legelnek, tehát alacsony az állatsűrűség és kedvező a csapadékelátottság, akkor a farm nettó üvegházgáz megkötő volt. A farm megkötése 1,3 tonna szén-dioxid egyenértékű volt hektáronként évente. Az érték a globális átlagtól, amely két tonna kibocsátás, tehát jelentősen eltért. Azonban kedvezőtlen csapadékelátottsággal rendelkező években a farm nettó üvegházgáz kibocsátó volt. Ez esetben éppen a globális átlagnak megfelelő, évi két tonna üvegházgáz kibocsátás jellemezte a farmot hektáronként. Száraz években a gyepek kiégnek, alacsony a fűhozam, így a szén-dioxid megkötés. A szén-dioxid felvétel így nem képes kompenzálni az állati eredetű metán és a talaj, illetve a trágya eredetű dinitrogén-oxid kibocsátásokat.

Kimutattuk továbbá, hogy a farmon belül a kaszáló növényi és talaj eredetű légzése felülmúlta a növények általi összes szén-dioxid felvételt, így a kaszálót szén-dioxid kibocsátás jellemezte (1 tonna szén-dioxid kibocsátás hektáronként). A legelő



szén-dioxid felvétele a kaszálóval szembeni fokozatosabb fűhozam eltávolítás miatt volt jelentős. Így a növények fenn tudták tartani a szén-dioxid felvételt (szénmegkötést), míg a kaszáló esetében hirtelen jelentős mennyiségű zöld felület eltávolításával együtt töredékére esett vissza a szénmegkötés. A legelő 3-4 tonna szén-dioxid felvétellel bírt hektáronként, ami felülmúlja egyes kedvezőtlen termőhelyen lévő erdő szén-dioxid felvételét!

A kéméletes, extenzív legeltetés az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás és a kibocsátások semlegesítése szempontjából tehát kedvező. A farm szintű üvegházgáz-mérlegben a gyepek szén-dioxid felvevő képessége jelentette a farm számára az egyetlen jelentős üvegházgáz felvevő kapacitást. Ezért szükséges a gyepek szén-dioxid felvevő, így éghajlatszabályzó szerepének fenntartása, növelése és támogatása.

### Az aszály nagy úr

Az éghajlatváltozás miatt egyre gyakoribbak az aszályos időszakok, a szélsőséges időjárási események. Emiatt hazánkban, illetve a kontinentális éghajlaton csökken a haszonállatok és az állat-eltartó gyepek produkciója.<sup>7</sup> A közép-kelet-európai régióban a szárazodás, illetve a szélsőséges időjárási események gyakoriságának növekedése tovább fokozhatja ezt a trendet. Kutatásaink során kimutattuk, hogy bár a legelőknek jelentős a produkciója a növények szén-dioxid megkötése révén, de szárazság esetén a növények növekedése lassul, sőt a tavaszi növekedés után csak vegetálnak és elvesztik a korábban felhalmozott szénkészletüket. Ahogy egy kifulladás futó esetében a szervezet a víz és a tápanyagraktárak kimerülése után további teljesítményre, „produkcióra” már nem képes.

Száraz időszakban, például a 2003-as rendkívül aszályos nyáron, a gyepek szén-dioxid kibocsátása meghaladta az elnyelés intenzitását, emiatt a gyepek éves szinten szén-dioxid kibocsátó volt.<sup>8</sup> A nettó éves szén-dioxid kibocsátás rendkívül kedvezőtlen, hiszen ez a gyepek elsivatagosodásához vezet. Ezáltal nemcsak a gyepek, de a gyepekhez köthető haszonállatok produkciója is csökkenhet. Bizonyára 2022-ben is negatív a mérleg, azaz a gyepek több szenet vesztek, mint amennyit megkötöttek.

A bugaci legelő több éves adatainak elemzése továbbá rámutatott arra, hogy a szárazsággal ellentétben a gyepek erősen csapadékos években (2010, 2014) jelentős szén-dioxid felvételre képesek, sőt az átlagosnál magasabb szénfelvétel a csapadékos évet követő évben is megfigyelhető. Mindez annak köszönhető, hogy a gyepek képesek vizet raktározni és azt a következő évben felhasználni.

A bugaci vizsgált gyepek produkciós stabilitásának kialakításában jelentős szerepet játszik a legeltetés kéméletes jellege és a gyepek jelentős fajgazdagsága. Egy hektáron 100 féle növény is előfordul! A nyugat-európai gyepek esetében csak 10-15 faj fordul elő hektáronként, mivel a gyepek nagy részét ma már vetéssel állítják elő. Az optimális legelési és kaszálási intenzitás, illetve a gyepek fajgazdagsága hozzájárul az állateltartó gyepek szénmegkötésének, illetve fűhozamának (produktivitásának) fenntartásához.<sup>9</sup>

### Legeltess, legeltess, legeltess...

Az extenzív, rideg állattartás tehát igazoltan kedvező a klímavédelemben. A gyepek, illetve a gyepekre épülő élőhelyek és a farmok jól „működnek”, ha állatok legelnek rajtuk. Az extenzív legeltetés mellett fennmarad a gyepek szénmegkötése. A megfelelő intenzitással legeltetett gyepek talaja a szén jelentős raktára. Ezzel ellentétben a felszántott gyepek, a szántás következtében fellépő lebomlási folyamatok miatt, szinte gyárkéményként onthatják ki talajukból a szén-dioxidot! Tehát nemcsak az aszály, de a kedvezőtlen gazdálkodás miatt is megfordulhat a mérleg nyelve, a gyepek nettó szén-dioxid kibocsátóvá válhatnak. A gyepek feltöltésén túl szintén kedvezőtlen lehet a túl- vagy éppen az alullegetetés. Ez termőhelytől függ. Száraz területen már a hektáronkénti egy szürkemarha („egy állategység”) melletti legeltetés is lehet sok, de üde, dús legelőkön a két állat(egység) melletti legeltetés jót tehet a gyepeknek.

A gyepek Magyarország területének kb. 10%-át teszik ki, tehát relatíve nagy a területi részaránya, így országos szinten jelentős az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodási kényszer, de egyúttal az éghajlatváltozást semlegesíteni képes lehetőség is. A semlegesítés függ az alkalmazott technológiától, de fontos, hogy komoly lehetőségek jelennek a gyepek megfelelő kezelésében.

Az állattenyésztés globálisan ugyan jelentős üvegházgáz kibocsátással bír, de egy-egy olyan mérés, mint amit a bugaci farmon elvégeztünk, jó példája annak, hogy a kép azért nem fekete-fehér, hanem színes, azaz vannak olyan technológiák, mint például az extenzív állattartás, ami lehet klímabarát. Ez azért fontos, mert manapság – jogosan – jelentős vita bontakozik ki az állattenyésztés éghajlatváltozásban betöltött szerepéről.<sup>10</sup> Egyes vélemények szerint azonnal át kell térni a vegetáriánus életmódra. Ugyanakkor a monokultúrában termesztett növények, a túlzott műtrágyázás, a vegyszerhasználat számos ökológiai problémát vet fel. Ezen problémák közé tartozik például a biológiai sokféleség csökkenése, a műtrágyázás következtében fellépő dinitrogén-oxid kibocsátás vagy a talajerózió. A kép összetett... Számos helyen nem is érdemes, illetve nem is gazdaságos a legeltetésen kívül egy adott területet máshogy hasznosítani. Sok helyen például nem elég vastag a termőréteg ahhoz, hogy erdősíteni lehessen.

Fontos, hogy az állattenyésztés globálisan jelenleg 800 millió ember megélhetését szolgálja, tehát egyik pillanatról a másikra nem lehet ezt a gazdasági struktúrát megváltoztatni. Már az kedvező a klíma szempontjából, ha egy farm nettó üvegházgáz mérlege nulla, tehát nem bocsát ki többet, mint amennyit megköt. Viszont, ha a talajban szén halmozódik fel, akkor az a klíma szempontjából még kedvezőbb. Megjegyzendő, hogy a talajok magas széntartalma nemcsak az éghajlatváltozás csökkentéséhez, hanem a talajok kedvező víz- és tápanyag-gazdálkodásához is hozzájárul. Ma már egyre több pénzügyi támogatás ösztönzi a legeltetésen, gyepegazdálkodáson alapuló szénmegkötő technológiákat, de sajnos egyelőre főleg Nyugat-Európában.<sup>11</sup> Ezen támogatott technológiák közül kiemelkedő például a mélyen gyökerező pillangósokkal, lóherefélékkel történő felülvetés, mert ez egyszerre teszi ellenállóvá a gye-





pet a szárazság-stresszel szemben, növeli a gyep szénmegkötő képességét és javítja a takarmány minőségét. Ilyen technológiákra van szükség az állattenyésztés és a klíma „megmentéséhez”!



### Táji vízgazdálkodással a klímavédelemért



A gyepek fűhozama, produkciója a vízellátottsággal együtt növekszik. Ezért fontos a víz megtartása a tájban. A gyepek vízellátását a tájszerkezet átalakításával, visszaalakításával is lehet növelni. A Kiskunsági Nemzeti Parkban például egy korábbi vízelvezető csatorna részleges visszatömésével képesek megnövelni az egykor kiterjedtebb üde rétek, vizes élőhelyek területét. A Duna-Ipoly Nemzeti Parkban szintén természetvédelmi vízvisszatartó kezeléseknek, a csatornákból a víz zsilipekkel szabályozott kivezetésének köszönhetően a Hajta és a Gerje-Perje menti gyepek, vizes élőhelyek vízellátottságát növelték. A példák azt is alátámasztják, hogy a klímaváltozáshoz való alkalmazkodás, a mitigáció, az ökoszisztémaszolgáltatások együttes fenntartása csak a vízügy, az erdőgazdálkodás, a mezőgazdaság, illetve a természetvédelem, valamint a területrendezés táji integrációján át érhető el.

A vizes élőhelyek értékességét felismerve célszerű a nagy kiterjedésű vizes élőhelyek rehabilitációja, például a Vásárhelyi-terv továbbfejlesztésének keretében. A 18. század végén a Bodrogi köz területének 43%-át borította víz, amely mára 4%-ra zsugorodott.<sup>12</sup> Kimutatható, hogy a víz jelenléte a Bodrogi közben nemcsak az élőhelyek értékességére hat pozitívan, de a terület hosszú távú fenntartható fejlődéséhez is hozzájárul. A hajdani, vízzel szorosan összefüggő gazdálkodási formák (árvíz-, fokgazdálkodás) jelenleg szintén jövedelmezőek lehetnek a térség számára, természetsszerű tájhasználat esetén.<sup>13</sup> A víztározók jelenleg még nem szolgálják a táji vízvisszatartást, de bennük van a lehetőség. A Hegyalján más módszerek válhatnak be. Régen a szőlőkben kőgáttakkal, liktorgödrökkel fogták meg a lemosódó talajt és a vizet.<sup>14</sup> A lemosódott földet puttonyokban visszashállították a szőlőtőkék takarására. Ezek ma inkább kultúrtörténeti emlékké váltak, ám felhívják a figyelmet egy ma is követendő gazdálkodási módra.

Globálisan gondolkodni nem könnyű. De sok esetben elég a hagyományos tudást újra fölfedezni és esetleg a modern tudással, technológiával megsegíteni, alátámasztani azokat.<sup>15</sup>

A lovak, kecskék, tehenek pedig nyugodtan legelhetnek tovább, hiszen a kíméletes legeltetés segíti a klímát.<sup>16</sup>

### Jegyzetek

(A jegyzetekben a természettudományos közleményeknél elfogadott szakirodalmi bibliográfiai leírást alkalmazzuk.)

- 1 IPCC (2013): Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Stocker, T.F., D. Qin, G. – K. Plattner, M. Tignor, S.K. Allen, J. Boschung, A. Nauels, Y. Xia, V. Bex and P.M. Midgley (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, 1535 p. (web) <https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg1/>
- 2 FAO (2006): Livestock's long shadows: environmental issues and options. Rome, FAO, 356.; Schwarzer, S. (2012) Growing greenhouse gas emissions due to meat production. UNEP GEAS Releases Alert on GHG Emissions from Meat Consumption. UNEP GEAS Bulletin, October, 1–40. p.
- 3 Soussana, J. F., Tallec, T., Blanfort, V. (2010): Mitigating the greenhouse gas balance of ruminant production systems through carbon sequestration in grasslands. Animal: An International Journal of Animal Bioscience, 4 (3), 334–50. p.
- 4 Soussana, J. F. (2008): The role of the carbon cycle for the greenhouse gas balance of grasslands and of livestock production systems. In: Rowlinson, P., et al. (Eds.): Proceedings of the international conference on livestock and global climate change of the british society of animal science. Hammamet, 12–15. p.
- 5 Chang, J. et al. (2015): The greenhouse gas balance of European grasslands. Global Change Biology, 3748–3761. p.
- 6 Koncz, P., Pintér, K., Balogh, J., Papp, M., Hidy, D., Csintalan, Zs., Molnár, E., Szaniszló, A., Kampfl, Gy., Horváth, L., Nagy, Z. (2017): Extensive grazing in contrast to mowing is climate friendly based on the farm-scale greenhouse gas balance. Agriculture, Ecosystems and Environment, 240, 121–134. p.
- 7 Smith, P. et al. (2014): Agriculture, Forestry and Other Land Use (AFOLU). 811–922. p. In: Edenhofer, O. et al. (Eds.): Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA: Cambridge University Press, 1435 p.
- 8 Nagy, Z., Pintér, K., Czóbel, Sz., Balogh, J., Horváth, L., Fóti, Sz., Barcza, Z., Weidinger, T., Csintalan, Z., Dinh, N.Q., Grosz, B., Tuba, Z., (2007): The carbon budget of semiarid grassland in a wet and a dry year in Hungary. Agriculture, Ecosystem, and Environment, 121, 21–29. p.
- 9 Koncz, P., Vadász-Besnyői, V., Csathó, A. I., Nagy, J., Szerdahelyi, T., Tóth, Zs., Krisztina, P., Szilvia, F., Marianna, P., Balogh, J., Bernadett, G., Kertész, P., Marianna, B., Nagy, Z., Bartha, S. (2020): Carbon uptake changed but vegetation composition remained stable during transition from grazing to mowing grassland management. Agriculture, Ecosystems & Environment, 304, 107161. p.
- 10 Garnett, T., Godde, C. M., Muller, A., Röös, E., Smith, P., De Boer, I. J. M., & van Zanten, H. H. E. (2017): Grazed and confused? Food Climate Research Network.
- 11 Correa, P.F.R., Koncz, P., Poilane, A., Schaak, H., Schönhart, M., Svoboda, P., Teixeira, R., van Rijn, C. (2018) Incentives. EIP-AGRI Focus Group – Grazing for carbon.
- 12 Nagy, D. (2008): Történeti felszínborítás és tájhasználat a Bodrogi közben. In: Tuba, Z. (szerk): Bodrogi köz, Lorántffy Zsuzsanna Szellemében Alapítvány, Gödöllő, Sárospatak, 939–964. p.
- 13 Molnár, G. (2008): A táj és a tájhasználat összefüggése a Bodrogi közben. In: Tuba, Z. (szerk): Bodrogi köz, Lorántffy Zsuzsanna Szellemében Alapítvány, Gödöllő, Sárospatak, 999–1030. p.
- 14 Baráz, Cs., Kiss, G. (szerk.) (2009): A Zempléni Tájvédelmi Körzet, Abaj és Zemplén határán; Bükk Nemzeti Park Igazgatóság, 399 p.
- 15 Andrásfály B. (2007): A Duna mente népének ártéri gazdálkodása. Ártéri gazdálkodás Tolna és Baranya megyében az ármentesítési munkák befejezése előtt. Szekszárd, Ekvilibrium Kiadó, 438 p.
- 16 A cikk az MTA-SZIE Növényökológiai Kutatócsoport korábbi, 2011–2017 közötti kutatásaira épül. Megírását a szerző különböző természetvédelmi projekteken történő részvétele inspirálta: Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság – projektmenedzser, Ökológiai Kutatóközpont – szakmai munkacsoport vezető a Nemzeti Ökoszisztéma-Szolgáltatások Térképezés és Értékelés projektben, Ökolépték Egyesület – elnök, Európai Innovációs Partnerség AGRI program – tanácsadó.



# Sárospatak városfejlődésének kezdetei (1968–1977) egy korabeli dokumentum tükrében



## Bevezető

Sárospatak 1968. augusztus 20-án kapta vissza 1886-ban elvesztett városi rangját. Az esemény ötvenedik évfordulója alkalmából dokumentum-gyűjteményt közzétűnk a döntés előzményeiről, folyamatáról és visszhangjáról, a *Zempléni Műzsa* 2018. évi 3. számában.<sup>1</sup> A jelen közlemény a település ezt követő periódusára, a városfejlődés első évtizedére fókuszál.

1977 őszén jelent meg a *Borsodi Szemlében* Bujdos János *Sárospatak fejlődésének főbb kérdései* című írása.<sup>2</sup> A szerző ekkor a megyei tanács elnökhelyettese volt, s a témában való érintettsége vitathatatlan: 1968-tól hat évig vezette a sárospataki városi pártbizottságot. A visszatekintés tehát jelentős részben az általa (is) elért eredmények összegzésén alapult.

Bujdos János 1933-ban született Sátoraljaújhelyben, ott végezte általános és középiskoláit. Ezt követően magyar-orosz szakos tanári diplomát szerzett, Telkibányán, Mezőzomboron és Széchalomban tanított, majd visszatért szülővárosába. Népművelőként a városi tanácson helyezkedett el, utána négy évig a városi pártbizottság munkatársa volt, végül a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Sátoraljaújhelyi Járási Bizottsága propaganda és művelődésügyi osztályvezetői posztját töltötte be. Innen helyezték át 35 évesen, 1968 októberében Sárospatakra az új, városi pártbizottság élére. 1970. október 2-ig titkár, ezután első titkár minőségben működött (a pozíció megnevezése időközben megváltozott). Hat évig dolgozott Sárospatakon, munkásságát a városi tanács 1974-ben az első Pro Urbe-díjak egyikével ismerte el. 1974. december 23-án a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztályának vezetője lett. 1976. szeptember 29-én a megyei tanács egyik elnökhelyettesévé választották, amely tisztséget 1980. július 2-ig töltötte be. A fiatal kora óta nagy intenzitással ellátott közéleti tisztségek megviselték egészségét, ezért az 1980. évi választások után megalakult megyei tanácsban már nem vállalt tisztséget és a miskolci 101. számú Szemere Bertalan Ipari Szakmunkásképző Intézet igazgatója lett. Munkáját 1986-ban Kiváló Pedagógus kitüntetéssel díjazták. Váratlanul hunyt el 56 éves korában, 1989. december 18-án.<sup>3</sup>

Az alább közölt, jegyzetekkel kiegészített beszámoló magán viseli szerzője Sárospatakhoz való személyes viszonyulását. Anélkül, hogy nyomozást folytattunk volna, feltételezhető, hogy az újonnan létrehozott városi pártbizottság élére az „örök vetélytárs” szomszéd városból áthelyezett, pataki gyökerekkel nem rendelkező fiatal pártkader beilleszkedése, munkakörülményeinek kialakítása aligha lehetett zavarmentes. Nem tudjuk, mennyire élte meg sikerként az itt töltött éveket, ez a cikke mindenesetre sajátos hangvételű összefoglalás. Sok eredményt felsorol, de általában konkrét nevek és dátumok nélkül (ezek egy részét lábjegyzetben megadtuk). Szokatlan a számunkra kedves „magyar Cambridge” kifejezés enyhén gúnyos hangvételű idézése. Érdekes, hogy a mondanivaló jelentős részét a várossá nyilvánítás előtti évtizedek hiányosságainak ismertetése és a különböző életviszonyok 1985-re, illetve 2000-re előirányzott célállapotai teszik ki, mintha a közöttük fennálló kontrasztnak kellene igazolnia, hogy valóban történtek dolgok a hetvenes években. Árnyalja a képet ugyanakkor, hogy az ifjú párttitkárnak kétségtelenül korlátozottak voltak a cselekvési lehetőségei. A várossá nyilvánítás az III. ötéves tervidőszak (1966–70) közepén történt, márpedig a szocialista országokban, így Magyarországon is, a szovjet mintára bevezetett ötéves népgazdasági tervek képezték a beruházások alapjait és a periódusok egybeestek a pártkongresszusok ötéves politikai ciklusaival. A „menet közbeni” fejlesztési lépésváltás lényegében ki volt zárva, márpedig Sárospatak a III. tervidőszakot nagykozségként kezdte. Bujdos a következő beruházási periódust (IV. ötéves terv, 1971–75) sem csinálhatta végig: 1974-ben Miskolcra távozott.

Fontos megállapításokat olvashatunk viszont a lakosságszám-gyarapodás elmaradásáról, s ha mindezt összevetjük a pozitív születési rátával, jól látható, mit veszített Sárospatak a borsodi iparvidék munkaerő-elszívó hatása miatt, s miért volt életbevágóan fontos a helyi ipartelepítés. A cikk közzétételét tehát indokoltnak tartjuk, mert – minden sajátos vonása ellenére – megvilágítja, hogyan gondolkodtak, terveztek, cselekedtek városvezető elődeink a 60-as évek végén, 70-es évek közepén. Az 1968 előtti „örökség” számbavétele alapján pedig egyértelművé válik, hogy Sárospatak alig vagy szinte semmiben nem felelt meg a várossá nyilvánítás korabeli feltételeinek, tehát az ún. „pataki lobb” által generált politikai jóakarat olyan biankó csekket adott a városnak, amely jónéhány esztendőig kitöltetlen maradt. Bujdos jól látta, hogy a várossá nyilvánítást előidéző okok között döntően a pataki tradíciók játszottak szerepet. Ezt a tényezőt hangsúlyozta annak idején Fehér Lajos miniszterelnök-helyettes is, amikor 1968 júniusában előterjesztést tett a várossá nyilvánításra.<sup>4</sup> Éppen ezért különösen öröndetes, hogy az első évtizedben – mai szemmel nézve irreálisan hosszú ideig tartó kivitelezési időtartammal ugyan, de – mégiscsak megépült néhány olyan létesítmény, amelyek Sárospatak meghatározó közintézményei.



## Bujdos János: Sárospatak fejlődésének főbb kérdései



Az urbanizáció felgyorsuló folyamatában kapta vissza Sárospatak ismét a városi rangját, 1968-ban. „A Hegyalja és Bodrogköz vidékének – ez a – nagy múltú városa” (Eperjesy Kálmán: Városaink múltja és jelene<sup>5</sup>) a történelem során többször kapta meg és veszítette el városi jogállását. Már egy 1201-ből származó oklevél<sup>6</sup> (megtalálható a B.-A.-Z. megyei levéltárban<sup>7</sup>) – egy régebbi oklevélre hivatkozva, civitasként említi. A XV. századtól oppidumként szerepel az okleveleken és egyéb írásos dokumentumokban. Míg a szabad királyi városok (civitas) az ipar és kereskedelem révén folyamatosan fejlődtek tovább a kapitalizmusban, a földesúri mezővárosok (oppidum) uradalmi, igazgatási központok csupán, amelynek létesítményeit zömmel a földesúri akarat hozza létre. Ezek fejlődése a kapitalizmusban megállt, hacsak nyersanyag lelőhelyé nem váltak.

Sárospatak is akkor veszítette el utoljára városi jogállását (1876)<sup>8</sup>, amikor a kapitalista fejlődés felgyorsult, az iparosítás gyorsabb üteművé és nagyobb arányúvá vált, de Sárospatak e folyamatától távol esett. Ebben szerepet játszott a megyeszékhely, Sátoraljaújhely<sup>9</sup> közelsége, elsődlegessége, szerepköre, urbanizáltsági előnye. Sem a város központi fekvése (vonzáskörzetében mintegy 40 000 ember él), sem a vezető rétegek magas képzettsége és városias életmódja, sem a város kultúrtörténeti múltja és kulturális életben elfoglalt helye nem volt elegendő a városi rang megtartásához, mert a modern kor városi feltételeiben (iparosítás, a városra jellemző munkamegosztás, a város társadalmának összetétele stb.) nem tudott lépést tartani.

Hiába működött itt az ország egyik legrégebben alapított, nagy hírű gimnáziuma 1531-től, teológiája 1550-től 1951-ig,<sup>10</sup> jogakadémiája 1793-tól 1923-ig. Tanítóképzőjét a gimnáziummal szinte egyidősnek tekinthetjük. 1857-től az ország első állami tanítóképzőjeként működik.<sup>11</sup>

Több mint ötven műemléke közül számos vonzotta a hazai és külföldi idegenforgalmat. De hiába látott el közép- és felsőfokú ellátási funkciókat, a település csak egyoldalúan fejlődött. Múltja, hírneve a városok között tartotta nyilván, s ezt a rangot adták, táplálták a köztudatban a felsorolt intézmények, de az itt élő népesség ellátásában nem tudott igazán a városi igényeknek megfelelni. Megmaradt a vele szemben táplált elképzeléseket és elvárásokat tekintve városnak, tényleges gazdasági, társadalmi, szervező és ellátó funkcióiban azonban alig lépett túl a nagyközség vagy mezőváros lehetőségein.

A múlt század végétől a lakosság száma tízévenként átlagban mintegy ezer fővel növekedett, de a városodás – tehát az anyagi mutatók tekintetében – alig történt változás. Az egyetemi rangú intézmények<sup>12</sup> és az ezekben dolgozó kiemelkedő tudású – de a település érdekeit nem mindig, vagy nem mindig jól szolgáló – értelmiség mellett alig volt ipara (s az is elaprózott, dekoncentrált) és munkássága, a lakosság meghatározó része homogén, paraszti volt. A város fejlődése megrekedett a két világháború közötti szinten.

A lakosság növekedése 1941-ben megállt és lélekszáma 1960-ban és 1970-ben is ugyanannyi volt, mint 1941-ben.<sup>13</sup> Ugyanakkor a Sárospatakhoz hasonló – vagy

kisebb nagyságrendű, de nem kiemelt szerepkörű településeken, mint pl. Balassagyarmat, Kalocsa, Keszthely, Komárom, Kőszeg, Mátészalka, Szentendre, Tapolca, Sárvár stb. 1960–1970 között 9,8 százalék és 21,8 százalék között mozgott a lakosság tényleges szaporodása. Viszont a születési arány a felsoroltak közül csupán három városban – Kalocsa, Kőszeg, Mátészalka – volt nagyobb, mint Sárospatakon. A negatív vándorláskülönbözet 1970-ig tartott, s csak ettől kezdve fejt ki lassan emelkedő, pozitív hatást.

A foglalkoztatási lehetőség – elsősorban az ipar – hiánya, az urbanizáció stagnálása, a borsodi iparvidék gyors, dinamikus fejlődése évtizedeken át elvonta Sárospatak munkaképes korú lakosságát, ugyanakkor behatárolta (csökkentette) fejlesztési lehetőségeit. Csak a budapesti ipari üzemek kitelepítési programja, a tanácsi és szövetkezeti ipar III. ötéves tervben megindult nagyobb arányú fejlesztési lehetőségei nyitották meg Sárospatak iparosításának feltételeit, s ezek a lehetőségek a IV. ötéves tervben csökkentek.

Az 1968-as várossá nyilvánítást előidéző okok közül döntően a kultúrtörténeti és történelmi hagyományok, az ország – és a külföld – közvéleménye és a város elhatározott –, de csak néhány vonatkozásban megindított – fejlesztése játszott a fő szerepet. A városodás és városiasodás történelmileg összekapcsolódó – a valóságban csak relatíve elválasztható – folyamatai csak a várossá nyilvánítás után indulhattak meg erőteljesebben. A város vezetése és lakossága, a sárospataki iskolákban végzett lokálpatrióták keresték azt a sajátos funkciót, azt a szerepet a társadalmi munkamegosztásban, amelyet a város betölthet (ipari, mezőgazdasági vagy „iskolaváros”), amellyel önálló funkcionális egységet alkothat a társadalmon belül. Az értelmiségiek többsége ellenezte az iparosítási törekvéseket (nem először a város története során), s az iskolaváros jelleg erősítésére törekedett. Többen valamiféle „magyar Cambridge”<sup>14</sup> szerepet szántak Sárospataknak – azzal nem számolva, hogy ennek sem objektív, sem szubjektív feltételei nincsenek meg.

A város vezetése síkraszállt az ipartelepítésért, s ebben nagy segítséget kaptak a megye párt- és tanácsi vezetőitől. De a fejlesztés üteméről túlzó elképzelések alakultak ki (a városi tanács egyik dokumentuma 1980-ra 20 ezer főre becsüli a város lakosságát!).

A település fizikai mutatóinak nagysága alig változott. Lakosságának száma stagnált, ökológiai szerkezete nem a funkciók szerint tagolódott, hanem tagozódását a hozzácsatolt települések és a történelmi városmag laza kapcsolata jellemezte. Épületeinek elhelyezése ebben a városrészben kisvárosi, a többi területrészekben inkább falusias jellegű volt. Építési módjában a többszintes épületek elenyésző arányt képviseltek (1,2 százalék). Ezek állagára az avultság nyomta rá bélyegét. A lakóházak közel 30 százaléka a múlt században épült, a lakások 90 százaléka komfort nélküli volt, 50 százaléka egyszobás. A lakóépületek mintegy 40 százaléka vályog-, sár- vagy vertföld falazatú volt.

Az infrastrukturális ellátottságot az elmaradottság jellemezte. A kanalizáció (víz, csatorna) csak a várossá nyilvánítás után indult meg – a kezdés nagyon sok gondjá-





val. 1969-ben pl az egy lakosra jutó vezetékes ivóvízfogyasztást tekintve Sárospatak a városok országos átlagának 6,6 százalékát érte el. A vízhálózatba bekötött lakások aránya 4,4 százalék, a csatornahálózatba bekötötteké 1,6 százalék volt. Belterületi útjainak nagy része kiépítetlen földút volt. A város tervszerű fejlesztésének (építésének) megindításához legsürgősebben e területeken kellett áttörést elérni. Ez egyébként a termelés fejlesztésének, az iparosításnak is elengedhetetlen előfeltétele volt.

Az intézményesítettség is ellentmondásokkal volt tele. Felsőfokú tanítóképző és nagyhirű gimnázium megléte mellett elaprózott és korszerűtlen általános iskolai, elégtelen óvodai és bölcsődei hálózat, szatocsszerű kereskedelmi hálózat és a szolgáltató intézmények, vállalatok szinte teljes hiánya volt jellemző.

Az ipari termelésben foglalkoztatottak többsége más településekre járt dolgozni. A város ipara fejletlen és elaprózott volt. Meghatározó ágazat szerepét a mezőgazdaság töltötte be. Ennek megfelelően a társadalmi szerkezet is alig változott a felszabadulás után eltelt évtizedekben, az 1960-as évek végéig. A demográfiai szerkezet viszont – zömmel az elvándorlás következtében – lényegesen romlott.

A községi státusz alacsony közigazgatási szerepkört biztosított. 1956-tól elvesztette járási székhely rangját,<sup>15</sup> s az ehhez – esetleg – kapcsolódó fejlesztési lehetőségeket. Így a vezető párt- és tanácsi szervek szerepköre, feladatai és lehetőségei, az apparátusok fejlettsége és színvonala, a vezető testületek összetétele – a községi szintnek megfelelő. Sárospatak „városi érdekei” elvesztek a járási érdekekben. Jellemző, hogy pl. a sátoraljaújhelyi járás nagyobb községeiben mindenütt épült általános iskola, orvosi rendelő – de Sárospatakon nem. Fejlesztési és költségvetési juttatásai csak 1970 után emelkedtek számottevően.

A vonzáskörzetébe tartozó községekre a közoktatás (körzetesítés, gimnázium), közművelődés, egészségügy (orvosi körzetek, szülőotthon, tbc-gondozó<sup>16</sup> intézet, szociális otthon) és kereskedelem területén fejtett ki ugyanakkor növekvő mértékű hatást. Emellett egyre erőteljesebben fejlődött idegenforgalmi szerepe, melyben Sárospatak regionális, sőt országos jelentőségre tett szert. Már a várossá nyilvánításkor meghaladta az évi 160 ezer főt az ide látogatók száma. A Rákóczi-vár, nagykönyvtár, iskolamúzeum egyre nagyobb vonzást gyakorolt mind a belföldi, mind a külföldi érdeklődőkre. Megindult az idegenek fogadását biztosító létesítmények építése. (Turistaház, majd a Borostyán étterem.) Fejlődött a meleg vizű fürdő, amelynek vonzó hatása nemcsak a környező községekre terjed ki, hanem Kelet-Szlovákia jelentős területeire is.

A várossá nyilvánításkor tehát meglehetősen ellentmondásos képet mutatott a fiatal város gazdasági-társadalmi arculata. Ez a sok ellentmondás tükröződött azokban a vitákban, amelyek a város fejlődési iránya, lehetőségei körül bontakoztak ki. Nehezítette a helyzetet, hogy a várossá nyilvánítás jogi aktusa a III. ötéves terv félidejében történt, így a városfejlesztés pénzügyi feltételei csak igen lassú indulást biztosítottak. Ez nehézségeket okozott a tervező munkában. Nehéz volt megtalálni a helyes arányokat, felbecsülni a várható ütemet és mértéket. De nehezítette a politikai munkát is, mert a – kellően fel nem készített és készült – lakosság a várossá nyilvánítás ak-

tusától ugrásszerű, látványos változásokat várt, s ezt a közhangulatot egyes vezetők – talán jó szándékkal, de illúzióknak engedve – táplálták is.

Ilyen körülmények között készült fel a város a IV. ötéves tervre. Legfontosabb feladata volt a terv fogadásának feltételeit megteremteni, annak megvalósítására felkészülni. A megkapott fejlesztési feltételek viszonylag gyors ütemű fejlesztés megindítását tették lehetővé. Ma már bizonyos, hogy ennél nagyobb fejlesztési lehetőségekre a város nem volt felkészülve, bár a terv indításakor sokan nem tartották elegendőnek a biztosított lehetőségeket.

A fejlesztés dinamikusabb megindítása után is tartó vitáik lezárását és a város fejlesztésének, jövőbeli szerepének meghatározását nagyban segítette a megye településhálózatának elkészült fejlesztési terve. Ha sokakban némi csalódást is okozott a város részleges középfokú központ kategóriája,<sup>17</sup> meg kell állapítani, hogy Sárospataknak a tervben meghatározott fejlesztési iránya és üteme reális, a középfokú funkciókat a 10 km közelségben fekvő Sátoraljaújhellyel együtt töltheti be.

### *A város gazdasági szerkezete*

Sárospatak a várossá nyilvánításig a termelőtevékenység területén nem képviselt számottevő erőket és csak részleges funkciókat töltött be az ellátó, szervező-irányító és kisegítő tevékenység területén is.

A III. ötéves tervben megindított dinamikusabb ipartelepítés, az építőipar, mezőgazdaság fejlesztése és a IV. ötéves tervben tervszerűen és nagyobb ütemben megindított városépítés, minden területen lényeges változást hozott.

Az ipar fejlődésére jellemző, hogy 1965-től a IV. ötéves terv végéig a termelési érték közel tízszeresére növekedett és megközelíti a 600 millió forintot. A foglalkozási struktúrában bekövetkezett változások mellett lényegesen korszerűsödött az ipar szerkezete. Meghonosodott a villamos energia és a gépipar, fejlődött a faipar, könnyűipar, élelmiszeripar. Az elaprózottság valamelyest csökkent. Az ipari foglalkoztatottak mintegy 90 százaléka már 100 főnél több dolgozót foglalkoztató üzemben dolgozik. Ezek közül három üzem létszáma meghaladja a 300 főt, egy üzem létszáma a 600 főt. Ez a Csepel Kerékpár- és Varrógépgyár Gyáregysége, melynek fejlesztését a megyei tanács az iparfejlesztési alapból is támogatta. Várhatóan ez a gyáregység fogja képezni a további iparfejlesztés egyik alapvető bázisát is.

A legtöbb üzemben lényegesen javultak a termelési feltételei, fejlődött a technikai színvonal. Míg a foglalkoztatottak arányát tekintve a város 1,4 százalékkal, az ipar állóalapjait tekintve több mint 2 százalékkal részesedik a megye iparából. A IV. ötéves tervben az ipari üzemek közel 200 millió forintot fordítottak beruházásokra, a termelés bővítésére. Korszerűsödött az ipari üzemek gyártmányszerkezete. Több üzem termékei – a hazai piacokon kívül – számos országba eljutnak. Az exporttermelés értéke meghaladja a 130-140 millió forintot, s az ipar össztermelésének mintegy 25 százalékát adja. Ezen a területen is főleg a Csepel Kerékpár- és Varrógépgyár, valamint a Ruházati Szövetkezet szerepét lehet kiemelni. Az utóbbi időben





dinamikusan nőtt az Építőanyagipari Vállalat kerámiái iránti kereslet – elsősorban a nyugat-európai piacokon.



A város építőipara is rövid múltra tekint vissza. Fő tevékenységű építési-szerelési munkákkal három vállalat foglalkozik. Termelési értékük megközelíti a 100 millió forintot. Annak ellenére, hogy termelési értékük viszonylag nem nagy, tevékenységük nemcsak a városra korlátozódik. A városfejlesztésben végzett munkájuk nélkülözhetetlen. Termelésükre a hagyományos technológia alkalmazása jellemző, csupán a nehéz fizikai munkák gépesítésében történt fejlődés. Az építőipari vállalatoknál szembevető a szakipari munkák elhúzódása, ami megnyújtja a kivitelezési határidőket, költségemelkedést idéz elő, sok esetben finansziális gondokat okoz a vállalatoknak.

Míg az ipari üzemek egyre jobb feltételeket tudnak biztosítani a munkához és javulnak a szociális ellátás feltételei is, addig az építőipari üzemek ezen a területen is számos gonddal küzdenek. Növekvő munkaerőgondjaik sürgetővé teszik a munkafeltételek, a technikai-technológiai színvonal és a szociális ellátás javítását.

Borsod megye városai közül csak Sárospataknak és Mezőkövesdnek van számottevő mezőgazdasága. Sárospatakon mind a foglalkoztatottság, mind a gazdasági szerkezet terén távlatilag is számolni kell ezzel az ágazattal. A mezőgazdaságban nagyfokú centralizáció játszódtott le, amelynek következtében jelenleg egy tsz<sup>18</sup> és egy állami gazdaság működik a 11,6 ezer hektár kedvezőtlen termőhelyi területen. Együtt termelési értékük megközelíti a 200 millió forintot. A kedvezőtlen termőhelyi adottságok ellenére stabil, megalapozott gazdálkodást folytatnak, s ma már modern üzemek. Növénytermesztésben szűkítették vetésszerkezetüket, s kenyérgabona, kukorica, napraforgó és pillangós növények termesztésével foglalkoznak. A Kossuth Tsz a kukoricát és napraforgót a KITE-rendszerben,<sup>19</sup> az állami gazdaság a cukorrépat zárt rendszerben termeszt. Jelentős területen termeszt téli almát és körtét az állami gazdaság, amelynek 400 vagonos hűtött tárolója egy élelmiszeripari üzem alapja lehet.

A növénytermesztés eredményeinél is számottevőbbek az állattenyésztés eredményei. Az állattenyésztés a tsz-ben főágazattá vált, s ez adja árbevételének mintegy 60 százalékát. Évente 170-180 vagon húst termelnek. A hústermelésen belül a szarvasmarha és a baromfi dominál, (csirke és liba). Ennek további fejlesztése mellett célszerű lenne a juhtenyésztést is felújítani. Ennek különösen az alsóhatárban vannak hagyományai.

Az állami gazdaság a tejtermelésre szakosodott. A tejtermelés a tsz-ben is fejlődik. Az állattenyésztés körülményei mindkét gazdaságban viszonylag korszerűek. Növekvő a szakosított, modern telepek aránya. Ez több szakismeretet igényel, s iparszerű termelési feltételeket biztosít. Az iparszerű feltételek mind a növénytermesztésben, mind az állattenyésztésben élőmunka-megtakarító hatásúak. Ugyanakkor a komplex gépesítés, valamint a segéd- és melléküzemágak fejlődése növeli az ipari szolgáltató jellegű munkák iránti igényt (gépjavítás, szállítás, építés-felújítás). Ilyen irányban hat a javuló infrastrukturális háttér is (szárítás, raktározás stb.). A mezőgazdasági népesség csökkenő létszámán belül is nő az ipari munka feltételeitől alig különböző munkák mennyisége.

A tercier ágazatok<sup>20</sup> szerepe növekvő. Ez összefügg a város regionális szerep-körével. A termelést közvetlenül segíti a szállítás-hírközlés. A szállítás kiemelt jelentőségű, mivel Sárospatak csomópont szerepét tölti be a Bodrogházból és a Hegyköz-ből, illetve az odaszállított áruik átrakásában (kisvasút), valamint a Bodrogház felé az utasok átszállásában. (sic!) A közúti közlekedés dinamikus fejlődése sem csökkentette a vasúti szállítás iránti igényeket, s várhatóan a város gazdasági és foglalkoztatási szerkezetében továbbra is nagy lesz a jelentősége.

A IV. ötéves terv idején a városban a munkahelyek száma több mint 1000-rel növekedett, s meghaladja a 7100-at. Az ipari ágazatban a növekedés mértéke mintegy 16 százalék, az építőiparban 65-70 százalék. E növekedéssel az iparban, építőiparban foglalkoztatottak aránya elérte a 45 százalékot.

A kereskedelembe dolgozók létszáma mintegy 17 százalékkal nőtt. Nem változott lényegesen a közlekedés-hírközlés területén dolgozók száma és aránya, viszont mintegy 20 százalékkal nőtt az egyéb területeken – elsősorban az egészségügyi, szociális és kulturális területeken – dolgozók aránya.

A mezőgazdaságban dolgozók aránya csupán 1-2 százalékkal csökkent, mivel az állami gazdaság 400 vagonos hűtött tárolójának üzembe helyezése nagyrészt lefogta a csökkenést. Ezen a területen – a termelési rendszerek elterjedése kapcsán – az 1985-ig és 2000-ig terjedő időszakban mintegy 10-15 százalékos további csökkenéssel kell számolni.

Az egyéb ágazatokban (közlekedés, hírközlés, kereskedelem, szolgáltatás, egészségügy, kultúra, államigazgatás stb.) a növekedés felgyorsulásával kell számolni. E területeken a foglalkoztatottak létszámának növekedése nagyban függ a város regionális szerepkörétől, amely a várossá nyilvánítás után változott meg lényegesen.

### *A városi élet feltételeinek alakulása*

A várospolitikán belül jelenleg országszerte – így Sárospatakon is – központi helyre kerültek a városfejlesztés kérdései. Ennek csak egyik oldalát képezik a gazdasági szerkezet és a foglalkoztatottság korszerűsítésének kérdései. Legalább ilyen lényeges eleme a lakosság környezetének, életfeltételeinek, ellátásának városi szintre emelése. Ebben a munkában nagyon kell ügyelni arra, nehogy az alkotás lendülete elsodorjon olyan elemeket, amelyek a város múltjának értékes részeit képezik. Ezeket úgy kell megőrizni, hogy a korszerű újjal is összhangban legyenek. Ez elsősorban a városközpont területére érvényes, ahol törekedni kell a régi városszerkezeti elemek kedvező formában történő kialakítására és megtartására.

A Városépítő Tudományos és Tervező Intézet ezt a munkát szakmailag jól oldotta meg. A fejlesztési tervek elkészítésénél a történelmileg kialakult városkompozícióra építette a városépítés terveit (úthálózat, tagolódás). Meghatározta a városközpont értékes, megőrzésre, felújításra érdemes részeit, az új városközpont funkcióit, beépítési módját. Terveinek megvalósítása lehetővé teszi a műemléki városkép megőrzését, s a korszerű, új városmag – stílusának a hagyományos környezethez illő – kialakítását. A





tömbbelsőket feltárással értékes, közművesített terület szabadul fel, amelynek beépítése növeli a lakosságsűrűséget (amely a városközpontban is alacsony) és lehetővé teszi a lakosság ellátását szolgáló létesítmények építését.



A terv szorosabb, racionális kapcsolatot létesít a városközpont műemlékei és a végardói melegfürdő között. A volt Habán-telepet műemléki területként kezeli, és korszerű üdülőtelepek láncolatával (Bodrog-parti strandra építve) teremti meg a városközpont és a fürdő (melegfürdő) kapcsolatát.



A műemléki részek feltárása, restaurálása, környezetük parkosítása, a várnegyed, iskolakert és melegfürdő összekapcsolt komplexuma növeli a város idegenforgalmi jelentőségét, az üdülőváros feltételeit.

A várossá nyilvánításakor a város lakásállománya elavult és korszerűtlen volt. 1970-ben 4015 lakást tartottak nyilván, amelyből közel 50 százalék volt az egyszobás lakások aránya. A lakások túlnyomó többsége komfort nélküli volt. A vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya 4,4 százalék, a csatornahálózatba bekapcsoltaké 1,6 százalék volt. Az 1 lakásra jutó családtagok száma 1,22, lakosok száma 3,53 fő volt. Viszont, ha figyelembe vesszük, hogy a lakásállomány mindössze 2578 normál lakásnak felelt meg (két szoba = egy normál lakás), akkor a lakosságsűrűséget igen magasnak kell értékelni, mert az 5,5 fő/normál lakás volt.

1960 és 1970 között a lakásállomány 14 százalékkal növekedett ugyan, de állami lakásépítés csak 1968-ban indult, nagyon vontatottan. Tulajdonképpen a 15 éves lakásépítési (országos) tervnek csak az utolsó 5 éve hozott számottevő eredményt, vagyis Sárospatak majdnem két ötéves tervvel fáziseltolódásban van a lakásépítés területén.

A tényleges helyzet és a lakosság számított növekedése alapján a megye településhálózatának fejlesztési terve a lakásszükségletet az alábbiakban tervezi:

	I. ütem: 1985-ig	II. ütem: 2000-ig
Lakásszükséglet:	4444	5625
Építendő lakások száma	1800-2000	1200-1500
	normál lakás	

A vízhálózat kiépítése csak az 1960-as években indult meg. Néhány közintézmény (vár, tanítóképző, kollégium stb.) rendelkezett csupán vízhálózattal. Nehezítette a helyzetet, hogy Sárospatak térségében nem sikerült megfelelő víznyerő helyet találni, így az ivóvizet Sátorajújhelyből kell távvezetéken szállítani. 1969-ben az összes vízcsőhálózat hossza mindössze 2,1 km volt. Ekkor már megalakult a vízműtársulás, s viszonylag gyorsan folyt a vízvezeték-hálózat kiépítése. A IV. ötéves terv elején 34,3 km, a tervciklus végén 50,7 km volt a vízvezeték hossza. Gyakorlatilag csak a végardói és a bodroghalászi (csatolt) részek vízellátásának megoldását kell az V. ötéves tervben<sup>21</sup> biztosítani.

A vízhálózat építésével egyidőben kellett gondoskodni a csatornahálózat építéséről. Itt is az 1960-as évek végén kezdődött a nagyobb arányú munka. A IV. ötéves terv végére a város 9,4 km szennyvíz-csatornahálózattal rendelkezett. A csatornahálózatba bekötött népesség aránya mintegy 15 százalék. A gerincvezeték és napi

400 köbméter kapacitású tisztítótelep épült. (sic!) Az állami lakásépítkezés gyorsabb üteme és a bekötések számának növekedése sürgőssé teszi legalább 400 köbméter/nap kapacitású újabb tisztítótelep építését.

A vízhálózat és a csatornahálózat várhatóan a következőképpen alakul:

	vezetékessel	szennyvízcsatornával
	ellátott lakosság:	
1985	15.000 fő	10.000 fő
2000	17.000 fő	12.000 fő

A már közművesített részekben megkezdődhetett az úthálózat korszerűsítése. A város meglehetősen nagy területen fekszik, ezért úthálózata kiterjedt. 1970-ben az alábbi belterületi úthálózattal rendelkezett:

	KPM <sup>22</sup> kezelésben		Tanácsi kezelésben	
	út	járda	út	járda
Úthálózat hossza (km)	9,6	–	42,1	103,4
ebből korszerűen kiépített:	2		21	7

A szilárd burkolatú utak hossza 36 km-re nőtt, a földutak hossza 10-11 km-re csökkent. A város központi részein összefüggő, portalanított úthálózatot hoztak létre. A kiépített járdahálózat hosszát 30 km-re növelték, melynek 40 százaléka aszfaltburkolatú, 60 százaléka beton járdalappal és terméskővel borított. A város fejlesztési terve a város úthálózatát a következőképpen tervezi:

	1985		2000	
	Korszerűen kiépített hálózat			
	út	járda	út	járda
KPM kezelésű	5	–	9,6	–
Tanácsi kezelésű	33,1	67,7	42,1	103,4

Az útépítéssel együtt kellett megoldani a csapadékvíz elvezetését. A követelményeket kielégítő csapadékcsonna hossza 3,1 km-ről 12,5 km-re növekedett. Mindazokban az utcákban, ahol útkorszerűsítések folytak, azzal együtt kiépítették a zárt csapadékcsonnát.

Várhatóan javulni fog Sárospatak bekapcsolása az ország vérkeringésébe. Tervezik a Szerencs–Sátorajújhely közötti vasúti szakasz korszerűsítését és dieselesítését, ami gyorsabbá tenné a vasúti közlekedést. Nő Sárospatak forgalmátvevő állomás szerepe mind a Hegyköz, mind a Hegyalja, mind a Bodrogház irányába. Ehhez új vasúti állomás építése mellett szükséges autóbusszpályaudvar építése is. Számításba vehető a természetes vízi út, a Bodrog esetleges kihasználása, amely Tokajig III. kategória szerint hajózható.







A városi élet alapvető feltételei között szerepel, s az életkörülményeket nagyban befolyásolja a lakosság korszerű energia-ellátása. Az ÉMÁSZ<sup>23</sup> üzemigazgatóság Sárospatakra telepítése után megoldotta a még nem villamosított külterületi részek villamosítását, így néhány szórvány lakott helytől eltekintve a háztartások villamosítása és a közvilágítás kiépítése mintegy 90-95 százalékosnak vehető.

A fűtési és háztartási energia túlnyomó többségét jelenleg is a hagyományos energiahordozók képviselik. Csak a IV. ötéves tervben épített lakások egy részének fűtését oldották meg központi fűtéssel. Felépült az új lakótelep hőközpontja, így az V. ötéves tervtől nagyobb arányt képviselhet a korszerű távfűtés. Több mint 2000 háztartás rendelkezik propán-bután gázpalackkal, de a vezetékes gázszolgáltatás megindítását a megyei szervek csak 1985 utánra tervezik. 2000-re – várhatóan – a lakosság 70 százalékat bekapcsolják a vezetékes gázszolgáltatásba. Jelenleg a lakosság ellátását egy gázcseretelep és két ÁFOR<sup>24</sup> töltőállomás szolgálja. Ezen kívül még két helyen szerezhető be tüzelőolaj, így e területen Sárospatak jól ellátott.

Már a várossá nyilvánítás előtt mozgalom indult a „Tiszta, virágos Sárospatakért”, de e mozgalom nem sok eredményt hozott, s a város képe minden jó szándék ellenére nagyfokú elhanyagoltságot mutatott. Csak az 1970-es években sikerült a sátorlaj-új helyi Városgazdálkodási Vállalattal megállapodni az intézményes szemétszállítás beindításáról. Ennek feltételei is javultak a városközpont portalanított úthálózatának kiépítésével.

### *Kereskedelem, vendéglátóipar, szolgáltatások*

A felszabadulás után egyetlen bolt sem épült a várossá nyilvánításig. A város közben „terebélyesedett”, növekedett az úgynevezett fehér foltok száma. A szakosítás eredményeként viszont létrejött a szakbolthálózat. Ezekben is szűkös és zsúfolt volt az eladótér, s alig volt raktározási lehetőség. Zömük elavult épületekben működött, amelyek felújítása és karbantartása sok anyagi áldozatot követelt, s mégis legtöbbjük az elhanyagoltság látszatát keltette. 1970-ben az összes kereskedelmi létesítmények alapterülete 4138 négyzetméter. Figyelembe véve, hogy ez 47 egység, a boltok átlagos alapterülete 88 négyzetméter volt.

A IV. ötéves terv lényeges változást hozott. A peremkerületekben két korszerű ABC-áruház épült, s átadták a Bodrog Áruházat is.<sup>25</sup> A kereskedelmi egységek száma 50-re, a boltok összes alapterülete 6690 négyzetméterre nőtt. Az 1000 lakosra jutó eladótér 460 négyzetméterre növekedett. Csökkent a zsúfoltság, kulturáltabb lett a kereskedelem. Nagyobb ütemben indulhatott meg a korszerűsítés.

A IV. ötéves terv végén jellemző, hogy míg Sárospatak lakossága a megye lakosságának 1,8 százalékat adja, a kiskereskedelmi hálózat alapterülete a megye kiskereskedelmének közel 2,8 százalékat teszi ki, s itt bonyolódik a megye kiskereskedelmi forgalmának 2,4 százaléka. Még jobb az arány, ha a megye városaihoz viszonyítunk. A városok kereskedelmi hálózatának Sárospatakon levő 5,2 százaléka a városok for-

galmának 3,7 százalékat bonyolítja le. Összességében tehát jelenleg a város kereskedelmi hálózata fejlettnak minősíthető.

A lakosság várható növekedése és a kiskereskedelmi forgalom dinamikus fejlődése szükségessé teszi a hálózat további fejlesztését. A lakótelepen és az újonnan beépült övezetekben az ABC-áruházak építését célszerű folytatni. Ezzel egyidőben meg kell kezdeni a város belterületén levő, elavult, nem korszerűsíthető egységek kiváltását. Az építés és korszerűsítés eredményeként a terv 1985-ben 11.550 négyzetméter, 2000-ben pedig 15.730 négyzetméter kiskereskedelmi alapterülettel számol. Ilyen alapterületű hálózat képes lesz a várható forgalom zavartalan, kulturált ellátására.

A vendéglátóipar fejlődése – a kiskereskedeleméhez hasonlóan – csak az 1960-as években indult meg. A hálózat a felszabadulás után nem fejlődött. Felvonulási épületből létrehoztak egy turistaházat, amelyet a hatvanas évek végén életveszélyessé nyilvánítottak, s a tsz-nek adtak el. 1968-ban – a volt Pálos kolostor<sup>26</sup> átalakításával – egy korszerű éttermet adtak át 42 férőhelyes kis szállodával.<sup>27</sup> Jelenleg is ez a város egyedüli, megfelelő színvonalat biztosító vendéglátóhelye, étterme. Rosszabb tehát az ellátottság a megyei átlagnál. Sárospatak vendéglátó helyeinek alapterülete a megye vendéglátó-hálózatának 1,5 százalékat, a megyében levő városokénak 2,7 százalékat adja, s itt bonyolódik le a megye vendéglátóipari forgalmának 2,1 százaléka, a városokénak 4,2 százaléka. (1974. évi adat). Mind a helyi lakosság kulturált ellátása, mind a növekvő idegenforgalom igényei a hálózat lényeges korszerűsítését, bővítését igénylik.

A lakosság növekvő igényei, valamint az idegenforgalom fejlődése megkívánja, hogy egyrészt új vendéglátóhelyek épüljenek, másrészt, hogy a meglévő, italtolt jellegű vendéglátó egységek nagy részét felújítsák és bővítéssel kisvendéglőkké építsék át. A tervek szerint a vendéglátóhelyek alapterületét 1985-ig 3300 négyzetméterre, 2000-ig 4630 négyzetméterre kell növelni. Legsürgősebb feladat az új lakótelep ellátásának biztosítása, s egy 600-800 adagos önkiszolgáló étterem építése a város központi területén, amely a lakosság gyors, választékos meleg étellel való ellátását biztosítaná és segítené az idegenforgalom ellátását is.

Sárospatak a településhálózat-fejlesztési terv szerint a zempléni üdülési-idegenforgalmi körzet regionális jelentőségű elosztó-szervező központja; kulturális célú, nemzetközi és országos jelentőségű, nagy forgalmú üdülőtérlet lesz.

Kulturális értékei mellett jelentőségét növeli, hogy meleg fürdőjét gyógyvízzé nyilvánították. Az idegenforgalom egyre jobban igényli, hogy az egynapos, átmenő jellege csökkenjen, s lehetővé váljék a huzamosabb itt tartózkodás. A terv ennek megfelelően Sárospatak szállásigényét az alábbiak szerint határozza meg:



	1985	2000
Szálloda-, motel-férőhely:	100 férőhely	
Üdülő (SZOT, vállalati):	400 férőhely	
Turistaszálló:	100 férőhely	
Turista, átvonuló:	200 férőhely	
Kemping:	300 férőhely	
Hétfélig telep:	400 férőhely	
Gyógyszálló, szanatórium:		400 férőhely

A lakosság anyagi jólétének emelkedése, a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság növekedése, az átalakuló életmód megnövelte az igényeket az anyagi és egyéb szolgáltatások iránt.

Az egy főre eső szolgáltatások értéke 1970 és 1973 között közel 40 százalékkal növekedett, s meghaladta az 500 Ft/fő értéket. A szolgáltatásokat egy minisztériumi, két tanácsi vállalat, hat szövetkezet és 88 kisiparos végzi. A hagyományos szolgáltatásból az igények kielégítése megfelelőnek minősíthető, viszont kevés a gépkocsijavító-kapacitás, s csak részben megoldott a mosás, vegytisztítás.

### *Egészségügyi és kulturális ellátottság*

Egészségügyi téren a város csak részleges közép fokú funkciókat tölt és tölthet be, mivel a 10 km-re fekvő Sátorajújhely nagy múltú kórházzal rendelkezik, amely – bővítéssel – képes a vonzáskörzetébe tartozó 90-100 ezer ember ellátására. Jól felszerelt 26 munkahelyes rendelőintézet is épült, amely a szakorvosi ellátást megoldja.<sup>28</sup> Így Sárospatakon a magas színvonalú alapfokú ellátás, valamint – kórházi háttérrel nem igénylő – szakorvosi ellátás biztosítása indokolt. Ezt szükségessé teszi, hogy a 10 ezer lakosra jutó orvosok számát tekintve Sárospatak a megyei átlag mintegy 60 százalékat, az ország városi átlagának mintegy 23-24 százalékat éri<sup>29</sup> el.

A IV. ötéves terv fontos városi célkitűzése volt egy megfelelő központi rendelő felépítése a városközpontban. Ezt úgy tervezték, hogy tovább bővíthető. Jelenleg ebben helyezték el a körzeti orvosi szolgálatot, s megteremtették a részleges közép fokú ellátás alapját. Itt működnek a fogszakorvosok, a gyermekszakorvosok, a terhes- és csecsemő tanácsadók és a védőnői szolgálat. Lehetőség van laboratórium kialakítására is. A szakorvosi ellátásban e terv 1985-ig 10 munkahelyes, 2000-ig 20 munkahelyes rendelőintézettel számol. Jelenleg napi 35 órában folyik szakorvosi rendelés. A laboratórium beindítása mellett legsürgősebb lenne az orr-fül-gégészeti, szemészeti, belgyógyászati rendelés feltételeinek a megteremtése.

Az egészségügyi ellátás hatékonyságát fogja növelni a tervezett mentőállomás megszervezése, amely 1985-ben 4 db, 2000-ben 8 db mentőkocsival fog működni.

Jól kiépített a városban az iskolaorvosi szolgálat, amely nagy hagyományokra tekint vissza. A IV. ötéves tervben az iskolaorvosi órák számát napi 8-ról 16-ra emelték.

A két iskolaorvos képes jó minőségben elvégezni a feladatokat. Ugyanez vonatkozik a védőnői és körzeti ápolónői hálózatra is (7-7 fő).

A tbc-gondozóintézet körzete és betegforgalma nagy. A tbc-s megbetegedések viszonylag alacsony száma miatt viszont mind a tárgyi, mind a személyi feltételek távlatokban is megfelelnek.

A szülőotthon működtetése – várhatóan – a sátorajújhelyi kórház szülészeti osztályának bővítése és korszerűsítése után megszűnik. A 25 ágyas szülőotthon átalakítható területi bölcsődének. Ez enyhíti a bölcsődei gondokat.

A bölcsődei férőhelyek száma igen alacsony. Annak ellenére, hogy a IV. ötéves tervben mintegy 45 százalékos fejlesztést sikerült megvalósítani, mindössze 50 férőhellyel rendelkezik a város. Ez a területi bölcsőde is korszerűtlen, mostoha körülmények között működik. Karbantartása, gyakori felújítása és fenntartása igen költséges. A terv 1985-ben 220, 2000-ben 320 férőhellyel számol.

Viszonylag fejlett a szociális gondozás. Egy 212 férőhelyes szociális otthon főleg területi igényeket elégít ki. Nem erre a célra épített épületben nyert elhelyezést, csupán egy új pavilonja biztosít megfelelő körülményeket a gondozottaknak. A szociális ellátást két öregek napközi otthona is segíti, amelyekben mintegy 50 fő gondozását és ellátását végzik. Mindkettő megfelelő körülményeket biztosít.

A kultúra, művelődésügy terén Sárospataknak igen nagy hagyományai vannak. Évszázadokon át a magyar szellemi élet egyik központja volt. A gimnáziumában, tanítóképzőjében, teológiáján és jogakadémiáján végzett diákok elkerültek az ország különböző vidékeire, sőt sokan közülük külföldön telepedtek le. Magukkal vitték Sárospatak sajátos szellemiségének nyomait, s nagy-nagy szeretettel emlékeztek vissza az alma materükre, nagyszerű tanáraikra s a városra, mely hosszú évekig otthonuk volt.

Nagy ellentmondás, hogy Sárospatak iskolaváros, saját szülőttei részére nem tudott megfelelő iskoláztatási feltételeket biztosítani. Az alapfokú ellátás a várossá nyilvánításig elmaradt a korszerű követelményektől.

A várossá nyilvánításakor, sőt a III. ötéves terv végén az óvodai ellátottság országosan 50 százalék fölötti volt, a megyei átlag meghaladta a 30 százalékot, Sárospatakon viszont nem érte el a 20 százalékot. Az ország városai ellátottságának 37,4 százalékat tette ki. Ez hátrányos helyzetet teremtett az iskolába kerülő gyermekeknek, s megakadályozta a kisgyermekes anyák munkába állását.

Jelenleg 275 óvodai férőhelyre 350 gyermeket helyeznek el, s így az ellátottság 45-50 százalék körül mozog. Még a IV. ötéves tervben – külön juttatásból – megkezdtek egy újabb óvoda építését – az új lakótelepen –, s így az V. ötéves terv végére elérhető a megye városainak ellátottsági átlaga. A fejlesztési terv 1985-ben 460, 2000-ben 700 férőhellyel számol.

A város iskolahálózata dekoncentrált, elaprózott. A város belterületén a volt járásbíróság és a polgári iskola épületén kívül a szétszórtan elhelyezett, 3-4 tantermes, volt egyházi iskolákban folyik az oktatás. A körzetesítés után nőtt a zsúfoltság a belterületi, két központi iskolában. Ugyanakkor a külterületi iskolák folyamatosan



kezdték elnéptelenedni. A statisztika szép képet mutatott, de a helyzet a valóságban szinte elviselhetetlenné vált. Nagyon nehéz volt Sárospataknak elérni, hogy a megyei tanács fedezetet biztosítson új általános iskola építésére. Az építés 1968-ban kezdődött meg, de átadásra csak a IV. ötéves tervben került sor.<sup>30</sup> A 16 tantermes korszerű iskola átadása lehetővé tette a felső tagozatos tanulók körzetesítésének befejezését (Herceghút, Makkoshotyka, Dorkó).

A kisebb tanyák felső tagozatos tanulói részére már 1965-ben<sup>31</sup> létrehoztak egy általános iskolai diákotthont, amelyben helyet kapott a sátoraljaújhelyi járás néhány tanulója is. Itt is nagy volt a zsúfoltság. A diákotthon tulajdonképpen csak szállást biztosított a tanulóknak, akiknek egész napjuk az iskolában zajlott. A IV. ötéves tervben felépült egy 212 fős újabb diákotthon,<sup>32</sup> így a régiben is csökkenteni lehetett a zsúfoltságot, s tanulószobákat is ki lehetett alakítani. A bejáró tanulók száma 250-ről minimálisra csökkent. Ezzel megteremtődött a lehetőség az elnéptelenedő tanyasi iskolák folyamatos megszüntetésére. A terv azzal számol, hogy a tantermek száma 1985-ig 86 db-ra, 2000-ig 114 db-ra növekszik (jelenleg 67 db van). A csökkenéseket is figyelembe véve, az első időszakban két, 16 tantermes általános iskolát kell felépíteni.

A IV. ötéves terv elején mindössze nyolc napközis csoport működött. A tervciklus végére számuk 20-ra emelkedett, s a tanulók 39 százaléka részesül napközis ellátásban. Az V. ötéves tervben arányuk 50 százalékra növelhető.

A középiskolai ellátottság nem változott a felszabadulás után. A csaknem 450 éves múltra tekintő gimnázium<sup>33</sup> megőrizte nagy hírét és vonzóerejét, sőt jó nevelési-oktatási eredményeit fokozta is. A gimnázium tanulóinak elhelyezését, nevelését három középiskolai kollégium szolgálja.<sup>34</sup> A 850-900 gimnáziumi tanulóból 540-550 kollégiumban helyezhető el. Így a gimnázium képes az országos beiskolázási feladatokból is részt vállalni, különösen a tagozatos – elsősorban az angol – osztályok népszerűsége igen nagy a megyén kívül is.<sup>35</sup> Ezeket is figyelembe vette a terv, amikor a középiskolai tantermek számát 1985-ben 68-ban, 2000-ben 88-ban, a kollégiumi férőhelyek számát pedig 1200-ban határozza meg mindkét időpontban.

A felszabadulás után alakult és fejlődött a szakmunkásképző intézet. Jelenleg 550 a tanulók száma. Az intézet a IV. ötéves tervben kapott új otthont, amely tovább bővíthető.<sup>36</sup> Jól felszerelt 6 tantermes iskolában 12 szakmában folyik az oktatás.

Zömmel megyei beiskolázási körzetű a tanítóképző intézet, amely 1976 őszétől tanítóképző főiskolaként működik.<sup>37</sup> A tanítóképzésnek Sárospatakon több évszázados hagyományai vannak, s mindig jó pedagógusokat képzett. A jól felszerelt intézményben jelenleg óvónőképzés is folyik.

A közművelődési ellátottságban hasonló ellentmondások tapasztalhatók, mint az oktatásügy terén.

Országos közművelődési funkciókat is ellát a Vármúzeum, a Nagykönyvtár – amelynek 250 ezres könyvtári egysége van (*sic!*) –, az Iskolamúzeum, az egész egyházi gyűjtemény. A tanítóképző intézetben népművelőképzés is folyik.

Béres Ferenc adománya megvetette a Sárospataki Galéria alapját.<sup>38</sup> Domján József Kossuth-díjas szinte felbecsülhetetlen értékű adományának elhelyezésére – a

megyei tanács segítségével – épül a „Domján Galéria”,<sup>39</sup> szépül az iskolakert szobor-sétánya. Egyes, hagyományossá vált rendezvények országos és megyei jelentőségűek. (Sárospataki Diáknapiak, fadaragótábor, várhangversenyek stb.) A Magyarok Világszövetségével az angol nyelvterületen élő másod-, harmadgenerációs magyar fiatalok számára szervezett szülőföldi tanfolyamok nagy népszerűségnek örvendenek.<sup>40</sup>

Az V. ötéves terv változást fog eredményezni, mivel a megyei tanács, az Állami Ifjúsági Bizottság,<sup>41</sup> a város – és az Országos Közművelődési Alap<sup>42</sup> – összefogásával méltó otthont kapnak a közművelődési intézmények.<sup>43</sup>

(Közzéteszi, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Bolvári-Takács Gábor)

### Jegyzetek

- 1 Bolvári-Takács Gábor: Sárospatak várossá nyilvánítása 1968-ban. Dokumentum-összeállítás a döntés előzményeiről, folyamatáról és visszhangjáról = Zempléni Múzsza, XVIII. évf. 3. szám, 2018. ősz, 5–105. o.
- 2 Bujdos János: Sárospatak fejlődésének főbb kérdései = Borsodi Szemle, XXII. évfolyam, 1977. 3. szám, 49–60. o.
- 3 Vö.: Szabad pártnap Sárospatakon = Északmagyarország, XXIV. évf. 239. szám, 1968. október 11., 1. o.; Berecz József: Új szakasz kezdetén. A sárospataki pártterkezetlet tanácskozása = Észak-Magyarország, XXVI. évf. 232. szám, 1970. október 3., 2. o.; N. I.: Kiegyensúlyozott gazdálkodás, további feladatok. Ülést tartott a megyei tanács = Észak-Magyarország, XXX. évf. 300. szám, 1974. december 24., 2. o.; A termálfürdők fejlesztési terve. Ülést tartott a megyei tanács = Észak-Magyarország, XXXII. évf. 231. szám, 1976. szeptember 30., 1. o.; Megtartotta alakuló ülését az új megyei tanács = Észak-Magyarország, XXXVI. évf. 154. szám, 1980. július 3., 1. o.; Bujdos János = Észak-Magyarország, XLV. évf. 301. szám, 1989. december 20., 2. o.;
- 4 Bolvári-Takács Gábor: Sárospatak várossá nyilvánítása 1968-ban, i. m. 71. o.
- 5 Eperjessy Kálmán: Városaink múltja és jelene. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1971.
- 6 A település 1201-ben Imre királytól kapott városi kiváltságot, amelyet 1335-ben, 1429-ben és 1572-ben megerősítettek.
- 7 Ma: Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára
- 8 A dátum téves, az aktus valójában két lépcsőben valósult meg: először a mezővárosi jogállás szűnt meg az 1871. évi XVIII. tc. alapján, majd a mezővárosi címhasználatot is eltörölték a 1886. évi XXII. tc. szerint, 1886. július 23-ai hatállyal.
- 9 Sátoraljaújhely 1950-ig volt Zemplén megye székhelye.
- 10 A Sárospataki Református Teológiai Akadémia 1991-ben újraindult.
- 11 A mondat szinte minden megállapítása téves: az 1857-ben – és nem 1856-ban – alapított tanítóképző a református kollégium önálló intézeti ágaként jött létre. 1869–1929 között és 1950 óta állami intézmény, 1976-tól főiskola. Mai jogutóda a 2021-ben alakult Tokaj-Hegyalja Egyetem.
- 12 Sárospatakon az ezredfordulóig nem működött egyetemi jogállású intézmény, a tanítóképző főiskola 2000-ben lett a Miskolci Egyetem kara.
- 13 Az adatok nem teljesen pontosak, de nagyságrendileg igazak. Sárospatak lakosságszáma 1941-ben 13.213 fő, 1951-ben 13.402 fő, 1960-ban 12.907 fő, 1966-ban 13.457 fő, 1970-ben 14.061 fő volt. A népesség számának alakulását befolyásolta a zsidó lakosság 1944. évi deportálása, továbbá Bodroghalász 1950-ben és Végardó 1965-ben történt Sárospatakhoz csatolása, illetve Györgyartló 1954. évi önálló településsé válása.
- 14 A Sárospatakra 1945 előtt használt „magyar Cambridge” elnevezés elsősorban az 1931-ben megnyílt Angol Internátusra utalt.





15 1956. február 1-jén a sárospataki járást megszüntették, községeit a sátoraljaújhelyi és szerencsi járáshoz osztották be, Sárospatak az előbbihez került.

16 tudógondozó intézet



17 Az 1971-ben életbe lépett országos településhálózat-fejlesztési koncepció formálisan öt (országos, felsőfokú, középfokú és alsófokú központok, egyéb községek), ténylegesen tíz (országos, kiemelt felsőfokú, felsőfokú, részleges felsőfokú, középfokú, részleges középfokú, kiemelt alsófokú, alsófokú, részleges alsófokú központok, egyéb községek) kategóriát állapított meg. A határozat szerint Sárospatak részleges középfokú központi besorolást kapott.



18 termelőszövetkezet

19 KITE: Kukorica és Iparinövény Termelési Együttműködés; a nádudvari Vörös Csillag Mgtsz irányításával 1972-ben létrehozott termelési rendszer.

20 A tercier (harmadik) szektor az iparon és a mezőgazdaságon kívüli, főleg szolgáltató ágazatok gyűjtőfogalma volt.

21 A V. ötéves tervidőszak 1976–80-ig tartott.

22 Közlekedési és Postaügyi Minisztérium

23 Észak-Magyarországi Áramszolgáltató Vállalat

24 Ásványolajforgalmi Vállalat

25 A Bodrog Áruház 1972-ben nyílt meg.

26 Helyesen: trinitárius kolostor.

27 Borostyán Szálloda és Étterem; a férőhely kapacitása 65 fő volt.

28 A rendelőintézet (Egészségház) 1973-ban nyílt meg.

29 Helyesen: érje.

30 A Petőfi Sándor Általános Iskola 1971-ben nyílt meg.

31 Helyesen: 1964-ben.

32 A Móríc Zsigmond Diákotthon 1975-ben nyílt meg.

33 A Sárospataki Református Kollégium Gimnáziuma 1952–90 között Rákóczi Gimnázium néven állami intézmény volt.

34 Ezek az Erdélyi János, a Kossuth Lajos és a Zrínyi Ilona kollégiumok.

35 Az 1962 szeptemberében újraindult az angol nyelvi tagozat 1966 szeptemberétől országos beiskolázású, magasabb nyelvi óraszámú osztállyal bővült.

36 A 119. számú Ipari Szakmunkásképző Intézet új épülete 1976-ban nyílt meg.

37 A Sárospataki Tanítóképző Intézet neve és rangja 1976. szeptember 1-től: Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola.

38 A Béres Ferenc (1922–1996) dalénekes, Liszt-díjas Kiváló Művész magángyűjteményéből kialakított Sárospataki Galéria 1968-ban nyílt meg a Rákóczi-várban.

39 Domján József (1907–1992) Kossuth-díjas festő- és grafikusművész alkotói életművének kiemelkedő értékű darabjait a hetvenes években Sárospataknak adományozta. A Sárospataki Képtár Domján-gyűjteménye 1979-ben nyílt meg a Kazinczy utcai Szinyei-házban.

40 A Sárospataki Nyári Kollégium első tanfolyamát 1972 nyarán rendezték meg, az Anyanyelvi Konferencia védnökségével.

41 Állami Ifjúsági Bizottság: a Minisztertanács mellett működő kormánybizottság, 1974-ben hozták létre.

42 Helyesen: Közművelődési Alap, a Minisztertanács által kezelt elkülönített állami pénzalap, 1974-ben hozták létre.

43 Nem így történt: A Művelődés Háza csak a VI. ötéves tervidőszakban (1981–85) épült fel, 1983-ban nyílt meg.

OLÁH Róbert

## A Bibliotheca Corvina „sorsa, küldetése és végzete”



Monok István az elmúlt évtizedekben számos írását szentelte Hunyadi Mátyás magyar király (1458–1490) jeles könyvtárának. Az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójaként része volt az Európától Észak-Amerikáig szétszóródott corvinák digitalizálását elindító nemzetközi program, a *Bibliotheca Corviniana Digitalis* létrehozásában 2001-ben. A 2022-ben a L'Harmattan Kiadó és a Tokaj-Hegyalja Egyetem gondozásában megjelent új munkájában a corvinák és az ősnymtatványok kapcsolódási pontjait, a gyűjtemény pusztulását és az újra összegyűjtésére irányuló kísérleteket, a tudománytörténeti vonatkozásokat és a Corvina Könyvtár nemzettudatot befolyásoló hatását tárja elénk.

A kortárs uralkodói gyűjteményekkel (burgundiai, spanyol, nápolyi, francia, angol, itáliai, német) való összevetés során megvont mérleg szerint Mátyásé volt az akkori Európa második legjelentősebb humanista gyűjteménye, egyedül a pápai könyvtár volt hozzá fogható. A humanista tudósok hálózatának közreműködésével létrejött, főként kódexekből álló reprezentatív királyi könyvtár a görög és latin nyelvű irodalom lehető legteljesebb korpuszát igyekezett összegyűjteni.

A Bibliotheca Corvina és a nyomtatott könyvek viszonyának bemutatásakor Monok István kétirányú folyamatra hívja fel a figyelmünket. A kortárs uralkodókhoz hasonlóan Mátyás maga is többre értékelte a díszesen illusztrált kéziratokat, ám 1471-től kezdve több tucatnyi ősnymtatványt kapott, amelyek számbavétele gazdagítja a lehetséges corvinák számát. Silius Italicus és Roberto Valturio munkái, az első két magyarországi nyomda termékei mellett több mint hatvan nyomtatványról feltételezhetjük, hogy jelen voltak a könyvtár termeiben. Másrészt az uralkodói gyűjtemény darabjai időnként nyomtatásban megjelent szövegkiadások alapjául szolgáltak, például Bessarion kardinális levele, Diodorus Siculus, Polybius és Antonio Bonfini egyes művei esetében.

A könyvtár újraegyesítésére vonatkozó kísérletek történetéről már többen írtak, eddig azonban még nem végezték el az erre vonatkozó történeti szövegek összegyűjtését és új kiadását, amelyre Monok István szerint feltétlenül szükség volna a további kutatásokhoz. Monok az áttekintésében új szempontot érvényesít: kiemeli, hogy milyen módon befolyásolta a Bibliotheca Corvina a Magyarországról és a magyarokról ki-



alakult képet. Négy történeti korszakot különít el ennek vizsgálatakor. A Buda elfoglalása utáni időkben a humanisták gyakran siratták a jeles gyűjtemény vesztét, s kiemelték, ha egy általuk sajtó alá rendezett szövegkiadás egyik változata egykor elérhető volt Mátyás könyvtárában. Michael Neander a görög nyelvtanában, Joachim Vadianus Európa-leírásában, Conrad Gessner *Bibliotheca universalis*ában, Paulus Jovius az elogiumaiban, Pieter van Opmeer és Laurens Beyerlinck a kronológiájában emlékezett meg a nagyszerű gyűjteményről vagy annak egyes darabjairól. A 16. század végén gyakran emlegették a Budán maradt kódexeket: Báthory Zsigmond történetírója, Szamosközy István például a nemrég felfedezett történetfilozófiai művében Corippus és Stephanus Geographus/Byzantinus munkáira utalt. A 17. században az erdélyi fejedelmektől a jezsuita rend tagjain át a Habsburg uralkodókig többen megkísérelték visszaszerezni a Budán maradt vagy a Konstantinápolyba hurcolt kódexeket. Bécsből érkezett a török uralom alatt álló Budára Peter Lambeck császári könyvtáros 1666-ban, akinek diplomáciai útját a kortársak élénk érdeklődése kísérte. A Buda 1686. évi visszafoglalását követően átvizsgált, majd Bécsbe szállított erősen rongált könyvanyag azonban aligha elégtette ki a tudósok másfél évszázados várakozásait, már csak azért sem, mivel a megtalált kötetek egykor a királyi kápolnához tartozhattak.

A Bibliotheca Corvina tudománytörténeti jelentőségének terjesztéséért is sokat tett az említett Peter Lambeck. Az ő leírását vette alapul Johannes Lomeier, majd Lomeiertől Franciscus de Ridder,

Rudolf Capell és mások. A szöveghagyományozódás Monok István által megrajzolt útjához tartozik Julius Pflugiusnak a Budán talált kötetekről tudósító levele, amelyet Johann Andreas Schmidt közölt. Monok megállapítása szerint a nemzetközi tudósvilág figyelmére méltó hírértékkel bírt bármilyen információ, amely a budai várban található kódexekre vonatkozott.

A következő alfejezetben a Toruń-Lipce-Jéna háromszögben megjelent egyetemi disszertációk és kiadványok rajzolják ki a Bibliotheca Corvina megítélésének 18. századi történetét. A jeles toruńi evangélikus gimnázium rektora és könyvtárosa, Peter Jänichen tudósított a városban őrzött Naldi-kódexről, amelyben a kiváló itáliai humanista, Naldo Naldi dicsőítő eposza olvasható Mátyás könyvtáráról. (Nemrég felmerült, hogy a Bibliotheca Corvinára vonatkozó egyik legjelentősebb forrás, a Naldo Naldi költeményét tartalmazó kódex visszakerülhet Magyarországra a 2021-ben a lengyeleknek adományozott II. Zsigmond Agost aranyozott gyermekpáncéljáért cserébe.) A kéziratot Jänichen lemásolta vagy lemásoltatta az erdélyi szász Martin Schmeizel számára, aki szeretett volna kiadni egy gyűjteményes kötetet a budai királyi könyvtárról, ám végül a szöveget a toruńi rektor rendezte sajtó alá 1731-ben. Naldo Naldi kéziratát lemásolta Dobai Székely Sámuel is Bél Mátyás számára, aki 1737-ben jelentkezett a revideált szövegkiadásával. Legutóbb 1890-ben Ábel Jenő gondozásában jelent meg az eposz. Említést érdemel továbbá az ágostonos rend bécsi könyvtárosa, Xystus Paulus Schier disszertációja 1766-ból.

A Magyar Királyságot a török uralom alól felszabadító Habsburg Birodalom igyekezett azáltal is az ország újraegyesítőjeként pozicionálni magát, hogy mindent megtett a szétszóródott corvinák összegyűjtésére. A 18. század második felében tudósok egész hada közölt a gyűjteményre vonatkozó adatokat és forrásokat. Johann Georg Schwandtner, Kollár Ádám, Kaprinai István, Johann Gottlob Böhme, Ireneo Affó, Georg Jeremias Haner, Wallaszký Pál, Johann Georg Schelhorn és Karl Frangott Gottlob Schoenemann munkásságának ilyen irányú szeletét ismerhetjük meg Monok István könyvéből.

Az utolsó fejezetben a hungarus-tudat és a magyarságtudat, valamint a Bibliotheca Corvina összefüggéséről olvashatunk. Legvégül pedig a Bibliotheca Corvinát mint a nemzeti egység szimbólumát ismerhetjük meg. Bár a Habsburg kultúrpolitika a 18. századtól kezdve a birodalom részének tekintette Mátyás egykori könyvtárának darabjait, csak a kiegyezés után tudtak visszaszerezni néhányat. 1869-ben Abdul-Aziz török szultán négy, 1877-ben Abdul Hamid harmincöt corvinának vélt kódexet adományozott Ferenc Józsefnek, illetve a budapesti Egyetemi Könyvtárnak. Az első világháborút követő kulturális javakra vonatkozó rendezés során érkeztek még corvinák Magyarországra, majd megkezdődött ezek szakmai kiértékelése, valamint kiállítások és díszalbumok segítségével történő bemutatása.

Monok István a *Függelék*ben közli az 1686-ban Budán járt Luigi Ferdinando Marsigli hadmérnök bolognai hagyatékának a Bibliotheca Corvinára vonatkozó szeletét, valamint az ifjú Batthyány

Ignác (a leendő gyulafehérvári püspök) és Anselme Berthold bencés szerzetes levélváltását a besançon-i corvinákról. A forrásközlést a rövidítések jegyzéke és terjedelmes irodalomjegyzék követi. A kötetben közölt harminckét fotó jórészt corvinákból megjelent szövegkiadások címlapjáról és a Bibliotheca Corvina történetére vonatkozó nyomtatványokról készült, a kötet végén megtaláljuk ezek jegyzékét. Tudományos kiadványok használatához nélkülözhetetlen személy- és helynévmutató segíti a tájékozódást.

Az *Europica Varietas Tokajensis* sorozat korábbi tagjaihoz hasonló arculattal, keménykötésben kiadott könyvet ízléses dizájn jellemzi. Első borítóján a Schedel-krónikából származó budai várrészlet látható, hátul a Philustratus-corvinát ábrázoló 17. századi metszet egy darabja. A kissé apró betűs törzsszöveget finom papírra nyomták, ugyanakkor az illusztrációk időnként meglehetősen sötétek maradtak.

A Tokaj-Hegyalja Egyetem Speculum Kutatócsoportjának kiadványsorozatában jelent meg Monok István munkája, s mint az az egyetemi háttérű tudományos szövegeknél előfordul, az értékes latin nyelvű idézetekből nem készült magyar fordítás. Emiatt leginkább a szakértő kutatók figyelmére számíthat a kötet.

(Monok István: *A Bibliotheca Corvina. Egy könyvtár sorsa, küldetése és végzete. L'Harmattan – Tokaj-Hegyalja Egyetem, Budapest – Sárospatak, 2022. 240 o. ISBN 978-963-414-924-8. Europica varietas Tokajensis. Főszerkesztő: Monok István. Acta Universitatis Tokajensis Sárospatakinii – Patrimonium culturale – Dissertationes I. Sorozatszerkesztő: N. Kiss Tímea. ISSN 2939-6484*)



BODNÁR Krisztián

## Kazinczy Ferenc képzőművészeti érdeklődése a (neo)klasszicizmus kontextusában



Bátran kijelenthetjük, hogy Kazinczy Ferenc élete és munkássága az egyik legtöbbet kutatott téma a történészek, irodalomtörténészek körében, hiszen szinte kimeríthetetlen gazdagságú, és a 18. század végének, illetve a 19. század elejének számos eseményével, személyiségével kapcsolatban találhat benne alapvető információkat a kutató. Ennek a hatalmas életműnek azonban egyes szeletei viszonylag kevesebb figyelmet kaptak, mint például a széphalmi mester képzőművészeti érdeklődése. Néhányan (többek között Csatskai Endre, Fried István, Borbély Szilárd) ugyan publikáltak e témakörben, mégis azt mondhatjuk, hogy Kazinczy e téren kifejtett tevékenysége kevésbé vált ismertté a nagyközönség számára, s számos okból kifolyólag a téma kutatóinak tollából sem született monografikus feldolgozás. Az utóbbi bő egy évtizedben Bódi Katalin, a Debreceni Egyetem oktatója foglalkozik behatóbban Kazinczy Ferenc képzőművészeti érdeklődésével, s a szóban forgó munkáját akár az eddigi kutatásainak összegzéseként is olvashatjuk.

A (monográfiaként is olvasható) tanulmánykötet a neoklasszicizmus esztétikája felől közelít a témához, Johann

Joachim Winckelmann német régész és művészettörténész művészetelméletére támaszkodva. A szerző kiindulópontja az a tény, hogy habár Kazinczy életművében szorosan összekapcsolódik az irodalom, a nyelv és a képzőművészet, ezt az összefüggést eddig még nem tárták fel kellő mélységben, hiszen összképet kialakítani csupán elszórt adatokból lehet. A mű első nagyobb egysége a neoklasszicizmust mutatja be, hangsúlyozottan antropológiai szemszögből: szól a különböző fogalmi problémákról, az irányzat látásgyakorlatáról, illetve a képzőművészeti hagyományokhoz való viszonyáról. Ez a szekció néhány műalkotás (például Johann Zoffany-nak az Uffizi Galéria Tribuna-terméről készült festménye) elemzésével segít az olvasónak abban, hogy megérthesse a neoklasszicizmus gondolkodásmódját, illetve a látás mint tevékenység elméleti kereteit.

A kiadvány második része Kazinczy Ferenc és a művészetek kapcsolatát ismerteti, esettanulmányok segítségével. A szerző a széphalmi alkotó görögös epigrammáit elemezve vizsgálja, hogyan jelenik meg az egyes versekben a látás és a befogadás neoklasszicista eszménye és gyakorlata, s Bódi Katalin

rámutat arra, hogy ezek a költemények valójában tematizált képzőművészeti alkotásokként is felfoghatók. Külön fejezetek szólnak Kazinczy képzőművészeti tárgyú folyóiratcikkeiről, az Árkádia-, illetve az Iliászi per képzőművészeti vonatkozásairól, továbbá megtudhatjuk a kötetből, milyen szerepet játszott a portré műfaja Kazinczy munkásságában.

Ez utóbbi momentum többféle módon kiemelt szerephez jut a széphalmi mester egész pályafutása során. Egyrészt átvitt, másrészt fizikai értelemben fontos alkotóeleme volt a portré a Kazinczy-oeuvre-nek. Átvitt értelemben számtalan kortársáról rajzolt „arcképeket” a leveleiben, illetve egyéb munkáiban, természetesen a saját nézőpontjából értékelve azok jellemvonásait. Viszont Kazinczy életművét is tekinthetjük portrénak, az alkotó saját, folyamatosan változó, csiszogatott, hol kissé rejtőzködően, hol nyíltan ábrázolt „önarcképeként” értelmezhetjük az írói termést, habár egy történelmi személyiség „igazi” arcát a különböző módszertani nehézségekből kifolyólag sosem ismerhetjük meg igazán.

Fizikai értelemben is szerves részét alkotta a mesternek a portré műfaja, hiszen például a levelezéséből tudjuk, hogy néha modellt ült a festőknek, de egyébként is érdeklődött a művészetek iránt. Saját metszetgyűjteménnyel rendelkezett, amelynek egy részével a levéltári iratokat gazdagította. A Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárának Sátoraljaújhegyi Fiókleveletárában található az ún. Autographa Hungarorum nevű gyűjtemény, amely Kazinczy 1820-as évekbeli levéltári munkálkodásának egyik terméke. Zemplén vármegye 1777 előtti ira-

tainak egy részét ugyanis újrendezte, kiemelt belőlük olyan iratokat, amelyeket nagy történelmi fontosságúaknak ítélt: jelentős történelmi személyek aláírását tartalmazó dokumentumokat helyezte el a fent említett sorozatban, s több arcképet csatolt ehhez az irategyütteshez. A metszetgyűjtemény nagyobb részét (összesen 1081 darab képet) még 1806-ban megvásárolta a Sárospataki Református Kollégium; a képek katalógusa 1911-ben Harsányi István jóvoltából megjelent nyomtatásban, s újabban a világhálónak köszönhetően digitális formában is élvezhetőek ezek a metszetek a <https://kazinczymetszetek.hu> honlapon.

Bódi Katalin e művének egyik legfontosabb mondanivalója az, hogy Kazinczy Ferenc életműve annyira sűrű szövésű, s az egyes szövegek között annyi finom összefüggés van, hogy az egymásra előre- és visszautaló textusok összességét ismernünk kellene az egyes gondolatok megértéséhez. Különösen fontos lehet e szövegháló feltérképezése a képzőművészeti témájú írárok vizsgálatánál, hiszen Kazinczy nem fogalmazott meg tételes esztétikát, az ő esetében nem beszélhetünk egybefüggő szövegtörzsről, hanem a műveiben elszórtan található adatokból állíthat össze a kutató olyan textúrát, amelyből következtethet a széphalmi mester művészetfelfogására, illetve látásmódjára.

A szerző szándéka egyrészt annak bemutatása, milyen volt a neoklasszicizmus művészetfelfogása, másrészt sok adalékot olvashat az érdeklődő Kazinczynak mint történelmi személyiségnek a látásmódjáról, s a szöveg két gondolati vezérfonala szorosan összekapcsolódik, hiszen Kazinczy Ferenc évtizedeken át

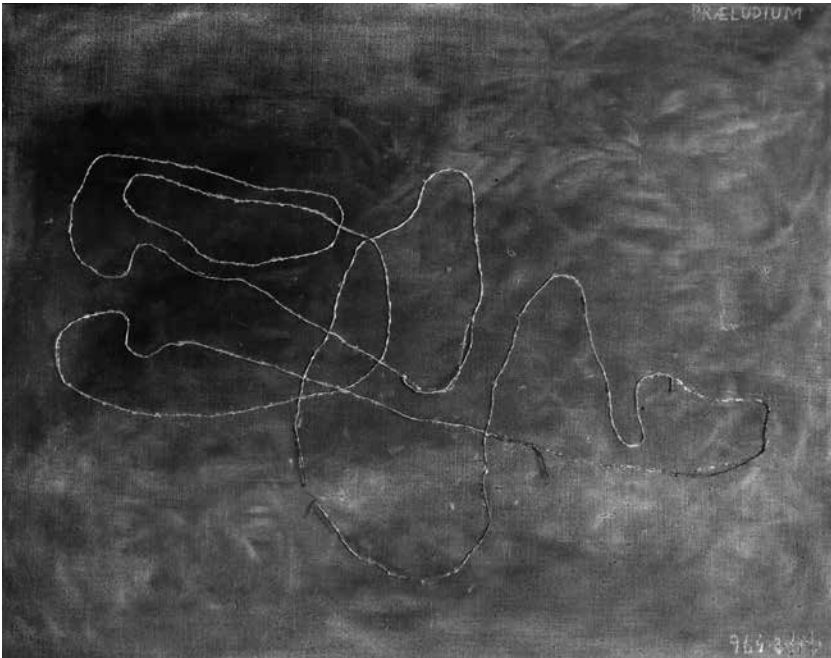




folyamatos impulzusokat kapott a neoklasszicizmustól. Bódi szerint a képzőművészet nem elhanyagolható tényező a kultúra megértésében, s erre éppen a széphalmi alkotó lehet kitűnő példa: „A Kazinczy befogadói praxisában mindig jól érzékelhető rajongói attitűd nem csupán diszkurzív szempontból inspiráló, hanem arról is meggyőző, hogy milyen kitüntetett szerepe volt és lehet ma is a képzőművészeteknek a kultúrában, a vizuális és a nyelvi megismerési folyamatokban, vagy éppen az önkifejezés szerteágazó formáiban.” (263.) Kazinczy Ferenc életműve azért is lehet megfelelő terepe az efféle vizsgálódásoknak, mert a mestert számtalan impulzus érte az értelmiségi pályára való törekvése és a

kapcsolati hálójá révén, ráadásul ezeket az eseményeket – szerencsénkre – kellőképpen dokumentálta. Bódi Katalin fentebb bemutatott kötete ugyan nem feltétlenül könnyed olvasmány, de nagyon fontos adatokkal és kutatási szempontokkal gazdagítja a Kazinczyra vonatkozó irodalmat. Rendkívül hasznos például a szerző azon módszere, hogy rámutat a történeti, irodalomtörténeti események kontextualizálási lehetőségeire, különböző értelmezési kereteire. Ennek is köszönhetően ismét bebizonyosodik, hogy a széphalmi mester életműve számos történeti diszciplína művelői számára nyújthat értékes kutatási bázist, s hogy még bőségesen akad feltárni való ebben a kimeríthetetlen kincsesbányában.

(Bódi Katalin: *Látásgyakorlatok. Kontextusok Kazinczy Ferenc képzőművészeti tárgyú írásaihoz. Reciti, Budapest, 2021. 312 o. Irodalomtörténeti füzetek 184. ISBN 978-615-6255-12-9*)



Preludium

KOVÁTS Dániel

## Előszó a sárospataki óvodapedagógus-képzés jubileumi kötetéhez



Az ősi sárospataki kollégium évszázadok óta vállalja értelmiség nevelését a régió számára. Lelkészek, tanítók, jogászok, természettudósok, államférfiak hosszú sorát adta a hazának az adott korhoz igazodó szervezeti keretek között. A történelmi idő határozta meg, hogy milyen formában képezze növendékeit többé-kevésbé nyitott, mégis következetes hitbeli, szellemi tartalommal. Az „Elmenvén azért, tegyetek tanítványokká minden népeket...” üzenetét (Károlyi Gáspár szavaival *Máté evangéliumából*) igyekezett következetesen közvetíteni. A Patakról induló lelkészek hirdették az Igét, az erkölcsi értékeket, a falvakba került jegyzők, tanítók, a Tiszáninnen népének szellemi gyarapodását szolgálták, a felvilágosult földbirtokosok, tisztségviselők, orvosok, íróemberek java készen állt az építő szerepvállalásra. Az iskolavárosnak e messze nyúló hagyománya jut eszembe, amikor a tanítóképzés 165, az óvóképzés 50 évére gondolok. Hiszen nem véletlen, hogy a 19. század közepén a pataki kollégium keretében önállósozott, szakosodott az elemi iskolának növekvő igényeit kielégítő pedagógusképzés, hogy az 1930-as években faluvezetők felkészítését vállalta a népfőiskola, s hogy néhány évtized múltán a kisded-

óvók nevelését követelték a helyi társadalmi viszonyok.

Amikor 1974-ben a pataki képző oktatója lettem, benne volt a levegőben valamiféle – talán korszakváltásnak is nevezhető – fordulat igénye. Egyik megnyilvánulása volt ennek a tanítóképzés új tanterve, a tartalmi korszerűsítés igénye, a hallgatói létszám megkétszereződése, a másik pedig az óvónőképzés megszerzésének feladata. Mindez együtt járt azzal a nagy kihívással, hogy az 1974. évi 23. törvényerejű rendelet alapján 1976 szeptemberétől meg kellett valósítani a képzés főiskolai rangú szintjét, a tanszéki rendszert, szakkollégiumok indítását. Ne feledjük: noha 1971 szeptemberében indult az óvónőképzés Sárospatakon, az kezdetben a Kecskeméti Óvónőképző Intézet kihelyezett tagozataként működött, 1976 őszén épült be szervesen főiskolánk intézményi keretébe.

A kisdedóvók nevelésének nem volt Patakon közvetlen hagyománya, de jelentőségéről nem kellett senkit meggyőzni. Magam olvasmányaimból tudtam arról, hogy Kossuth Lajos budai fogsága idején, 1837-ben – Joseph Wertheimer Bécsben, 1826-ban megjelent német fordításának közvetítésével – magyarra ültette át az angol Samuel Wilderspin





alapvető művét: *A korai nevelésről és kisdédnevelő intézetekről*. Előszavában így ajánlotta az olvasóknak munkáját Kossuth: „kinek keblében érő szív dobog, nemes és fogékony ama szelíden, állandó gyönyörűségre, melyet emberszeretetet nyújthat egyedül: aki ösztönt érez lelkében jót tenni; aki atya, aki anya, aki nevelő, és érteni akarja a kötelességeket, mik e szép pályákon reá várakoznak; aki csak egyszer is életében, érezte mellől a könyörület fohászát Istenhez emelkedni, ha embertársát szenvedni, ha ügyefogyott szegény kisdédet elhagyatva látott, [...] szóval aki emberi a szó nemesebb értelmében, aki hazafi, óh azt kérjük, méltassa figyelmére e piperétlen lapok egyszerű szavait”. Sajnos akkor fordítása kéziratban maradt, de Wilderspin tanítása eljutott a kisdédvás első hazai intézményeinek kezdeményezőihez. Az ő koncepciójában a testi, lelki, szellemi gondozás együttes igénye jelent meg. Négy szabályt dolgozott ki a kicsik nevelésére: a képességeikhez kell igazítani táplálásukat, az ő egyszerű nyelvükön kell eligazítani őket, kerülni kell az oktatás túlzásait, és játékkal, mozgással kell feloldani a négy fal közötti foglalkozást. Állásfoglalása szerint a kisgyermek óvodai nevelése: „a fizikai, intellektuális és erkölcsi képességek fejlesztésére 1-től 7 éves korig”.

Az óvónőképzés megszervezéséhez szakembert kellett Patakra hívni; Kató József pedagógia szakos kolléga 1971-től 1982-ben bekövetkezett haláláig gondozta ezt a képzési területet. Tőle 1983-ban Feróné Komolay Anikó vette át a stafétabotot. Él emlékezetemben az a folyamat, amiként otthonra lelt az új képzési szakirány. Valamennyi tanszék

kereste és megtalálta módját az óvóképzésben való szervezett feladatvállalásnak, vagyis hamar szervesült ez a tevékenység az intézményi struktúrába. A nyelvi és irodalmi tanszék tanáraként, valamint tanulmányi főigazgató-helyettesi megbízatásom idején magam is bekapcsolódhattam a profilváltás munkájába. Ne feledjük: az 1970-es évek közepétől – mint említettem – a hagyományos tanítóképzést két irányba is megnyitottuk: a kisiskolások nevelése-oktatása mellett ugyanis meg kellett szerveznünk, a 3-6 évesek nevelésére, gondozására képes óvodapedagógusok, valamint – a szak-kollégiumi képzés keretében, tehát bizonyos szakirányokban – az 5. és 6. osztályosok tanítására kiképzett „szaktanítók” útra bocsátását. Utóbbi indokoltságát igazolta az idő, intézményünk vonzáskörzetében ugyanis számos kisiskola működik, ahol a szakirányú felkészültség kiválóan hasznosult. További kihívást jelentett azután a képzési idő meghosszabbítása, a főiskolai rangú képzéssel együtt járó elméleti szintemelkedés, az oktatóktól elvárt tudományos teljesítmény, az oktatástechnológia eszköztárának szinte forradalmi jelentőségű kibővülése.

Az elvárások kiterjesztése – mint e kötetünkben is kitűnik – szembeütközött tartalmi-módszertani gazdagodást hozott. A változó igények, intézményi keretek, követelmények színesítették a sárospataki óvóképzés arculatát. Amikor ma *óvodapedagógus-képzésről* szólunk *óvónőképzés* helyett, akkor e változásban mellékes az a szempont, hogy férfiak is jelentkeztek (a kezdetekhez hasonlóan) a gyermeknevelés e területére, az igazi jelzés arra utal, hogy tárgult mind az intézményi küldetés, mind a nevelés-

tudomány elv- és gyakorlatrendszer. Abban a tényben, hogy ma egyetemen sajátítják el szakmájuk alapjait a jelöltek, annak a rangnak kivívása testesül meg, amely Sárospatakon fél évszázados tapasztalatokra épül, és amely remélhetőleg a kisgyermeki lélek megértéséhez, kibontakoztatásához, a kisebb-nagyobb közösségekbe való szerves beépüléséhez ad indítást.

Föl kellett idéznem a kezdeteket a fél évszázados ünnepre való tekintettel, noha kötetünk több írása foglalkozik a megtett út tanulságaival. Nem feladata egy előszónak, hogy tartalomjegyzéket nyújtson a könyvben megjelenő publikációkról, föl kell azonban hívnom a figyelmet a témaközelítések sokoldalúságára. Formát ölt e kötetben az a törekvés, hogy kivetítsék egy sajátos sárospataki modell körvonalait, amelyet címszavakban, leegyszerűsítve így jellemezhetek: gyakorlati orientáltság, a művészeti nevelési ismeretkör beemelése, a néphagyományok elemeinek éltetése, a természetszeretet, a gyermeki képességfejlődés centrumba helyezése. A cél – az ötvenéves sárospataki óvodapedagógusképzés alkalmából és a felhalmozódó tapasztalatok alapján – sikeresen alkalmazható, korszerű modellt nyújtani az óvodapedagógus szakos hallgatóknak a pedagógiai tervezéshez. A kötet külön egységben tartalmazza e

program anyagát, amellyel lényegesen növeli annak hasznos voltát.

A helyi szerzők körét más intézmények képviselői egészítik ki – Egerből, Jászberényből, Nyíregyházáról, Bajoról –, ebben az egyetem nyitottsága és kapcsolatrendszere nyilvánul meg. Történeti vizsgálódások mellett a kötet tartalmára jellemző az óvodapedagógiai gyakorlat elemzése, gyakorlatrendszerek ajánlása, új módszerek alkalmazásának bemutatása, külföldi kezdeményezések adaptálása, a környezettudatos nevelés, valamint az új jelenségek (például a médiakompetencia) célszerű kezelése. A kötet tartalmi értékét gazdagítja, hogy az óvodai nevelés minden területéről szó esik tapasztalt elméleti és gyakorlati szakemberek tollából. Műfaji szempontból is változatosak az írások, megjelennek az értekezés, az interjú, a személyes emlékezés formái.

Mint a *Sárospataki Pedagógiai Füzetek* egykori szerkesztője örömmel tapasztalom, hogy ennek a kötetnek a szerzői – láthatóan – azzal az érdeklődéssel tekintenek szét a nevelés mai világában, hogy mivel járulhatnak hozzá a legifjabb nemzedék boldogulásához és – ami ennél több: – boldogságához. Olvassák figyelemmel a bemutatott tényeket, törekvéseket, s haladjanak tovább az elődök útján – mindig hozzájárva valamit az ő teljesítményükhöz.

*(Tervezés és fejlesztés az óvodában. Szerkesztette: Toma Kornélia. Tokaj-Hegyalja Egyetem, Sárospatak, 2022. 364 o. ISBN 978-615-01-4785-7. Sárospataki Pedagógiai Füzetek 29. Sorozatszerkesztő: Ugrai János. ISSN 0230-0435. A kötetet az előszó közlésével ajánljuk olvasóink figyelmébe.)*





BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor

## Aki látja a fától az erdőt

Tiszteletkötet Stumpf Istvánnak



Születésnapj kötettil tisztelegtek barátai, kollégái, tanítványai Stumpf István előtt. Az egykori pataki diák, a sokoldalú társadalomtudós, a kiváló szervezőképességű kormányzati szereplő, a mély elméleti felkészültséggel rendelkező alkotmánybíró és egyetemi tanár eddigi életműve önmagában is egész alkot, s ha mindehhez hozzávesszük munkásságának másokra (személyekre, intézményekre, politikai és jogalkotási folyamatokra) gyakorolt hatását, a végeredmény imponálóan gazdag. Érdemes tehát bővebben szólni róla.

\*

Az ünnepelt pályáíve a tokaj-hegyaljai faluból, Hercegkútról indult. Stumpf István 1957-ben a közeli Sárospatakon született, később itt végezte a gimnáziumot. Az 1975-ben érettségizett évfolyam erős mezőnyt jelentett, csak néhány név a diáktársak közül: Cseri Miklós etnográfus, múzeumigazgató, államtitkár; Mohi Sándor rendező-operatőr; Szathmáry Béla bíró, egyetemi tanár; Wáberer György nagyvállalkozó, kormánybiztos. Az értelmiséggé válás következő lépcsőfoka az Eötvös Loránd Tudományegyetem, ahol 1982-ben jogász, 1985-ben szociológus diplomát szerez. 1996-ban a politikatudomány kandidátusa, 2008-

ban habilitál. Közben több alkalommal angol és amerikai posztgraduális képzések résztvevője.

A 80-as évek elejétől a rendszerváltozást előkészítő értelmiségi közösség egyik irányadó személyisége, az ELTE Bibó István Szakkollégium, majd a Századvég Politikai Iskola alapító igazgatója, a *Századvég* folyóirat alapító szerkesztője. Az évtized végén a Magyarországi Ifjúsági Szervezetek Országos Tanácsa elnöke, 1990 után Göncz Árpád köztársasági elnök ifjúságpolitikai tanácsadója. Ezzel párhuzamosan oktat és kutat: előbb az ELTE ÁJK Állam- és Jogelméleti Tanszékén tanársegéd, majd a Politológia Tanszék adjunktusa, utóbb docense, illetve az MTA (ma: ELKH) Politikatudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. 1998-tól 2002-ig a magyar kormányban Miniszterelnöki Hivatal vezető miniszter; e minőségében a kormányzás csúcsszerveként működő kancellária és a tükröreferatúra-rendszer megteremtője. 2002 után ismét tanár és kutató, Budapest mellett az egi Eszterházy Károly Főiskolán is. 2010-től kilenc évig alkotmánybíró, közben a győri Széchenyi István Egyetem Alkotmányjogi és Politikatudományi Tanszékére hívják, ahol előbb docens, 2015-től egyetemi

tanár. 2021-ben ismét kormányzati szerepet vállal: bő egy évig a felsőoktatási modellváltás koordinációjáért felelős kormánybiztosként dolgozik.

Stumpf István igazi „egyetemi ember”, 2021 tavasza óta a Tokaj-Hegyalja Egyetemért Alapítvány kuratóriumi elnökeként segíti a 2021 augusztusában az egykori sárospataki tanítóképző alapjain indult új felsőoktatási intézmény működését, miközben oktatói pályája változatlanul aktív. Kutatási témái az alkotmányos identitás és az európai jog, az alkotmányosság és rendszerváltozás, a kormányzati rendszerek, a pártbázisok és választói magatartás. A Magyar Tudományos Művek Tára 670 publikációját tartja nyilván, a hivatkozások mérésére használt Hirsch-indexe is magas: 16. A győri egyetemen az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola törzstagja, témavezetőként van jelen az ELTE politikatudományi és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem közigazgatás-tudományi doktori iskoláiban. Vezetésével eddig két doktorandusz szerzett PhD-fokozatot (Jakab Dénes Barna és Tóth László), négyen dolgoznak disszertációjuk beadásán, hatan pedig az abszolutórium megszerzésére készülnek.

A kötet szerkesztői az ünnepelt „hídember” szerepét emelik ki, mint munkásságának fő jellemvonását. Stumpf István egyszerre elméleti és gyakorlati szakember, képes összekapcsolni az akadémiai szféra eredményeit a napi politikacsinálással, s jó érzékkel hasznosítja a civil társadalom értékeit a professzionális államszervezés erősítésére. Az élettere tehát valóban a „gubernatio, constitute, communitas” hármas egységében teljesedik ki.

\*

Az ünnepi tanulmánykötet a tudományos közélet szép jelensége. Ha szemügyre vesszük a különböző tudományágakban (földrajz, jogtudomány, néprajz, pedagógia, történettudomány stb.) fellelhető példákat, alapvetően kétféle szerkesztési megközelítéssel találkozunk. Az első a tudományosságot helyezi előtérbe: itt az egyes közleményekben semmi nem utal az ünnepelt személyére, a kötet lényegében alkalom az írássok megjelenésére. Az ünnepelés rangját éppen az adja, hogy a változatos tartalmú, önállóan is tudományos értékkel bíró publikációk kifejezetten az adott személy tiszteletére, együtt látnak napvilágot. A másik megoldás a személyességre teszi a hangsúlyt: fontos a szerzőnek az ünnepelthez fűződő viszonya, a közölt írásmű szempontjából is.

Mondanunk sem kell, hogy Stumpf István már említett „hídember” szerepe a két műfaji megközelítés kombinációját eredményezte. Ötvenhárom szerző fél-száz publikációjáról van szó (vannak kétszeres írássok), amely rögtön érthetővé teszi a félezer oldal meghaladó terjedelmet. Ennek domináns részét harmincöt szaktanulmány adja, főleg alkotmányjogi, nemzetközi jogi, jogtörténeti, politikatudományi témakörben. Közülük tizenöt-nél a szerzők nem, vagy csupán lábjegyzetben utaltak a közlés „itt-és-most” jellegére, húsz közleményben viszont kifejezett indoklasként szerepel az ünnepelthez fűződő személyes viszony (közös érdeklődési kör, kutatás, inspiráció stb.). Találunk ezen kívül négy esszét, egy interjút, s egy olyan, kuriózumnak minősíthető közleményt, amely nem csupán köszönti Stumpf Istvánt, hanem

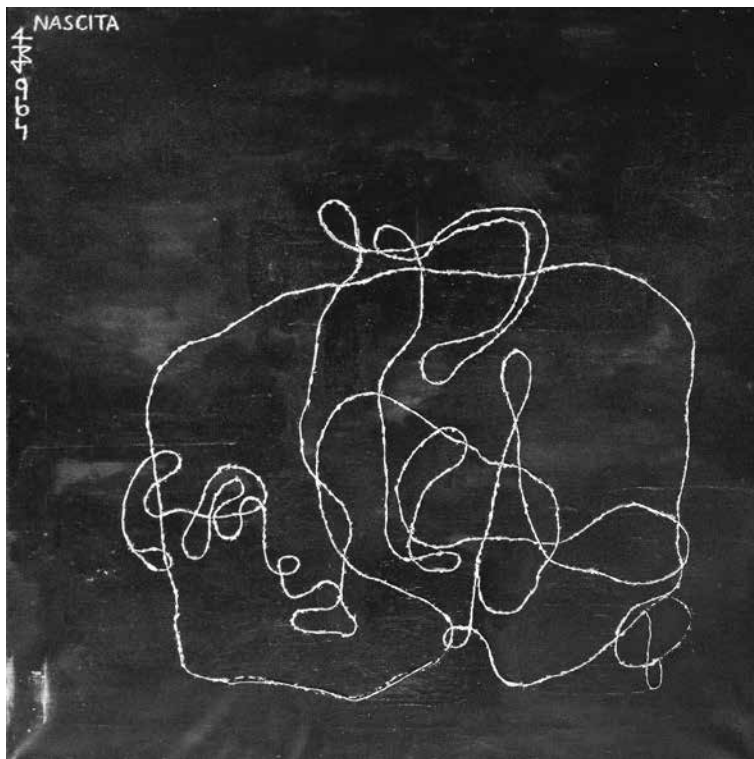


elemzi politikai szociológusi életművét. Íme, az iskolateremtés újabb lépcsőfoka: az interpretáció! További kilenc szerző nem tudományos igénnyel fogott tollat: ők emlékek felidézésével és jókívánságokkal vannak jelen a kötetben.

A szerzői kör szakmai színvonala önmagáért beszél. Az olvasó találkozhat tizenhat egykori vagy mostani alkotmánybíróval, továbbá más állami, kormányzati és önkormányzati közszereplőkkel, egyetemi kollégákkal és tanítványokkal.

A kötet fejezetei – a demokrácia jegyében – szerzői betűrendben követik egymást. Mint ahogy mindig a demokrácia, a jogállamiság megteremtése és erősítése állt Stumpf István életművének középpontjában, a Bibó Szakkollégiumtól a párhuzamos indokolásaival árnyalt vagy különvéleményeivel színesített alkotmánybíróvági határozatokig. Kívánjuk, hogy tudományos és közéleti pályáján továbbra is ez a magatartás hozzon számára sikereket!

*(Gubernatio, Constitutio, Communitas. Ünnepi írások a 65 éves Stumpf István tiszteletére. Szerkesztők: Erdős Csaba – Orbán Balázs – Smuk Péter. Századvég Kiadó, Budapest, 2022. 532 o. ISBN 978-615-6436-10-8)*



Nascita

## A Zempléni Múzsza XXII. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke

2022. évi 1–4. (85–88.) számok



### Klasszikusok – kemény korokból

Ady Endre: A magyar Ugaron (XXII/2/2)

Gulyás Pál: A törzsökös magyarokhoz (XXII/4/2)

Szemere Miklós: A zempléni Balpárt (Exceptis excipiendis) (XXII/3/2)

### Látótér

Bihari Sándor: Református diákszervezetek és a *Sárospataki Ifjúsági Közlöny*. Adalékok az iskolaváros 19–20. századi sajtótörténetéhez (XXII/4/41–59)

Bolvári-Takács Gábor: Király István irodalomtörténész pataki diákévei, 1931–1939 (XXII/1/31–42)

D. Molnár István: Lippóczy Norbert borász és műgyűjtő emlékezete (XXII/1/21–26)

Figula János: Révai Miklós újrakezdéseinek évtizede (XXII/2/47–57)

Kiss Endre: Egy új politikai társadalom és egy hiányzó nemzet. Az Osztrák–Magyar Monarchia egyik aszimmetriája (XXII/1/5–20)

Kürti László: Családtörténet, autoetnográfia és a szocialista cirkusz (XXII/2/5–21)

Lapis József: Fejezetet írni a város „viharos, romantikus” múltjába (XXII/2/36–46)

Molnár Dávid: Danaé erszénye, Kirké kelyhe: a velencei kurtizánok aranykora? (XXII/2/22–35)

Sajtóvita a sárospataki tanítóképzőről 1971–72-ben. Károly István: Tanítóképzés Sárospatakon; E. Kovács Kálmán: A felsőfokú tanítóképzés Sárospatakon; Károly István: Helyreigazító gondolatok E. Kovács Kálmánnak a sárospataki tanítóképzéssel kapcsolatos tanulmányához; E. Kovács Kálmán: A valóság védelmében. Válasz dr. Károly István intézeti igazgató gondolataira. (közvetteszi: Bolvári-Takács Gábor) (XXII/3/19–52)

T. Erdélyi Ilona: Erdélyi János munkássága az 1850–60-as években: a nevelésről vallott elmélete (XXII/3/5–18)

Takács Béla: Úrasztali felszerelések a 17–18. században (sajtó alá rendezte: Bolvári-Takács Gábor) (XXII/4/5–22)

Támba Renátó: Az otthon tarka képei. Perlmutter Izsák gyermekábrázolásai (XXII/4/23–40)  
Trencsényi László: Hegyközi adalékok a falukutatás legújabb kori történetéhez (XXII/1/27–30)

### Látóhatár

Bene Zsuzsanna: Kulináris élményszerzés Hegyalján: településborok és a helyi gasztronómiai értékek találkozása (XXII/1/59–69)  
Bene Zsuzsanna: Magyar füves-, gyógy- és herbaborok (XXII/3/81–88)  
Demeter Zoltán: A tokaji pezsgő nyomában (XXII/4/81–84)  
Dobrik István: A száz éve született Papp László festészete (XXII/2/58–64)  
Fazekas Balogh István: A Prepart kvintennálé tizenöt éve (2007–2022) (XXII/4/60–68)  
feLugossy László: Kép és szöveg avagy a kibeszélhetetlen művészeti üzenet (XXII/3/53–58)  
Patkó László – Heltai Miklós: Farkasok Magyarországon és Zemplénben (XXII/1/70–78)  
Sütő Dávid – Kapusi Felícia – Heltai Miklós – Patkó László: Zempléni fantom: az eurázsiai hiúz (XXII/4/85–91)  
Szentirmai László: Velünk élő (báb)művészet és a hely szelleme (XXII/3/71–80)  
Ungváry Krisztián: Egy kutatás kérdőjelei – mikori a legidősebb tokaji aszú címke? (XXII/1/43–52)  
Venczel Sándor: Babarczy László, mesterem (XXII/2/71–76)  
Zsigrai György – Bojtor Csaba – Horváth Éva – Kovács Tibor: Az időszaki K-hiányból származó stresszállapot lombtrágyázással történő mérséklési lehetőségének vizsgálata szőlőültetvényekben (XXII/2/77–87)

### Látósög

Bodnár Krisztián: Nézetek Kossuth Lajos 1867 utáni tevékenységéről (XXII/2/101–102)  
Bolvári-Takács Gábor: Tudós közösség – Teleki József szellemében (XXII/1/85–87)  
Csépe Valéria: Az iskolai testnevelésről – gyermekeink jövője érdekében (XXII/2/88–89)  
Demeter Zoltán: A tokaji aszú jelene (XXII/1/81–84)  
Egey Emese – Pusztay János: Közép-Európa program (XXII/1/91–93)  
Fittler Katalin: A közérdekű személyesség dicsérete. *Magyar jazznapló* Turi Gábortól (XXII/4/100–102)  
Harlov-Csörtán Melinda: Ausztriáról nincs, aki írjon? (XXII/3/95–98)  
Kelemen Judit: A Tokaj-Hegyalja Egyetem első évkönyve (XXII/4/103–105)  
Kelemen Judit: Zempléni verbunkos konferenciák (XXII/1/88–90)  
Kovács Dániel: Professzori székfoglaló helyett (XXII/1/79–80)

Kozma Tamás: Mire való az egyetem? (XXII/3/89–91)  
Lovas Anett: Egy zempléni mesemondó: Koleszár Ferenc (XXII/2/97–100)  
Monok István: Kora újkori magyar református lelkészek olvasmányai (XXII/3/92–94)  
Nyíri Péter: Fehér József üde lelke (XXII/2/94–96)  
Sándor Zsuzsa: Időtriptichon, avagy polikromatikus téridő örvények (XXII/2/90–93)  
Sipos Eszter: Domby Sámuel a tokaji borról, 1758 (XXII/4/97–99)  
Szalontai Csaba: Honfoglalás és kora Árpád-kori temetők és sírleletek Borsodban, Abaújban és Zemplénben (XXII/4/92–96)

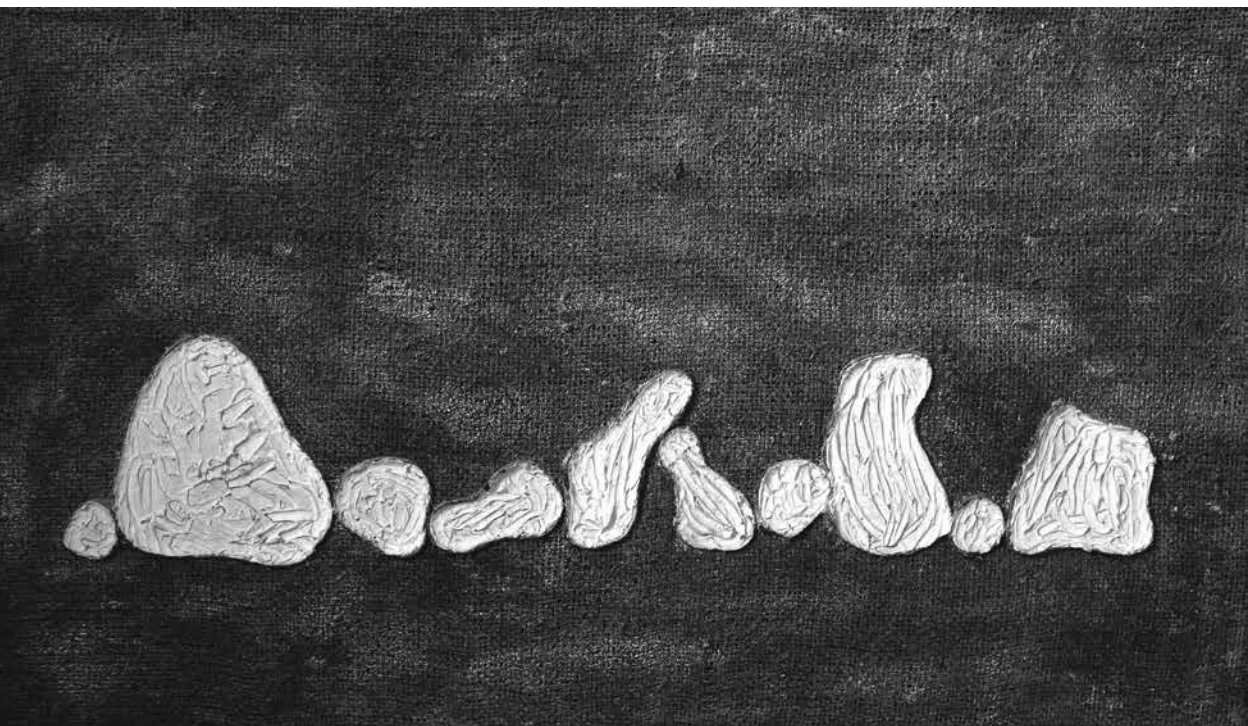
### Egyéb

Számunk szerzői (XXII/1/4; XXII/2/4; XXII/3/4; XXII/4/4)

### Illusztrációk

feLugossy László képzőművész alkotásai (XXII/3)  
Papp László festőművész alkotásai (XXII/2)  
Sárospataki Prepart kvintennálén bemutatott alkotások (XXII/4)  
Ungváry Krisztián tokaji borospalack és boroscímke gyűjteménye (XXII/1)

*(Az egyes tételek után zárójelben az évfolyamszám/lapszám/kezdő–záró oldalszám, az illusztrációknál az évfolyamszám/lapszám olvasható. A tartalomjegyzéket összeállította: Bolvári-Takács Gábor)*



Zen-buddhista kōkert

